

HALK EDEBİYATI SERİSİ: I

SÜMMAN:

HAYATI ve ŞİİRLERİ

NESİB YAĞMURDERELİ

Trabzon Kız Ortaokulu Türkçe Öğretmeni

ÜLKÜ BASİMEVİ

İSTANBUL

1939

Ö N S Ö Z

Sümmani'nin ölümü üzerinden çeyrek asra yakın bir zaman geçtiği halde bugüne kadar hayatı ve eserleri hakkında ciddî bir tetkik yapılamadı. Zaman zaman bir iki gazete ve mecmua sütununda tesadüf edilen birkaç konuşma, hayatı hakkındaki bazı noksan malûmat, ona verilmesi lâzım gelen kıymeti ifade etmekten çok uzaktırlar.

Bilhassa çok yakın bir tarihin malı olan bu halk şairine karşı gösterilen lâkaydıyı, herşeyden evvel, bizde Halk Edebiyatına verilmesi lâzım gelen ehemmiyetin yeni anlaşılmasında aramalıdır.

Vâkıa «Narmanlı Sümmani» de, Bayburtlu Zihni'nin klâsisizmini, Yunus Emre'nin mistik ruhunu, Karacaoğlan'ın ve Emrah'ın hakikî lirizmini aramak pek isabatlı bir hareket olamaz; fakat şüphesiz ki o, son devir Türk Halk Edebiyatını temsil edenlerin en değerlilerindendir.

İşte ben, yalnız bu değeri zamanın daima unutmaya mütemayıl vefasız koynundan çıkarmaya çalıştım. Kitaptaki bütün noksanların, eserin kendi yolunda attığı ilk adım olduğu düşünülerek, bağışlanacağını ümit ediyorum.

* Nesib Yağmurdereli

Sümmani'ye

Yıllar var düşmüşsün bu gurbet ele,
Yorulma bu yolda, ey âşık dayan!..
Bağrını hasretle yakan güzele,
Yan o vefasıza, o çılgına yan.

Dumanlı dereler, dağlar yoldaşın;
Ardından ağlasın baban, kardeşin,
Kara bir bahtın var, talihsiz başın,
Bulunur mu sana gönül bağlayan?

Gamlı gözlerini sevda bürüdü.
Gönlünü ardına taktı, sürüdü.
Çok âşıklar bu yollarda yürüdü;
Sade sensin gurbetlerde ağlayan!..

N. Y.

S Ü M M A N İ

B İ R İ N C İ K İ S İ M

Halk ve saray: Daima insan topluluğu ifade eden «halk» kelimesi, demokrat devletlerin teşekkülüne kadar sürüden kastedilen mananın öte tarafına geçemedi. Kavimlerin ve milletlerin gerek sosyoloji ve gerek tarih bakımından geçirdikleri değişiklikleri gözönünde bulunduracak olursak, görürüz ki, insanlık medeniyete doğru her yeni bir adım attıkça «halk» denilen, asıl ve öz kütleyi teşkil eden, bu insan kalabalığını daima yadırgadı ve onu her hususta geri plânda bıraktı. Mağara hayatını terkederek çadıra ve çadırdan çatıya sığınan insanlık, hayattaki rolleri bakımından birbirlerine hiç te tercih edilecek tarafları bulunmayan hemcinslerini zâdegân ve avam diye kısımlara bölmekte gecikmedi. Kütlenin sevgisinden ve arzusundan doğan kabile ve aşiret reisleri zamanla birer diktatör oluyor ve artık umurun isteklerine değil, derebeğinin debdebe, saltanat ve ihtişamına hizmet ediliyordu.

Yavaş yavaş tam manasıyla bir sürü manzarası arzeden halk, hiçbir hususta, hiçbir suretle insan yerine konulmıyan, tarlasında beraber çalıştığı hayvanlardan farkı olmıyan tuhaf bir varlık haline gelmişti. Bu varlık çiftlik sahipleri tarafından çiftliğin demirbaş eşyası arasında başka birisine satılabiliyordu.

Yakın bir tarihe kadar bizde de kölelik, cariyelik ve esir hayatı halinde devam eden bu karanlık devir, bütün devamı müddetince hergün insanlığı biraz daha insanlığın-
dan uzaklaştırmak için elinden gelen herşeyi yaptı.

Gerçi çiftlik ağaları, derebeyler ve nihayet krallar kendi konaklarının, saraylarının, şatolarının haricinde kalan, insan denen canlıların mevcudiyetini kabul ediyorlardı; fakat bunların zekâ, dil, düşünce gibi bir takım insanî meziyetlere malik olduklarını hatırlarından bile geçirmiyorlardı.

Zadegân tabakası, şatonun ve sarayın dışında kalan halkın hiçbir tarafıyla alâkadar olmuyordu. Halk geceli gündüzlü çalışmasının mahsulünü bir hiç karşılığında elinden çıkarıyor, sudan sebeplerle büyük hakaretlere uğruyordu. İçtimai hayatta halktan hiçbir şey almayan ve onu bir hiç saymağa karar veren saray muhiti; nihayet ondan tamamiyle ayrılmak için onun dilini de yadırgamağa başladı. Halkın dili de, âdetleri, düşünüşleri, görüşleri gibi saray muhitinden uzaktır. Ve halk bu asıl varlıklarıyla başbaşa bırakıldı.. Bu tarzı telâkki yalnız bir devletin ve bir zümrenin kendi tebaasına lâayık gördüğü hareketler değildi. Halkda fikir uyanıklığının ve kültür seviyesinin yükselmesine, demokrat devletlerin teşekkülüne kadar bu hâl bütün dünya üzerinde bu şekilde devam edip durdu.

Aristokrat zümrenin biricik gayesi her hususta kendilerinden aşağı gördükleri halk tabakasını ve onun dilini, an'anesini, yaşayışını tamamiyle ortadan kaldırmak, öldürmektir. Bunun için Krallar, Rahipler, Padişahlar ve saray âlimleri ellerinden geleni yaptılar. Fakat onların bu mühim işlerinde daima karşılaştıkları bir engel vardı: «Halk Şairleri...» Halkın ve halk kültürünün, memleketlerinin her köşesinde biricik müdafii olan bu feragatkâr insanlar; halkın

heyecanını, düşünce ve duygusunu, halkın arzusunu sarayın sağır duvarlarına karşı haykırdı, durdular.

Hristiyanlık âleminin din lisanı olarak kabul ettiği lâtince karşısında millî dillerini haykıran İtalyan Turubadurları, Alman Minezengerleri, Arapça ve Farsçaya karşı kendi öz dilleriyle ortaya çıkan Türk Ozanları hep aynı millî maksatlar uğruna asırlarca çalışmış halk şairleri idi.

Kuruluşundan pek az sonra tamamiyle dejenere olan Osmanlı sarayı, Anadolu Türkünün kabalığın, geriliğin, bayağılığın timsal olarak göstermekten çekinmedi. «Şehirde çocuklar bile Anadolu lehçesini taklid ile eğlenirler, suursuz darbı meseller “Kapını Türke, sırtını kürko alıştırma” der, herşey onun kudret ve iradelere hâkim olan dâvasız ve fütursuz tefevvüku aleyhinde cemiyete gizli bir zehir saçardı.» Osmanlı İmparatorluğu bütün devamı müddetince iki büyük mefkûrenin ardından koştu. «Din ve istilâ...» Dine verilen mübalâğalı ehemmiyet, bu dinin organı olan Arapçayı memlekete yerleştirdi. Gayesiz istilâ hareketi ise yabancı kavimleri ve onların dillerini Türkçe ve türkçe ile karıştırmaktan başka bir şeye yaramadı. Bu suretle Ortasyadan Anadoluya geçmiş olan öz Türkün hem karakteri srsılıyor, hem de Türkçenin yabancı lisanlar arasında foneği ve morfolojisi bozuluyordu. Bu suretle yavaş yavaş milletin özünü teşkil eden Türkçe onun dili olan Türkçe, tahsil müesseselerinden, saray muhitinden ve şehirlerden uzaklaştı. Devletin resmî dili çoktan İranca olmuştu. Arapçanın da din dolayısıyla bir ilim dili halini alması; Türkçeyi az çok tahsil gören münevver zümre muhitinden tamamiyle uzaklaştırmağa kâfi geliyordu. Halk kendi dili, musikisi, edebiyatı, masalları, hikâyeleri bir kelime ile folkloru ile kendi ruhuna tamamiyle yabancı bulduğu bu karışık zümreden artık ayrılmış oluyordu. Osmanlı camiasında kendine

HALK ve SARAY

büyük bir kıymet verilen Türkten gayri unsurlar memleketin kültür sahasında hiç te büyük bir rol oynamadılar. Arapça nekadur ilim dili, Farsça nekadur resmî dil olursa olsun; Türkçe nekadur yabancı sayılırsa sayılsın, yine Osmanlı İmparatorluğunun harsını Türkler kurmuş oluyordu. Saray muhitini dolduran menkıbeler, fıkralar, darbımeseller, var-sağılar Türkün öz malı idi. Arap ve Acemin harsını benliklerine sindiren Padişahlar, Vezirler heyecanın ve zevkin en büyüğünü yine Türk musikisinde buluyorlardı. Böyle olmakla beraber Türk denilen bu öz nusur Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan yıkılışına kadar lâıyk olduğı mevkie bir türlü eremedi. Saray ve muhitinin Türke ve Türk harsına karşı açtığı mücadele Osmanlı İmparatorluğunun köhne hudutları dahilinde her hususta tesirini göstermekte gecikmedi. Az zamanda Araplık ve Acemlik Osman oğullarının ruhuna okadar derin kökler saldı ki devletin harici ve dahili işlerini bu yabancı unsurlara vermekte tereddüt edilmedi.

Halk, artık Türklüğü üzerinde bir şeref değil, bir leke, bir kabahat gibi taşıyordu. Kendi öz dillerini unutarak Arapça ve Acemceye büyük bir kuvvetle tasarruf eden saray şairleri, bile, Türke reva görülen bu hareketi şiirlerinde canlandırmaktan geri kalmıyorlardı.

«Türk ehlinin ey hoca başı biraz kabadır..» Mısraı Türke verilen hükümlerin en belîğ bir ifadesidir. Her iş, her kolaylık Türkten gayri unsurlara gösteriliyor, memleketin sahibi olan Türke her kapı kapalı bulunduruluyordu. Divan Edebiyatı şairleri içinde Osman oğullarının bu çirkin hareketlerini istihza ve nefret dolu kıt'alar halinde ifade edenler pek çoktur.

Türklüğün ve Türk dilinin hakir görüldüğü, Türkçenin

HALK EDEBİYATINA TOPLU BİR BAKIŞ

ihmal edildiğı devirlerde Türk ağızlarından yükselen fer-yatların en yanığı, en şikâyetçisi «Âşık Paşa» nındır.

«Türk diline kimseler bakmaz idi.

Türklerle herkez gönül akmaz idi.

Türk dahi bilmez idi bu dilleri,

İnce yolu ol ulu menzilleri..»

Mısraları Türkün diline ve milliyetine karşı gösterilen lâkaydının bir sembolüdür.

Halk Edebiyatına toplu bir bakış: Halk edebiyatı tâ menşelerinden itibaren bugüne kadar yalnız halkı düşündü. Mevzuunu halktan aldı; mahsullerini yine halka verdi. Âşık Edebiyatı da diyebileceğimiz bu halk edebiyatında, halk kütlesinin bütün içtimai hareketlerini görmek mümkündür. İhtilâller, isyanlar, felâketler, muharebeler, eğlen-celer, düğünler.... Saz şairleri millî varlığı en ufak bir harekete getiren hiçbir şeyi ihmal etmediler. Onları Türk di-yarının her köşesinde - zaman ve muhit kayıtlarına uyma-dan - sazlarının telleriyle dile getirdiler. Onlara kendi ruh-larının tâ derinlerinden en bedîi heyecanları kattılar. Asır-larca bu milletin edebî zevkini bütün incelikleriyle işlediler. Halk edebiyatı ve menşeleri çok eskidir. Türkler müslü-manlığı kabullerinden evvel Ortaasyada (Baksi ve Ozan) denilen millî şairlere maliktiler. Türkler bilâhare bu ilk vatanlarından Anadoluya gelince yine millî edebiyatlarını unutmadılar. Ve uzun müddet hece vezniyle türküler, des-tanlar, mersiyeler okudular. Fakat Ortazamanda Anadolu-da bütün şark edebiyatına hâkim olan ve (Vahdeti Vücut) denilen tasavvufi cereyanlar vardı. Ozanlar tabii bu (Vah-deti Vücut) felsefesinden uzak kalamazlardı. Yavaş yavaş bu tasavvufun dervişlerine intisap ettiler. Ve o zaman adla-

HALK EDEBİYATINA TOPLU BİR BAKIŞ

rını da mutasavvıf şair manasına gelen «Âşık» olarak değiştirdiler. «Bu manevî unvan sonraları yalnız âşıkların elinde maddî bir mahiyet iktisap etti. Muayyen bir cânânın aşk ve hicraniyle belde belde dolaşan saz şairleri görüliyordu. «Âşıklık» âdeta şairlik, musikişinaslık, irtical kabiliyeti gibi hünerlerin birleşmesinden hâsıl olan bir san'at halini iktisap etti. Sırf âşıklıkla yaşayan ve bununla geçinen saz şairleri vardı. Zamanımızda artık görülmez olan âşıklar asırlarca bu milletin halk kütlesinde şiir ve musiki zevkini tatmin ettiler. Âşıkların belde belde dolaşarak kahvehanelerde can kulağı ile kendisini dinlemeğe gelen halkın önünde şiire ve saza başlaması birtakım âdâp ve erkâna tâbiydi. Mani, koşma, destan, muamma gibi şiir şekillerinin hep ayrı ayrı besteleri, başlangıç ve «miyan» ları vardı. Bazan iki veya daha ziyade âşık bir yerde birleşirlerse irtical ve muamma imtihanına girişirlerdi. Kim cevap veremezse o «habt» olurdu.» (1)

Klâsik saray edebiyatından başka bir şey olmıyan Divan Edebiyatı Arap ve Acemin kuvvetli tesirleri altında idi. Halbuki asıl halk bu dolaşık enderun edebiyatı ile hiç bir suretle alâkadar olamıyordu. Çünkü bu lisandan bir şey anlamıyordu. Onlar yavaş yavaş kendi âdetlerinden, millî destanlarından ilham alarak lirik bir tarzda şiirler söylüyor ve bunlara (kopuz) denilen beş telli sazlarını da refakat ettiriyorlardı. Halkın ruhunu millî koşmalarıyla anlatmak isteyen bu haklı şairler; ellerinde sazlar yavaş yavaş Türk memleketinin her köşe bucağına dağılmağa başladılar. Oralarda büyük konaklarda ve mahalle kahvelerinde, düğünlerde, uzun kış gecelerinde halkın ruhunu okşıyan millî neşi-

(1) Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi «İsmail Habib»
S. 25 - 26

HALK EDEBİYATINA TOPLU BİR BAKIŞ

delerini büyük bir aşkla terennüme başladılar. Bu duygulu, içli şiirler asırlarca Türkün bedîi zevkini çok yakından alâkadar etti; fakat saz şairleri o zaman büyük bir şöhrete sahip olan Divan Edebiyatı tarafından hüsnü kabul göremediler. Arap ve Acemin kuvvetli tesirleri ruhlarına kadar işleyen Divan Edebiyatı şairleri hiç bir zaman halk şairlerinden hoşlanmadılar. Zamanın tezkerecileri ve edebiyatla uğraşanları bile onlardan nefretle bahsettiler. İşte bu suretle halk kültürüne karşı duyulan nefret Halk Edebiyatı ve halkın edebî mahsullerine karşı asırlardanberi devam edegelen irsi lâkaydı, bizde bu mühim edebî varlığın yok olması neticesini verdi. Son yıllarda bu sahada çalışan teşekküllerin meydana getirdiği eserlerden anlıyoruz ki, bizde, halk edebiyatı, edebî varlığımızın sayısız hazinelerini içinde toplamış bir âbidedir. Türk ruhiyatı, içtimaiyatı ve tarihi üzerinde etüdler meydana getirebilmek için Türk ruhunu binbir felâket asırlarının arkasından billûr bir aynada daima aksettiren türküler, manileri, destanları, koşmaları gözönünde bulundurmak lâzımdır. Bunlar millî dehâ ile ferdî dehânın elele vererek yarattığı ölmez eserlerdir. Halk edebiyatı mahsullerinde en büyük âşıkların terennümünden tutun da büyük tarihî vak'aların destan haline girişine, içtimai felâketlerin yanık türküler halinde ifadesine kadar bütün bir millî varlığı görmek daima mümkündür.

Ağlama yâr ağlama
Kara yazma bağlama
Giderim tez gelirim
Ellere el bağlama..

Divan edebiyatımızın yıllarca mektep, medrese görmüş

hangi şöhretli şairi bu adı bellisiz ozan kadar ayrılığın te-
sellisini kuvvetle duyurabilmiştir. Keza:

Otuz yıl yandı gönül
Yalana kandı gönül
Beyhude inanmışsın
Hepsi yalandı gönül..

Mısraları sonu hiç olan uzun bir aşkın en yanık ifade-
sinden başka nedir? Hicranın en acısını «Ağlarım» redifli
şu kıt'alar nekadardaki tabii ifade ediyor:

Benim yazım bilmem ak mı kara mı?
Hiçbir tabip sağaldamaz yaramı.
Yüksek yüksek dağlar almış aramı
Kavuşmamız oldu muhal ağlarım..

Kanadım yok uça uça varayım.
Dağlara taşlara bir bir sorayım
Mümkün değil artık yüzün göreyim.
Yâduma geldikçe bu hâl ağlarım..

Derdim, gamım, kederlerim tükenmez,
Acılaştı bu hayatın meyvesi yenmez
Gönlüm evi yıkılmıştır şenelmez, (1)
Hayatımı sarmış melâl ağlarım..

Dolaşırdık bahçelerde, bağlarda
O günler kaldılar şimdi hep arda
Seneler bağrımı gelir dağlar da
Onun için zarî giryan ağlarım..

(1) Şenolmaz.

Halk şairlerinin yalnız lirik ve didaktik değil, büyük
yangınları, kıtlıkları, zelzeleleri bazı kahramanların menki-
beleri gibi içtimâî hâdiseleri de türkü ve destanlarına mev-
zu yaptıklarını söylemiştik. Bu mevzu üzerinde yazılan des-
tanlar ve türküler pek çoktur. Bunlardan plâklara kadar
geçen Kızılırmak türküsü, o feci vak'anın en canlı bir hikâ-
yesidir. Vak'a malûm olduğu üzere bir gelin alayı Kızılır-
mak köprüsünden geçerken köprü yıkılır ve gelin Kızılır-
makta boğulur:

Köprüye gelince köprü yıkıldı.
Beş yüz atlı birden suya döküldü.
Nice anaların beli büküldü...
Kızılırmak yedin allı gelini,
Gerdeni beş karış, benli gelini..

Kızılırmak parça parça olasin,
Her parçanı bir diyara salasın!
Sen de benim gibi yarsız kalasın.
Yedin Kızılırmak allı gelini,
Gerdeni beş karış, benli gelini..

Bu nevi destanların tarih itibariyle en yakın, kıymet
itibariyle oldukça mühim bir nümunesine de şairlerini bu
kitapta topladığımız Sümmani de tesadüf ediyoruz.. Metinde
tamamını bulacağımız aşağıdaki uzun mersiye, Narmanın
Şekerli köyünde bir düğün evinin damının çökmesiyle mey-
dana gelen felâketin hikâyesidir:

Kimi der gelmeğe iktidarım yok,
Kimi der hemşirem kimi yârım yok
Kimi der validem can ciğerim yok
(Can kurtarım) diyen cana yetiştim.

HALK EDEBİYATI ve FOLKLOR

Bunların halini görenler şaşı
Görülmemiş bir hâl gözler kamaştı
Herkes cenazesin alıp paylaştı
Aman Allah ne figana yetiştim..

Bunların halini görenler yandı
Figan sadasından dağlar sallandı
Defter tuttuk altmış beşe dayandı
Dosta giden bu kurbana yetiştim..

Halk Edebiyatı ve folklor: Halk Edebiyatı ve harsiyatı hakkındaki malûmatımız yakın zamanlara kadar hemen hiç denecek mahiyette olduğunu ve bunun belli başlı sebeplerini kısa olarak gözden geçirmiştik. Bizde işlenmemiş bir maziye malik olan Halk Bilgisi ve Halk Edebiyatı ancak milli suurun çok büyük bir inkişafa mazhar olduğu bu zamanda lâyük olduğu mevkiî bulabilmektedir.

Masallar, destanlar, hikâyeler, koşmalar, türküler, maniler gibi halkın edebî mahsulleri üzerinde çalışmalara başlanırken evvelâ bu geniş ve yeni mesaiyi bir isim altında toplamak icap ediyordu.

Kendi sahasında ilk ve mütereddît adımları atmakta bulunan bu yeni ilim şubesinin başında büyük üstad Ziya Gökalp'ı görüyoruz. «Ziya Gökalp, bir taraftan Halk Bilgisi usulüne dair neşriyatta bulunduğu gibi diğer taraftan da pek çok Halk Bilgisi malzemesi derlemiş, bu suretle Halk Bilgisi ilmini tam bir açıklıkla memleketimize sokmak istemiş, «Folklore» kelimesini «Halkiyat» diye tercüme ederek bu ilme yeni bir isim vermek teşebbüsünde de bulunmuştur.» (1) Ziya Gökalp, Halk Edebiyatı tâbirini de bizde

(1) Yenitürk, Sayı 63. 1938 Mart.

HALK EDEBİYATI ve FOLKLOR

ilk kullananlardandır. Fakat bu tâbiri üstad Ahmet Kudiye göre: «Bir edebiyat meselesi olarak değil millet ve milliyet mefhumlarını incelerken hars ve medeniyet meselesi olarak mevzuu bahstmiştir.» Türk Halkiyatı ve Harsiyatı üzerindeki çalışmalara başlarken Halk Edebiyatı ile Folklor tâbirleri üzerinde bir hayli makaleler yazılmış ve münakaşalar olmuştur.

1927 denberi Halk Bilgisi olarak dilimize tercüme edilen «Folklor» kelimesi İngilizce bir tâbirdir. Bugün beynelmilel bir mahiyet alan bu kelime «Halk» manasına gelen «Folk» ile «Bilgi» manasına gelen «Lore» cüzülerinden ibarettir.

Folklorun Halk Edebiyatı ile olan münasebetine dair üstad «Hüseyin Cahit Yalçın» ın «Edebiyat Gecesi» başlıklı bir yazısından şu kısımları alıyorum:

«Bir Halk Edebiyatından bahsolunuyor. Bu “Halk Edebiyatı” ne demektir?.. Bununla anladığımız mefhum nedir?.. Zannediyorum ki biz bu tâbirin manasında gaflet ediyoruz, (Halk Edebiyatı) nı (Folklor) karşılığı olarak mı kullanıyoruz? Galiba öyle. Fakat o zaman (Folklor) un ne olduğunu hiç bilmediğimiz bir facia şeklinde göze çarpar. Çünkü folklor yalnız halk hayatı ile uğraşır.

Edebiyat sahasında folkloru asıl bildiğimiz edebiyattan ayıran büyük bir mümeyyiz vasıf vardır. Folklorun meşgul olduğu masal, menkibe ve itikatların kimler tarafından dile getirildiği belli değildir. Bunlar cemaatçe müşterek, ferdî sahiptir. Geniş bir halk kütlesinin malıdır. Bu hikâyeler, masallar, menkibe ve efsaneler coğrafya hududu nedir bilmezler. Irk ve millet hudutları da tanımazlar. Birtakım âmil ve saiklerin tesiriyle arz üzerinde muhtelif halk kütlelerine dağılırlar, yayılırlar. Bir mevzuun türlü türlü ufak tefek değişmiş şekillerine çok geniş sahalar da te-

sadûf kabildir. O derece ki bunlara millî bir damga basmak imkânı bile yoktur. Sayısız bir mal gibi halk kütlesi arasında yaşayan bu hikâyeler, masallar ve itikatlar yalnız muharrirler ve san'atkârlar için bir ilham kaynağı olmuşlardır. Onlar bu kaynaktan kana kana içmişler, buldukları isimsiz ve şahsiyetsiz mevzulara kendi şahsiyetlerinin damgasını vurarak bir isim ve hüviyet vermişler ve ancak bu suretledir ki o masal, menkibe ve efsaneleri asıl edebiyat sahasına sokmuşlardır.» (1)

Bizde Halk Bilgisi çalışmaları: Mevzuunu an'aneler, âdetler, rivayetler, hikâyeler, masallar, itikatlar, halk şiirleri ve halk şarkılarından alan Halk Bilgisi bizde köklü ve uzak bir maziye malik değildir.

«Türkiyede Halk Bilgisi mesaisi son senelere kadar çok perakende bir halde münferit teşebbüsler mahiyetinde kalmıştır. Bu perakende faaliyetleri, münferit teşebbüsleri bir araya toplayarak bizde ilk defa ciddi bir azim ve maksatla Halk Bilgisi çalışmalarına yeni bir cereyan ve muayyen bir istikamet veren, Halk Bilgisi sahasındaki dağınık hareketleri şuurlaştıran teşekkül «Halk Bilgisi Derneği» olmuştur. «Halk Bilgisi Derneği» merkezi Ankarada olmak üzere 1927 senesinde kurulmuştur. Dernek kuruluncaya kadar Halk Bilgisinin mahiyet ve şümülü henüz pek anlaşılmamış, araştırma ve inceleme usulleri hemen hiç kimse tarafından kavranmamıştı. Her şeyden önce Halk Bilgisini hüviyetile tanıtmak lüzumunu duyan Dernek, bunu temin isteğiyle bir kılavuz neşretmiş (Halk Bilgisi toplayıcılarına rehber. Büyük Millet Meclisi Matbaası 1928 Ankara) ve bundan istifade olunarak Anadolu'nun muhtelif köşelerinde

(1) Fikir Hareketleri, sayı: 169 - 16 Kânunusani 1937

maddeler derlenmeğe başlanmıştır. «Halk Bilgisi Derneği»nin ilk ve mühim eseri «Halk Bilgisi Mecmuası» olmuştur. (Halk Bilgisi Mecmuası, Ankara 1928). (1)

Bize yalnız birinci cildini verebilmiş olan Derneğin bu (189) sayfalık kitabı, hem Türk Halkiyatının esaslarını tesbit ettiği hem de bu zemin üzerinde ilk eser olduğu için çok mühimdir. «Halk Bilgisi Derneği» tetkiklerine ve neşriyatına vasıta olacak mecmuasının bu birinci cildini, Derneğin değerli âzalarının bir çok kıymetli yazıları süslemektedir. Bundan sonra Halk Bilgisi mevzuu üzerinde bir hayli eserler yazılmış, Türk Halkiyatı bir hayli aydınlanmıştır. Bunların başlıcaları basılış tarihleri sırasıyla şunlardır:

1 — Erzurum şairleri: Ziyaeddin Fahri, sayfa 130, Sanayii Nefise Matbaası - 1937 İstanbul.

2 — Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz: Mahmut Ragıp, sayfa 204, Marifet Matbaası - 1928 İstanbul.

3 — Bayburtlu Zihni: Ziyaeddin Fahri, sayfa 68, İlhami ve Fevzi Matbaası - 1928 İstanbul.

Bunlardan başka yine yakın tarihlerde intişar etmiş olan ve bilhassa Halk Bilgisini alâkadar eden:

İstanbul argosu ve Halk tâbirleri, Halk şairleri, Keloğlanın masalları, Erzurum oyunları, Bilmeceler, Yürük düğünleri, Maniler, Seçme Halk şiirleri adlı kitaplarla «Türkiyat Enstitüsü» nün çıkarmış olduğu iki cilt «Türkiyat Mecmuası» (Cilt: 1 - 1925. Cilt: 2 - 1926) ve zaman zaman sayfalarında Halk Bilgisine geniş yerler ayıran eski Hâkimiyeti Milliye gazetesinin bütün nüshaları, Halk Bilgisine ait münakaşalar ve düşüncelerle Türk harsı ve halkî tetkiklerine büyük ehemmiyet veren eski «Hayat» ve «Türk Yurdu» mecmuaları daima gözönünde tutulacak kıymetli

(1) Yenitürk, Sayı 63 - 1938 Mart.

BİZDE HALK BİLGİSİ ÇALIŞMALARI

eserlerdir. Bunlardan başka İstanbul «Türkiyat Enstitüsü», «İstanbul Konservatuarı», Ankara «Etnoğrafya Müzesi», «Dil Encümeni» ve «Söz Derleme Hey'eti», Türk folkloru üzerinde esaslı çalışmalarda bulunmuş kıymetli teşekküllerdir.

Bu vesile ile Türk Halk Edebiyatı ve Halk Bilgisi üzerinde büyük bir vukufu çalışan değerli şahsiyetler arasında bilhassa üstad Fuad Köprülü'yi, Sadettin Nüzheti, Ziyaeddin Fahri'yi, halen çıkmakta olan «Halk Bilgisi Haberleri» adlı aylık mecmuanın başında bulunan İstanbul Halkevinin Şube Müdürü M. Halidi, İstanbul Konservatuarı Müdürü Yusuf Ziyayı, burada saygı ile anmayı bir borç bilirim.

**

İşte bütün bu teşekküllerden ve çalışmalardan anlıyoruz ki Halk Edebiyatını tasnif etmek, Halk Şairlerinin hayatları ve şiirleri hakkında eserler meydana getirmek, Anadolu'yu köy köy dolaşarak maniler, bilmece, türküler, destanlar, masallar ve nihayet tandırınameler toplamak ve bunları derli toplu bir kitap halinde neşretmek, üzerinde ısrarla çalışılan işler arasında bulunuyor. Artık bunlara karşı lâkayt kalmak veya bu millî teşebbüsü yine bir Macar müsteşrikinden beklemek hiç şüphesiz çok acı olurdu. «Son nesil nihayet anlıyor ki bir millet edebiyatını başka bir milletin edebiyatından saman kâğıdı ile meşkederse çirkin bir şey oluyor. Birkaç san'atkarın hüneriyle imal etmek te imkânsızdır. Yeni bir hevese kapılıyoruz, saf tabiate dönüş... Halkın samimî lehçesini, şiirini söylediği sazı, döküğü kalıpları, zevkini almak bu derde dermandır. Hastalar saf havaya, sıhate teşne oldukları gibi bir edebiyatın son nesli de iptidai devrin saffetine, masallarına, koşmalarına

TORTUMUN YAKIN TARİHİ

meftun oluyor. Edebiyatının ruhu çekilmiş kaç millet son zamanda bu hevese kapıldı, hattâ biz sona kaldık.»

İKİNCİ KISIM

Tortumun yakın tarihi: Tortum, bundan takriben yetmiş sene evveline kadar yirmi evli küçük bir köy idi. Tortumun kaza merkezi oluşunun ilk yıllarında burada «Salih Zeki» adlı bir zatı kaymakam olarak görüyoruz. Salih Zeki, yalnız memleket için çalışmayı kafasında sönmeyen bir ülkü halinde yaşatan enerjik bir adamdı. Tortumu az zamanda bilhassa kendi şahsî çalışmasıyla kaza merkezi denilecek bir hale soktu. Su yolları, köprüler, bahçeler, medreseler ve yollar yaptırdı. Fakat Tortum da saltanat devrinin, - diğer şehirleri gibi - isteyerek ve istemiyerek meydana getirdiği felâketlerin sahnesi olmaktan kurtulamıyordu. Tabii bakımdan dağlık bir mıntaka olduğundan ve şehir Tortum çayının geçtiği vâdinin her iki kısmında bina edildiğinden zaman zaman sellerin tahribine uğradı. Sonra hastalık, kıtlık ve nihayet kültürsüzlük bu şehri de - o zamanki her şehir gibi - bir harabeye çevirdi.

O zaman için Şark memleketlerimizin mühim felâketlerinden biri de Doğu komşumuz olan Rusya Çarlığı idi. Tortumun on kilometre kadar uzağından bize hudut komşuluğu yapan Rus Çarlığı, Osmanlı İmparatorluğu ile yaptığı harplerin hemen hepsinde de Erzurumu ve civarını istilâ ediyordu. Mütereddi saltanatın bazan bütün kudretini sarfederek önüne geçemediği bu azgın istilâyı durdurmak için Erzurum kadınları akıllara hayret verecek kahraman-

TORTUMUN YAKIN TARİHİ

lıklar gösteriyorlardı. İşte Tortum pek çok tabii felâketlerle beraber esaretin acılarını da yakından tatmış bulunuyordu.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde: «Evsafı Kal'ei Tortum» diye uzun bahislere ayrılan ve bugünkü İspir kazası da dahil olduğu halde «Tortum Sancağı» adıyla anılan o zamanki Tortum, bugün Erzurumun 53 kilometre şimal doğusunda ve Erzuruma bağlı 45 bin nüfuslu bir kaza merkezidir. Cümhuriyetin şifalı eli Türk ülkesinin her yerinde olduğu gibi Doğunun bu uzak köşesine de uzanmış bulunuyor. Tortumu, Tortum çayının bir heyelân yüzünden meydana getirdiği büyük şellâleden dolayı parlak bir istikbal beklemektedir. Tortum, bahçelerle süslü, şirin bir memlekettir. Yaz kış başından duman eksilmeyen dağlar, türlü çiçeklerle süslü tepeler bu küçük memlekete başka bir manzara verir. Alçaklı yüksekli bir sürü kadife renkli dağların arasından esrarlı bir kıvranısla geçen Tortum çayı bazan şaha kalkan bir küheylan gibi yalçın kayalardan atlar, arkasında sonu gelmiyen duman sütunları bırakır. Sabahın ilk ışıkları bu duman serviler içerisinden geçerek renkten renge ayrılır. Orada günün doğuşu da, batışı da başkadır. Mör dağların arkasından pembe tüllere bürünen akşam güneşi, ufukta erguvan renkler bırakır. Hülâsa Tortum tabii güzelliklerin her çeşidinin bir araya toplandığı bir bediâlar diyarıdır.

Narmana gelince: Bugün 14 bin nüfuslu ve Tortuma bağlı bir nahiye merkezi olan Narman, muhtelif tarihlerde nahiye ve kaza olarak birçok değişiklikler geçirmiş ve bugünkü nahiye şeklini 1926 da almıştır.

Sümmaninin doğduğu memleket - Samikale: Sümmani, Narman nahiyesine bağlı bugün 400 nüfuslu «Samikale» adlı bir köyde doğmuştur. «Samikale» köyü, Narmanın merkez kâsaba olan «İd» in beş kilometre kadar şimalinde ve

HAYATI

civar arazinin en hâkim bir noktasındadır. Samikale ekseri Anadolu köylerinin tabii bir süsü olan birçok söğüt ve kavak ağaçlarının gölgelediği bir çiftçi köyüdür. Köyü iki kısma yairan küçük derenin her iki kıyısında bir sıra söğüt ağaçları tâ köyün haricine kadar uzanır. Ve bu suretle küçük dereyi bir asfalt bulvar haline sokar. Köyün civar araziye hâkim bir noktada bulunuşu tabii manzara itibariyle görülmeğe lâyık güzellikler meydana getirir. Burada ufuk engin bir denizdeki gibi geniş ve sonsuzdur. Bu geniş arazide büyüklü küçüklü birçok dağlar, büyük camilerin müteaddit kubbeleri gibi rasgele serpilmiş, yeşilden menekşeye kadar türlü renkli yüzlerce tepe ve bunların ortasında beyaz başlı ihtiyar «Kireçli» dağları her yolcunun hayretle açılan gözleri önünde uzayıp gider. İşte Sümmani, tabii manzara itibariyle böyle çok zengin bir memleketin çocuğudur. Sümmanınin, tabiatı şairiyesinin teşekkülünde ve bedii zevkinin tekâmülünde şüphesiz ki bu memleketin büyük tesirleri olmuştur.

Hayatı: Sümmani 1277 - 1861 tarihinde Samikale köyünde doğdu. Halk şairleri Divan Edebiyatında olduğu gibi doğum ve ölüm ve daha birçok mühim vak'aların tarihlerini ebcet hesabıyla değil, koşmalarının münasip yerlerinde, bilhassa son kıt'aların mısralarında açık bir lisanla anlatırlardı. Buna dair misaller pek çoktur. Tasavvuf edebiyatımızın mühim şahsiyetlerinden biri olan Yunus Emrenin karanlık hayatını bir dereceye kadar yine kendinin bir beyiti aydınlatabilmektedir.

Tarih dahi yedi yüz yedi idi.

Yunus camı bu yolda kodi idi.

Bu iki küçük mısraın bize verdiği malûmat sayesinde-

HAYATI

dir ki Yunusun «yedinci hicret asrının ikinci yarısıyle sekizinci asrın başında» yaşadığını şöyle böyle anlamış bulunuyoruz. Keza Halk şairlerinin en değerlilerinden biri olan Karacaoğlan, kendisinin «1015» te doğduğunu ve «1090» da öldüğünü şu mısralarda anlatmıştır:

Bin on beşte beratçıgım yazıldı.
Seksen beşte bel kemiğim bozuldu.
Bin doksanda mezarımın başında,
Döner baykuş, öter bülbül.. «?!»

Bu cümleden olmak üzere Sümmani de kendi doğum tarihini bir koşmasının son mısralarında şu suretle anlatmış oluyor:

Bin iki yüz yetmiş yedi gelmişim növbete ben,
Onun için haris olmam rütbeye ziynete ben.
Devir teslim edeceğim bakarmı müddete ben.
Der Sümmani nihayet hiçte karar eyledi...

Sümmani maceralı ve ıstıraplı bir ömür geçirdikten sonra Harbi Umumînin başlarında «1914 - 1330» da 52 yaşında olduğu halde yine kendi köyünde öldü.

Bin üç yüz yirmi dokuza vardım,
Vücut ikliminde hicran göründü..

Mısralarıyla başlıyan uzun bir koşmasında hem Büyük Harbin dikkate şayan bir destanını yapıyor, hem de son günlerini yaşadığını anlatıyordu. Sümmani ölümünden evvel uzun bir hastalığa tutuldu. Son günlerini yataklarda geçirdi. Manevî ve maddî acıların yıpratmış bu vücut niha-

HAYATI

yet uzun yılların türlü yüklerini omuzlarından atarak bir sonbahar sabahı ıssız dağ başındaki تنها köyünün toprak bir damında ebedî uykusuna daldı.

Sümmani Samikale köyünde «Kasım oğulları» adıyla anılan ve ötedenberi çiftçilikle uğraşan fakir bir ailenin ilk ve son çocuğudur. Babası Hasan dayı, bu köyde doğmuş. burada yaşamış ve ölmüş fakir bir çiftçidir. Sümmanın bugün Samikale köyünde Şevki Çavuş adlı yine çiftçilikle uğraşan bir oğlu vardır.

Bir ilkbahar sabahı Samikale köyünün fakir evlerinin birinden taze ve devamlı bir çocuk çığlığı yükseldi. Alaca karanlığı yırtarak yükselen, kuş ve horoz seslerine karışan bu yeni ses Hasan dayının fakir evinde bir düğün ve bayram tesiri uyandırdı. Artık saçlarında aklar çoğalan Hasan dayı tarif edilmez bir baba muhabbetiyle herşeyden evvel ıssız eve neşe ve ses getiren bu ilk oğlunu kolları arasına aldı. Haz dolu gözlerle onun körpe yüzünü uzun uzun süzdükten sonra:

— Adı «Hüseyin» olsun, dedi.

Aradan yıllar geçti, küçük Hüseyin büyüdü, gürbüzleşti. O, şimdi ancak yedi sekiz yaşında vardı; fakat vücudu vaktinden evvel öyle serpilmiş, öyle büyümüşü ki, hakiki yaşını bilmeyenler onu ferah ferah on beşinde zannediyorlardı. Hüseyinin de her köylü çocuğu gibi daha küçük yaştan itibaren evine ve babasına yardım etmesi lâzımdı. Hüseyin bunu çoktanberi hissediyordu. Nihayet düşündü, geçinmelerine az çok bir faydası olsun diye, köyün dana çobanlığını yapmağa karar verdi. O, şimdi her sabah güneşle beraber önüne kattığı küçük bir sürü ile köyden çıkıyor, akşamlara kadar bu muzip hayvanların ardından tâ uzaklara kadar koşuyor, yoruluyor; birçok çıplak dağlar, susuz dereler dolaşıyordu.

HAYATI

Uzun yıllar Rus ve Osmanlı İmparatorlukları arasında hudut hattı teşkil eden Narman ve civarı hemen her zaman kanlı muharebelere sahne olmuştur. Bu sebeple Narman köylerinin ekserisinde şehit mezarlıkları vardır. Ekseriya büyük facialarla biten bu sonsuz harplerin halk dilinde uzun destanları dolaşır. Adsız şairlerin meydana getirdiği bu destanlarda sevgiliye, aşka, yurda, kahramanlığa dair çok kuvvetli sahneler yaşatılmıştır. Keza bunlarda mistisizmin ve lirizmin en kuvvetli örneklerini bulmak mümkündür.

Hasan dayı ekseri, köylerinin civarında yapılan bu sonu gelmeyen harplerin hemen hepsinde bulunmuş, akıllara hayret veren ve onun dar muhayyilesinin bir türlü kavrayamadığı birçok kahramanlıklara şahit olmuştu. Köyün civarındaki adsız ve taşsız mezarların sahiplerini o, tane tane biliyordu. Genç şehitlerin son sözlerini o dinlemiş, içlerinde türlü türlü ümitlerin, sevgilerin söndüğü fersiz gözlerini o kapamıştı. Hasan dayı çok kuvvetli dinî ve millî bir terbiyeye malik, doğru düşünen, doğru gören, gönlü yaralı bir köylü idi. Şafakla beraber öküzlerini alır, vaktiyle boğaz boğaza harbedilen bu eski muharebe meydanlarındaki tarlalarına giderdi. Günün son ışıkları karşıkı dağların arkasında kayboluncaya kadar o, bütün gün tarlasında çalışır, yorgun argın köye dönerdi. Hasan dayı, biricik oğlu Hüseyine kendi kafasına göre esash bir terbiye vermek istiyordu. Ekseri gündüzleri onun küçük sürüsünün ardından onunla beraber kırları dolaşır, yolunu şehit mezarlıklarına düşürerek onlar hakkında dilinin döndüğü kadar oğluna izahat verir, tuhaf menkıbeler anlatır, yanık mersiyeler okurdu. Boş kaldığı günlerde, kışın uzun gecelerinde de köyün imamına «Ahmediye» den, «Battal Gazi» den, «Kan Kalesi» nden, «Envarülâşîkîn» den parçalar okutur, oğluna dinletirdi. Hasan dayı ehli dil bir adamdı. İslâm dininin bü-

HAYATI

tün inceliklerine vâkıf olmak ister, bunu iptizale uğratan bilgisi kıt hocalara içerlerdi. Bu yüzden hiç olmazsa ramazan ayında olsun tam gönlünün istediği şekilde ibadet etmek için Erzuruma giderdi. Bu yolculukta oğlunu da beraber alır, Erzurumda teravih namazından sonra âşıkların türkü söyledikleri, karşılaştıkları kahvelere götürürdü. Âşıkların her sözünün üzerine oğlunun nazarı dikkatini celbetmeğe uğraşır, hoşuna gittiği mısraları köşesinden vecde gelerek tekrarlardı.

Hüseyin artık o zamanların biricik gece eğlenceleri olan sazlı âşık kahvelerinden, bir eğlenceden duyulan zevkten başka türlü şeyler duyarak türlü türlü hislerle titriyor, âni heyecanlarla sarsılıyordu. Beyaz sakallı âşıkların:

— Ya hey!.. deyip kendilerinden geçerek saz çalmaları, pejmürde kıyafetli dervişlerin yanık devriyeleri, mevlevîlerin sivri külâhları bu köy çocuğunun temiz ruhunda, açılmış gönlünde mühim değişiklikler yapmağa başladı. Hasan dayı çocuğunun hayran nazarları karşısında cereyan eden sahnelerin hepsini - hiçbir fırsatı kaçırmıyarak - oğluna anlatıyordu. Âşık kahvelerinden itibaren mevlevî dergâhlarını, bektâşî tekkelerini, medreseleri, büyük camileri tane tane gezdiriyor, dilinin döndüğü kadar, bilgisinin yettiği kadar oğluna izahat veriyordu. Hüseyinin yaradılıştan bedbin ve çekingen varlığı bu esrarlı âlemden, geçtikten sonra daha bambaşka bir kîsveye bürünüyor, rüyalarında sakalları göbeğinde yeşil cübbeli dervişlerin, ihtiyar saz şairlerinin meclislerinde bulunuyordu.

Sümmaninin yetişmesindeki sebepleri iyice kavrayabilmek için Sümmaninin yaşadığı o devirlerdeki Erzurumun ilim, fikir ve edebî vaziyetini kısaca gözden geçirmek icap eder.

ERZURUM'UN EDEBÎ ve İLMÎ MUHİTİNE BİR BAKIŞ

Erzurumun edebî ve ilmi muhitine bir bakış: Erzurum, tâ on birinci asrın başından Sümmaninin çocukluğunu geçirdiği Büyük Harp öncesine kadar Doğunun yegâne kültür şehri idi. O zamanın yüksek tahsil müesseseleri sayılan medreselerle büyük camilerdeki, hususî evlerdeki zengin kütüphaneler, Erzuruma hakikî bir ilim diyarı şöhretini haklı olarak vermişti. Parlak kubbelerinde maviden turuncuya kadar türlü türlü renklere bürünen güneş, dumanlı dağların ardında kayboluncuya kadar bu şehre, her gün binlerce kervan girer, binlercesi çıkardı. Şehrin geniş medreseleri, içlerinde binlerce kitap bulunan zengin kütüphaneleri, Türkistandan Cezayire kadar nihayetsiz ülkelerin sayısız ilim âşıklarını içinde toplardı.

«Yine kayıtlardan anlaşılmıştır ki on birinci asrın sonları ile on dördüncü asrın ortasına kadar Erzurumda birçok medreseler ve mescitler yapılmış, her medreseye devam eden talebenin yemekleri vakfın varidatıyla temin edildiğinden dolayı fakirlerin de okumaları mümkün olmuştur. İçlerinden «Yakutiye», «Hatuniye», «Ahmediye» medreseleri yalnız Erzurumun ilim müessesesi değil civar memleket ahalisinin de ilim merkezi halini almıştı. Bu medreselerde ilmin verimini arttırmak için büyük medreselerde kütüphaneler açılmıştı. Gerek Selçuk ve İlhanilerden kalma ve gerek Osmanlılardan kalma binlerce kitaplar Büyük Harpten önce bu kütüphanelerde saklıydı. Şehrin muhtelif yerlerinde on iki kütüphane vardı.» (1)

Bu zengin kültür muhiti on dördüncü asırdan on doku-zuncu asra kadar edebiyat ve ilim tarihlerimizde büyük şöhretler bırakan değerli şahsiyetler yatıştırmıştır. Bilhas-

(1) Erzurum Tarihi, Abdurrahim Şerif Beygu.

S. 164 - 165

ERZURUM'UN EDEBÎ ve İLMÎ MUHİTİNE BİR BAKIŞ

sa bu asırlar zarfında Erzurumun yetiştirdiği şairler gerek kemiyet ve gerek keyfiyet bakımından üzerlerinde esaslı etüdler yapılmayı icap ettirecek bir kıymettedirler.

Ölümü üzerinden yüzyıllar geçtiği halde şiirin lirikliğini hâlâ Anadolu ufuklarında ilâhî bir ses dalgası halinde çınlatan Yunus Emre, Marifetnamesiyle Türk ilim ve felsefesine yepyeni yollar açan şair ve filozof İbrahim Hakkı, Klâsik edebiyatımızın özünü ve sözünü bedîî san'atın şahîkalarına çıkaran Nef'i bu kültür diyarının dehâlarıdır. Geçen asırlarda edebî varlığına böylece kısa bir göz atıktan sonra şimdi Sümmaninin yaşadığı devirdeki Erzuruma gelebiliriz.

Aşağı yukarı Sümmaninin doğumu yıllarına tesadüf eden tarihte Erzurum ve muhiti değerli Halk şairleriyle doluydu. «Natîkî, Zihni, Emrah, Celâlî, Erbabî, Seracî, İrşadî, Şehvarî» ve daha bugün hayatları hakkında kâfi malûmata sahip olamadığımız bir çokları... Sümmani bunların bazılarıyla bizzat karşılaşmış onlardan istifade etmiş, (Erbabî) gibi. Bazılarının da şöhretlerinin ve şiirlerinin henüz bütün tazeliği ile dillerde dolaştığı zamanlara yetişmiştir.

*
**

Sümmani çocukluğunun bütün kışlarını kendisine çok düşkün olan babasıyla birlikte Erzurumda geçiriyor, yazları yine köyündeki çobanlığına dönüyordu.

Küçük Hüseyin bilhassa bu Erzurum seyahatlerinden, ruhunda büyük değişikliklerle dönüyordu. Köyün fakir muhiti onun geniş ufuklara sığmıyacak kadar büyüyen zengin hayalini, manevî varlığını artık tatmin edemiyor, onu sıkı-tıkça sıkıyordu. Günler geçtikçe daha on bir yaşlarındaki bu çocuğun vaziyetinde göze batır değişiklikler görünmeğe

başladı. Eskiden dolaşa dolaşa bıkmadığı, anlata anlata bitiremediği çiçekli dağlar, tatlı şırıltılı dereler artık onun benliğini yakan bir gölden başka bir şey değildi.

Sonbaharın ruhlara tatlı bir serilink veren bol yıldızlı bir akşamıydı. Yavaş yavaş sular kararıyor, etrafa alaca bir karanlık çöküyordu. Fakat henüz köyün küçük çobanı ortalarında görünmüyordu. Çobansız kalan küçük sürü dağ yolundan birer birer köye iniyordu. Köylüler küçük Hüseyinin yine bir yerde uyuyakaldığını anladılar, aramağa koyuldular. Hüseyin onları köyün dışında karşıladı. Her gün biraz daha tuhaflaşan hareketleri şimdi büsbütün değişmişti. Köylüler etrafını aldılar. O, sorulan suallere cevap vermiyor, zayıf omuzlarına daha büyük bir yük olan başı yerde, dalgın ve manasız bakışlarla etrafı süzüyor, elindeki çoban sopasıyla yerde birtakım izler yapıyordu. Köylüler zaten birkaç zamandanberi Hüseyinde peyda olan hareketleri hiç te hayra yormuyorlardı. Zavallının delirdiğine hüküm verdiler. Hüseyin hakikaten bazı tuhaf el, kol hareketleri yapıyor, sopasını saz vaziyetine sokarak türküler söylüyor, sessiz sessiz ağlıyordu.

Ertesi gün babasının da bulunduğu bir toplantıda Hüseyin; kırdaki «Aylaktaş» denilen yerde uykuya daldığını, rüyasında üç dervişin kendisine «Gülperi» adlı, bir kızın resmini göstererek onun aşkına bade içirdiklerini, o kıza âşık olduğunu söyledi.

Hüseyin artık çobanlığı bırakmış, serseri bir hayat yaşıyor, rüya gördüğü «Aylaktaş» a giderek türküler söylüyordu. Artık adını da değiştirmişti. O, şimdi koşmalarında kendisinden «Sümmani» diye bahsediyordu.

Sümmani daha on bir yaşında iken duyduğu bu kuvvetli aşkı şu ilk koşmasıyla şu suretle hikâye ediyor:

Uyandım gafletten oldum perişan,
Bir nur doğdu âlem oldu ürüştan. (1)
Selâm verdi bana üç hob dervişan.
Lisanları bir hoş, sadası tek tek...

Aldılar abdesti uyandım haptan,
Dediler aslımız hakü türaptan,
Okuttular beni yeşil yapraktan. (2)
Okudum harfini noktası tek tek...

Okudum harfini zihnim bulandı,
Yaralarım kabuk verdi sulandı.
Baktım çar köşede kadeh dolandı.
Nuşettim pirlerin bâdesin tek tek...

İçtim bâdesini gördüm rengini,
Tam on sekiz saat sürdüm cengini.
Yâr yüzünde saydım on beş bengini. (3)
Hal'halın altında noktası tek tek...

Baksana dillere bak bu sohbete
Yetemedim bu dünyada hikmete,
Mecnunu da atmışlardı gurbete.
Kalmış gurbet elde hep böyle tek tek...

Düzemedim gözüm ben bu elfazı,
Yüreğimi yaktı kâfirin kızı.

(1) Ruşen.

(2) Okuttular üç harf yeşil yapraktan.

(3) Benk: Ben.

ERZURUM'UN EDEBÎ ve İLMÎ MUHİTİNE BİR BAKIŞ

Kara gördüm artık kış ile yazı.
Felek attı bizi bu yola tek tek...

Dediler Sümmani gel çekme elem,
Adamı çürütür dert ile verem
Seningin dünyada görüşmek haram.
Felek böyle çalmış kalemi tek tek...

Bundan sonra Sümmani şiirlerinin bir çoklarında sık sık bu on bir yaşında duyduğu aşktan bahseder. En güzel koşmalarından birinin ilk dört mısraı bize bu macerayı hikâye ediyor:

Tarih seksen dokuz on bir yaşında,
Cemoldu başıma iş birer birer.
On sekiz yıl oldu aşkın peşinde.
Döktüm dost yolunda yaş birer birer...

Oldukça uzun bir semaisinde de:

Felek sulbü pederden aldı beni bir kana kattı,
Dokuz ay müddet ile başımı bir zindana attı.
On birine kadem bastım bu sinem hicrana attı.
Beni mecnun eden Leylâ muradım ne yana attı...
Doğrusu bu âlemde beni candan usandırdı,
Gözü yaşlı gönlü gamlı dolandıkça dolandırdı...

Keza:

Dertsiz iken dert ehlinde dert aldım,
Aşkın ocağına göz baka baka...
On birinde ben ustamdan virt aldım,
Gûş verdim kâmile söz baka baka...

SÜMMANÎ ve ERBABÎ

Gibi birçok koşmalarında on bir yaşında âşık olduğunu söylüyor.

A — Sümmani ve Erbabî: Sümmaninin babası, oğlunda gördüğü bu âni değişiklikten ilk zamanlarda çok müteessirdi. O da köylüler gibi oğlunun delirdiğini zannediyordu. Fakat birkaç zaman sonra oğlunun da, büyük bir hayranlıkla şiirlerini dinlediği sazlı şairler gibi kendiliğinden düzgün ve güzel sözler uydurduğunu görünce çok sevindi. Zaten onu böyle yetiştirmek en büyük emeliydi. Fakat küçük âşık henüz saz çalmasını bilmiyordu. Komşularının da teşviki ile Sümmaniye Erzuruma götürdü. Yine eskisi gibi saz çalarak koşma söyleyen âşıkların bulunduğu kahvelere devamla başladılar. Fakat artık Sümmani bu şiirleri eskisi gibi büyük bir hayret ve hayranlıkla dinlemiyor, şimdi onlarda birçok hatalar buluyordu. Bazı şiirden, sazdan anlıyanlar, Sümmanide irticalen koşma dizmek kabiliyetinin çok zengin olduğunu görünce babasına, küçük şairi bir ustaya çırak vermesini, orada bu sanatın inceliğini öğrenmesine yardım etmesini tavsiye ettiler. O zamanlar Erzurumda hem klâsik divan edebiyatının hem de Halk şiirinin hatırı sayılır şöhretlerinden olan Erbabî vardı.

Erbabî, Sümmaninin on iki yaşlarında bulunduğu o tarihlerde edebî ve ilmî kudretiyle etrafında epeyce mühim tesirler bırakmış, yetmiş yaşlarında kadar bir ihtiyardı.

Erbabînin hayatı ve eserleri hakkında «Erzurum Şairleri» müellifi Ziyaeddin Fahri şu malûmatı vermektedir:

«Erbabî Erzurumludur. Ailelerinin asıllarının Konyadan geldiği rivayet olunur. Asıl ismi «Hüseyin Farkî» Efendi idi. 1220 tarihinde Erzurum köylerinden «Karaars» ta doğmuş, sonradan Erzuruma nakli mekân etmiştir. Daha genç iken zamanının dergâhlarından birine intisap eden Hüseyin Farkî'ye şeyhi «Erbab» diyor ve şiirlerinde

bundan sonra «Erbabî» mahlesini kullanıyor. Konyadan gelen dedesinin ismi Veli olduğunu, babasının Bekir Etendi namında bir şeyhi bulunduğunu öğrendiğimiz şair, biraz sonra asker olmuş bu vesile ile muhtelif yerler gezmiştir. Askerden avdetinde Erzurumda oturdukları «Caferiye» mahallesindeki hanelerinde hayatının son devresini geçirirken şehrin edebî ve bedîî hayatında büyük roller oynamıştır. Filhakika aynı zamanda musikişinas olan Erbabî «Cura» siyle çardaklı kahvelerde şiirlerini terennüm ediyor, bu suretle muhitinde bir şiir edebiyat havası yaratıyordu.

Ölümü Erzurumda (1300) tarihlerinde vâki olmuş ve seksen sene kadar yaşamıştır. Kabri üç kümbetler civarındadır. Mezar taşının yapılmasına bir türlü razı olamamış, müteaddit defalar ölüm döşeginde mezar taşı yapılmamasını tenbih etmiştir.

Eseri: Erbabî zamanının ilmini tahsil etmiş klâsik bir şairdir. Esasen eserlerinde klâsik edebiyatımızla alâkası aşikâr olarak görünmektedir. Erbabî de diğer hemşerileri gibi hem aruz ve hem hece yazmıştır. Aruz şiirleri yazma bir divan halinde toplanmıştır. Bütün klâsik mutasavvıf şairler gibi zühdü riyaya karşı müteneffirdir. Bir gün bir mecliste saz çalınırken ülemadan birisi (1) hiddet ederek meclisi terketmiştir. Erbabî gazellerinin birinde bu hâdiseyi işaret ediyor:

(1) Erzurum halkı arasında tevatüren söylendiğine göre Erbabînin iğnelediği bu âlim solakzadedir. Filhakika Erzurum müderrislerinden Solakzade Erbabî ile muasır bir müderristir.

«Erzurum Şairleri»

Ehli aşk eyler niyazı yâre nazı dinlemez,
Nice yâr olur ki naz eyler niyazı dinlemez,
Nevbenev devri daimdir bu dünya devreder,
Güz giderse kış gelir vaktinde yazı dinlemez,
Tâbi olmuştur ezeldenberu az çok kimseye,
Böyle bir darbimeseldir çoklar azı dinlemez...
Meclisi irfanı kor kalkar gider cahil gibi,
Kalbi gafil mahrem-i esrar-ı razı dinlemez...
Bellidir ef'ali Erbabî riya meşreplinin,
Kizbi söyler gıybeti dinler de sazı dinlemez» (1)

İşte Hasan dayı 12 yaşındaki bu küçük aşığı o zamanlar «Erzurum, Bayburt, Erzincan ve civarında saziyle şairlik yapan Erbabînin» evine götürür. İhtiyar Erbabî, on iki yaşındaki bu küçük meslektaşını birçok bağlamalarla sıkı bir imtihandan geçirirdi..

Erbabî:

Çocuk sen bilmezsin yolu erkânı,
Gel şu girdi çıkmaz yoldan haber ver.
Serinde bitiririm bitmez dikenini,
Gel şu çıktı girmez yoldan haber ver..

Sümmani:

Cenneti âlâya İdris Sultan,
Hak emri ile girdi çıkmaz al haber,
Hakka âsi oldu o mel'un Şeytan..
O cennetten çıktı girmez al haber...

(1) Erzurum Şairleri. Ziyaeddin Fahri, 1927, S. 81-83

SÜMMANİ ve ERBABİ

Erbabî:

Çocuk senin can bedenın dağlarım,
Gözyaşını derya gibi çağlarım.
Etrafın keserim yolun bağlarım,
Yine girdi çıkmaz yoldan haber ver.

Sümmani:

Usta kurban olam çektirme yası,
Lâyık mı giyeyim oddan libası?
Ezazil boynuna lânet halkası,
Âsi oldu girdi çıkmaz al haber...

Erbabî:

Erbabîde artık bir hâl kalmadı,
İhtiyarlık serde mecal kalmadı,
Kestim etrafını bir yol kalmadı,
Yine çıktı girmez yoldan haber ver....

Sümmani:

Sümmani ders almış bir pir daneden,
Yanmayı öğrendi o pervaneden,
Bunca mahlûk usta rahmî anadan,
Vakteriştî çıktı girmez al haber...

Erbabî yolu, erkânı bilmeyen bu çocuğu umduğundan kat kat üstün buldu. Sümmani'yi, babasını ayrı ayrı tebrik etti. Ve bundan sonra ihtiyar âşık, genç ve ateşli çırağına aşk yolunun türlü erkânını öğretmeğe başladı. Sümmani az

DOLAŞTIĞI YERLER

zamanda Erbabîden âşıklığın bütün inceliğini, sazın meftun gönülleri coşturan bütün ilâhî nağmelerini öğrendi. Erbabînin ölümünden sonra şöhreti onun yerini tutmağa başladı. Adı Erzurum hudutlarını yavaş yavaş geçti. Erzincandan başlayarak bütün Anadoluyu dolaştı. Millî hudutlar haricine çıkarak Rusyanın birçok şehirlerinde, Kırım'da koşmaları binlerce kalbin aşkına tercüman oldu...

B — Dolaştığı yerler: Sümmaniye bilhassa babasının ölümünden sonra doğup büyüdüğü yerlerde dolaşmak artık acı gelmeğe başlamıştı. Hem kendi köyünün dar muhiti hatta ruhunu avutamıyordu. Koynunda çocukluğunun binbir hatıralarını saklıyan köyün kırları, yamaçları, hattâ ilk aşkının tatlı rüyalarına sahne olan (Aylaktaş) bile ona şimdi yabancı geliyordu. Bir yerde oturamaz, bir iş yapamaz olmuştu. Zaten dünya varlığı cihetinden de o, bu köye bağlanamazdı. Babası onu kıt kanaat geçindirecek kadar dahi bir miras bırakmamıştı. Aşkı, fakirliği ve kimsesizliği onun buralardan - muvakkat bir zaman için dahi olsa - ayrılmasını icap ettiriyordu. Nerele gideceğini, başından neler geçeceğini tahmin edemezdi. Her şeyden evvel gurbet ellerinde kendisini yalnız bırakmıyacak, teselli edecek bir arkadaş a ihtiyacı vardı. Bunu da bulmakta gecikmedi.

Ahmet Onbaşı adlı (1) bu adam, Sümmani'yi ölümüne kadar bütün hayatı müddetince adım adım takip eden, onun bütün koşmalarını hafızasında saklıyan hakikî ve fedakâr bir arkadaşı oldu.

İşte Sümmani bu Ahmet Onbaşı ile birlikte bir ilkbahar sabahının alaca karanlığında yeşil köyü ve bütün hatıralarını arkada bırakarak omuzunda sazı ve elinde değneği

(1) Ahmed Onbaşı, bugün Oltunun Pitkir nahiyesinde seksenlik bir ihtiyardır.

DOLAŞTIĞI YERLER

gurbet ellerine çıktı. Sümmani bu yolculuğu doğrudan doğruya hududu geçerek sevgilisinin bulunduğu Bedehşan'a varmak için ihtiyar etmişti. Fakat pirlerin «Sevgilini dünya gözüyle görmek sana müyesser değildir..» Sözüne gözönüne alarak İranın ve Kafkasyanın birkaç şehrini gezdikten ve birçok zahmetler çektikten sonra geri dönmeğe mecbur oldu.

Bu zamanlarda söylediği koşmaların bir çoğunda «Sevgilinin memleketine varmak için pirlerin izin vermediği» kanaatini tekrarlar.

Sümmani yanmıştır firkate nara,
Firkat beni koymaz çıkam kenara.
Bana derler niçin gitmezsin yâra,
Hiç demezler Haktan ruhsat bulamaz...

Mısraları onun yanık kalbinin biricik tesellisi halinde kaldı.

Sümmani, bu sonsuz gurbetlerde yıllardanberi beklemenin bir faydası olmadığını biliyordu. Kim bilsin şimdi sevgili, bu güzel bahar sabahlarında, gül bahçelerinde nasıl bir hayat geçirmektedir. Şüphesiz ki, Acem kızı Sümmani'nin aşkını unutmuştur bile...

Gönül ne beklersin diyar gurbeti,
Şimdi humar gözlüm gezer dolanır..
Neyleyim ki, bir murada ermedin,
Ah çekerim yürekten sızlar dolanır...

Nazlı yâr girmişti huplar çağına,
Korkarım toz konar yâr kabağına,
Yine bahar geldi cânân bağına,
Sallanır gelinler kızlar dolanır....

DOLAŞTIĞI YERLER

Ne bir sadık oldum ne bir yabancı,
Felek vurdu başa etti bağbancı,
Her sabah avını tezdiren avcı,
Çıkar dağ başında izler dolanır...

Bu dünyada lezzet olur tad olur,
Kimi gam fıraklı kimi şad olur..
Acem kızı Sümmaniden yâd olur,
Şimdi yâr kapsında yozlar dolanır... (1)

Sümmani adını sık sık işittiği Çıldırli «Âşık Şenlik» ile karşılaşmak için o zamanlar millî hudutlar dışında kalan Karsa gitti. Bu seyahatten ayrıca «Münasebette bulunduğu diğer şairler» kısmında bahsedeceğiz.

Sümmani bir defa da Kırma kadar bir seyahat yaptıktan sonra artık Erzurum ve civarından bir tarafa ayrılmadı. Bu muhiti köy köy gezerek on telli sazının nağmeleriyle bütün bir Doğu Anadolu halkının ruhlarını yıllarca en tatlı heyecanlarla vecde getirdi, durdu. Artık vücutte de bir hayli yıpranmıştı. Uzun ve yorucu yollar, onu bir ân bile rahat bırakmıyan kuvvetli bir aşk ve nihayet hepsinden daha acı olan fakirlik onu çok ihtiyarlatmıştı.. Şimdi o, bu uzun seyahatten ağarmış bir sakal, yaralı bir kalb ile dönüyordu.

Ağardı saçlarım döküldü dişim,
Bedehşanda Şah Abbasın kızına...

Gibi mısralarla bir ömür süren uzun bir aşkın meydana getirdiği acı neticeyi söylüyordu.

(1) Yoz = Yabancı.

DOLAŞTIĞI YERLER

Sümmaninin son günleri fakru zaruret içerisinde geçti. Hemşerileri tarafından maddî bir muavenet göremiyordu. Halbuki kendinde artık bedenlen çalışmak, çiftçilikle uğraşıp maişetini temin etmek iktidarı da kalmamıştı. O, gençliğini uzun seyahatlerde heder etmişti. Şimdi Sümmani her şeyden müteessir oluyor, insanların bu kadar vefasızlığına inanamıyordu.

Kulak verip dört köseyi dinledim.
Arkam sıra söz söyleyen çok imiş.
Çok yaşayıp mihnet ile ölmeden,
Az yaşayıp dem sürmesi iyimış....

Siz olun sırdaşım ey karlı dağlar,
Hastanın halinden ne bilir sağlar.
Her nerde gördümse dertliler ağlar.
Aradım cihanı dertsiz yok imiş...

Sümmani şimdi köyünde, yüzünü bir defa dahi görmediği sevgilisinin hayali ile başbaşa yaşıyordu. Gülperinin ağzından, kendisine yazılıp gönderilmiş manzum mektuplar tertip ediyor, bunlarla vakit geçiriyordu:

Hulûsla severim değildir yalan,
Beyim tasdik eyle dilimde değil,
Tez ulaş bağına eylerler talan,
Bir sadık muhibbim yanımda değil...

Acep ne şekildir bu gurbet eller,
Yâr peşine gitsem bana ne derler?
Herkesin bağında öter bülbüller,
Ben gülüm, bülbülüm daldımda değil...

EFSENEVÎ HAYATI

Ben bülbülüm daldan dala uçmazam,
Haram olsun yâdellere göçmezem,
Candan geçer ikrarından geçmezem,
Velâkin irade elimde değil...

Olmadım dünyada gönli münevver,
Sürur taksiminden bulmadım eser,
Mücevher kolbağı zernişan kemer,
Her daim yastayım belimde değil...

Ben sana âşıkım sen bana cânân,
Dinle feryadımı gel eyle efgan,
Yok mu merhametin ey gûlam Sümman,
Mürüvvet merhamet zalimde değil...

Sümmaninin ölümü çok acıklı oldu. Ölüm döşeginde her şeyi, hattâ sevgilisinin adını bile unutmuştu. Mütemadiyen «Aylaktaş» ta gördüğü ilk rüyayı hatırlamaya çalışıyor, ihtiyar dervişin esrarlı parmağı ile mağara duvarında gösterdiği kızın resmine gözleri dâhp gidiyordu. Nihayet ölümün soğuk eli son hayat ışığı parhyan bu bedbaht gözleri de kapadı.

C — Efsanevî Hayatı: Ötedenberi halk, kendi mâşerî vîcdanlarının yaşattığı bütün kahramanlarla âşıkların hayatlarını efsanevî bir çerçeve içerisinde alırlar. Ve onlara kendi muhayhilesinde insanlardan başka türlü, bir hayat tarzı yaşatmayı muvafık bulurlar.

Oğuz ve Ergenekon destanlarından, Seyyid Battal Gazî, Köroğlu ve nihayet Halk Edebiyatımızın meşhur hikâyeleri olan «Kerem ile Aslı», «Tahir ile Zühre», «Leylâ ile Mecnun...» ilâh., gibi bütün hikâyelerde kahramanlar mâşerî dehâların kendilerine münasip gördüğü muhayyel kis-

velere bürünmüşlerdir. Bu cümleden olmak üzere halk şairlerinin ilk aşkları, pîr elinden içilen tam, yahut yarım bâdeler, sevgilinin resmi, adı, memleketi; nihayet bu dünyada yahut öbür dünyada kavuşmaları gibi kısımlar hemen hemen aynı esaslar dahilinde cereyan eden anonim hikâyelerdir.

Bunun içindir ki, asırlarca büyük bir halk kütlesini ardından sürükleyecek kadar büyük bir edebî dehâya malik olan halk şairlerinin bu efsanevî hayatları harşısında onların basit ve hakikî hayatları çok sönük kalmış ve ekseriya tamamıyla unutulmuş bulunmaktadır. İşte yakın bir tarihin malı olmakla hayatı hakkında oldukça esaslı malûmat elde edebildiğimiz Sümmani de bu anonim efsanevî yaşayışın çerçevesi dahiline alınmış ve hayatı etrafında birtakım efsaneler yer almıştır. Halkın dilinde dolaşan efsane şairin yukarda bahsettiğimiz rüyasından başlar.

Efsaneye göre: Hüseyin bir akşam, sık sık danaları otlattığı «Aylaktaş» denilen ve insanın içine sıkıntı veren bir kayalıkta uykuya dalar. Rüyasında kendisini geniş ve duvarları resimlerle süslü bir mağarada görür. Mağaranın hiç bir tarafından kapısı yoktur. Buraya nasıl ve nereden girdiğini düşünürken kayalardan biri yarılr, arka arkaya üç derviş içeri girerler. Hüseyin bunları görünce toplanır ve diz üstü oturur. Dervişler selâm verip Sümmaninin etrafını alırlar. Bunlar topuklarına kadar uzun, yeşil cübbeler giymiş, beyaz sakalları göbeklerinde, nur yüzlü üç dervıştır. Dervişlerden birincisi ilerliyerek cübbesinin cebinden, üzerinde üç harf yazılı yeşil bir kâğıt çıkarır, Hüseyin'e:

— Evlât, bu harfleri oku. bakalım, der.

Demindenberi neye uğradığını bilmeyen Hüseyinin şaşkınlığı biraz geçer gibi olur. Kendini toplamağa çalışarak, inler gibi:

— Ben okumak bilmiyorum, der.

Bunun üzerine birinci derviş, ona abdest aldırıp iki rekât namaz kıldırır, sonra yeşil kâğıttaki üç harfi okutur. Bunlar G, P, İ harfleridir. Hüseyinin maşukası olan «Gülperi» kelimesinin baş, orta ve son harfleri olduğunu izah eder. Sonra ikinci derviş ilerliyerek parmağıyla mağaranın bir duvarını Hüseyine gösterir. Hüseyin burada bir kız resmi görür. Bu, derin, siyah gözlerinde büyük bir aşkın ilk ışıkları parlayan güzel bir kızdır. Hüseyin kıza hayran hayran bakarken derviş izah eder:

— Bu kız, Bedehşanda Şah Abbasın kızı Gülperidir. Senin maşukandır. Ömrünüzün sonuna kadar birbirinizi seveceksiniz, der. Bu sırada üçüncü derviş Hüseyine dolu bir bardak uzatarak:

— Al, Gülperinin aşkına bu bâdeyi içeceksin, fakat dikkatli iç, eğer bir nefeste bardağı boşaltamazsan ömrünün sonuna kadar sevgilinin yüzünü bir daha göremezsin, der.

Hüseyin tuhaf bir lezzette bulunan bâdeyi bir nefeste içemez. Dervişler, üçü birden ayağa kalkarak, Hüseyine:

— Sözüümü tutmadın, ölünceye kadar bu aşkla yanacaksın! derler ve kaybolurlar.

Dervişler bundan sonra Bedehşanda Şah Abbasın sarayında Gülperiye de Hüseyinin aşkına aynı şekilde bâde içirirler. Hüseyin uykudan uyandıktan sonra köyün yolunu tutar. Fakat ortalık iyiden iyiye kararmıştır. Yolu bir türlü bulamaz. Taşlı bir yolda düşe kalka ilerlerken karşısına bir atlı çıkar. Bu atlı Hüseyine:

— Selâmüaleyküm, âşık Sümmani.. der.

Hüseyin şaşırır, atlı izah eder:

— Senin adın bundan sonra Sümmani'dir. Hem bu akşam gördüklerini kırk gün kimseye söylemeyeceksin.. diye rek gözden kaybolur. Hüseyin birçok dolaştıktan sonra kö-

MÜNASEBETTE BULUNDUĞU DİĞER ŞAİRLER

ye varır. Günler geçer, sevgilisinin memleketine gitmek için birçok defa yola çıkar, fakat bir türlü gidemez. «Gülperi» de «Bedehşan» da Sümmaninin aşkıyla yanmaktadır.

«Gülperi», Sümmaniye bulmak için Narmana iki adam gönderir. Bunlar aylarca yol yürüdükten sonra, Samikale köyüne varırlar. Fakat ne yazık ki, Sümmani üç gün evvel ölmüştür. Bu suretle pîrlerin sözü doğru çıkar. İki sevgili dünya göziyle birbirlerini göremezler.

Münasebette bulunduğu diğer şairler: Matbuatımızda Sümmaniden bahseden ilk yazı Bay Süreyya Raifin 1926 da Erzurum Erkek Muallim Mektebinde çıkan «Türk Çocuğu» mecmualarındaki «Meçhul Halk Şairlerinden Aşık Sümmani» adlı iki tahlil yazısıdır. (1) Ben gerek bu yazıları, gerekse Sümmani hakkında topladığım diğer mütemmim malûmatı esas tutarak Varlık gazetesinde Sümmani hakkında bir seri yazı yazmışım. Bu yazılarda Sümmaninin dolaştığı yerlere ve Çıldır Şenlikle olan münasebetine dair şu malûmatı vermişim.

«... Artık sevgilisinin hasreti Sümmaniye tamamiyle derbeder etmişti. Kendi köyünün dar muhiti, hasta ruhunu avutamıyordu. Bu uzun ayrılığı gidermek için sonsuz gurbetlere çıktı. Doğup büyüdüğü yeşil köyü, anne ve babasını geride bıraktı. Matemli bir yaz sabahının alaca karanlığı ile köyünden uzaklaştı. Evvelâ Karsa gitti. Orada Karşı Sezai ve Çıldır Aşık Şenlik ile görüşti. Onlardan saz çalmayı ve aşıklığın inceliklerini öğrendi.

Daha sonra karşılıklı şiirler söylediler. Mütayebelerde bulundular. Sümmani tekrar kendi köyüne döndü. Gelirken Erzuruma, Hasankaleye, Tortuma ve nihayet Narmana uğradı. Buralarda ön telli sazı ile uzun müddet Türk halkı-

(1) Türk Çocuğu Mecmuası, 1926 Erzurum No. 1 - 2.

MÜNASEBETTE BULUNDUĞU DİĞER ŞAİRLER

nı eğlendirdi. Fakat meçhul sevgilisinin aşkı onu köyünde uzun müddet durduramadı. Bu anavatan ona dar geldi. Sevgilisini bulmak için herhalde uzun bir seyahat daha yapmanın lâzım olduğunu düşündü. Fakat ihtiyar babasıyla güzel köyünü nasıl terkedebilirdi?.

Sümmani bu iki mühim fikir ile epeyce zaman uğraştı. Tenha köy yollarında hep bunu düşündü. Nihayet ağlaya ağlaya uzun bir gurbete daha çıktı. «Gülperi» isminde şuh, dilber bir Gürcü güzelini seviyordu. Onu uzun müddet aradı; fakat maalesef hiç göremedi. Bu sonu gelmeyen ayrılık onu âdeta delirtiyordu. Bu hasretin sarhoşluğu ile Ortaasyayı, Türkistanın meşhur şehirlerini (Belhi, Buharayı) ve nihayet Gürcistanı dolaştı. Fakat talih ve tesadüf ona hiç bir suretle yardım etmedi. Bu acı seyahatin safhalarını kendi ağzından dinliyelim:

Ey! efendim derdim kime söyleyim..
Günden güne can figana düşüptür...
Kalmışım hasrette ya ben nideyim...
Gece günüm el'amana düşüptür..

Felek beni koydu can ateşimde,
Gündüz hayalimde, gece düşümde..
Tarih seksen dokuz on bir yaşımda..
Yâr ateşi cismü cana düşüptür...

Kalksak bu yerlerden hicret eylesek,
Yârana, yoldaşa minnet eylesek.,
Yârı arzulasak niyet eylesek,
Benim yolum Gürcistana düşüptür...

Vardık Gürcüstanda kıldık kararı,
Günbegün bulmakta ömrüm zevali..
Orda bulamazsın Şahi Meralı,
Senin yolun Türkistana düşüptür...

Sümmani bu seyahatten ruhan çok bedbin olarak döndü. Artık daima elem ve hicran vadisinde ağladı. Çok uzakta kalan sevgilisinin vefasızlığından dem vurdu.» (1)

Bu yazıları değerli öğretmen Tortumlu Ekrem şu yolda tenkid etmişti:

«Geçenlerde Varlık Gazetesinde münteşir «Âşık Sümmani» serlevhalı bir hars tetkiki okudum. Yazan genç kardeşim hiç şüphe yok ki, büyük bir gayret ve himmet sarfederek bu başlık altında yazılan tetkikleri toplamıştır. Yalnız henüz Türk edebiyatınca meçhul olan bu mühim saz şairini bize tanıtırken hakikate yakın olmasına bilhassa ihtimam edilmiş olmalıydı. Malûmdur ki, hangi bahiste olursa olsun ilk yazı yazılırken kendisinden sonra o mevzu üzerinde yazı yazacak olanlar onu me haz ittihaz edebillcekleri için ilkin yapılacak herhangi bir yanlışlık ilelebet düzeltilmesi kabil olmıyan bir ârıza şeklini alır.

Binaenaleyh Anadolu saz şairleri arasında hemen hemen ikinci derecede bir hususiyet ve mükemmeliyet gösteren hemşerim Âşık Sümmani hakkında yazılan tetkikleri yanlış bir zehabın ve müdekkiki yanıltan sebepleri zikretmeği faydalı buldum. Muharririn yazılarında şu satırları okuyorum: (Âşık Sümmani sevgilisinin ateşi hicranına tahammül edemiyerek çok sevdiği yeşil köyünü arkada bırakıp evvelce Karsa, badehu Çıldıra giderek Çıldırly Âşık Şenliğiden saz çalmasını ve şiir söylemesini teallüm etmiş-

(1) Âşık Sümmani, Varlık Gazetesi. 1932 Erzurum.

tir..) diyor. Halbuki maceranın sureti seyri böyle değildir. Sümmani bir defa Kars yolu ile değil Oltu kasabasından Rusya Devleti hudutlarına dahil olup Göle ve Ardahan üzeri Çıldıra kadar gelerek ötedenberi namını ışıtmekte olduğu Âşık Şenlik ile görüşmüş ve dört gece misafir kalarak bir-biriyle ufak tefek münazereleler yaptıktan sonra tekrar Narmana avdet etmiştir. Bu misafereti esnasında o zaman saz şairleri arasında an'ane halini alan perdebirunane münazerelelerine Şenliğin annesi mâni olmuş, Sümmaninin kendi oğlundan çok yüksek ve ruhan nezih olduğunu takdir eden mezbure Sümmaniye gömleğinden geçirerek kendine oğul, Şenliğe kardeş yaparak işin önünü bu suretle almıştır. Şenliğin kazasında yedi sene memuriyet verdiği için hemen elime geçirmedim şiiri kalmamıştır. Acem şivesiyle tekellüm eden Şenlik, yalnız o mahallin örf ve âdetine göre hikâyeler nazmetmiş Lâtîfşah, Sevdakârşah, Salman gibi uzunca sazlı hikâyeler söyliyerek uzun zaman halkın bedîi zevkini tatmin etmiştir. Esasen düğünlerde türkülü hikâyeler söylemekten başka vasıtai tarab ve eğlence yoktu. Halen de böyledir. Meseleyi biraz daha tenvir için Şenliği ziyaretteki başlıca sebepten birisini zikretmek lâzımdır. Âşık Sümmaniden evvel akrabası ve müsahibi olan Ahmet Onbaşı, temini maişet kasdıyla Ardahana kadar gelerek «Sümmaniyim» diye şiirler söylemeğe başlamış ise de oradaki âşıkların birisi ile ufacak bir münazere neticesinde müstear Sümmani mağlûp olup sazını galip âşığa terk ile köyüne dönmüyor. Ve Sümmaniye meseleyi olduğu gibi anlatınca Sümmani pasaportunu alarak Ardahan havalisinde kirlenen namını temizlemek ve bilvesile Şenliği de ziyaret etmek üzere yola çıkıyor. İşte Şenlik ile mülâkatı bu neticeden doğuyor. O mülhakatta âşık arkadaşının kendisine ayar olacağı anılamakla beraber şivesi çok hoşuna gitmiş olmalı

ŞENLİK

ki, memlekete avdetinde seyahatinin muhayyilesinde genişletilmiş seyrini (düşüptür) redifli destaniyle komşularına anlatmıştır...» (1)

Ben o zamanlar değerli öğretmen Tortumlu Ekrem'in bu tenkidinden haberdar olmadığım için kendisine cevap verememiştim. Fakat şurası muhakkak ki Tortum ve Çıldır muhitinde uzun yıllarını geçiren, bilhassa Sümmani ile Şenlik hakkında etraflı malûmata sahip bulunan Tortumlu Ekrem'in bu yazısı, bugün ele aldığımız Sümmani hakkında ki bu etüde en doğru bir kılavuzluk vazifesini yapmış bulunuyor.

1 — Şenlik:

Sümmani ile Şenlik her şeyden evvel yaşadığı muhitler, gezdikleri yerler itibariyle, bilgi ve görgü bakımından birbirleriyle mukayese edilemezler. Sümmani Erzurumun kuvvetli edebî muhitinde yetişti. Bu muhitin sayılı şöhretlerinden büyük istifadeler etti. Erzurumun kibar muhitinde kibar ailelerin zengin konaklarında içtimâî terbiye itibarile pek çok şeyler öğrendi. "Sümmani o zamanın âdâbı muâşeretine vakıf, kibarlık ve nezaketile temayüz etmişti. Büyük adamlarla konuşup görüşüyordu. Ömrünün çoğunu Erzurumda geçirmişti. O zaman Erzurum Valisi olan Nâzım Paşanın huzuruna bir çok defalar dahil olmuş, güzel şiirler inşad ederek Paşanın takdirini kazanmıştı.» Mektep, hoca görmemişti. Fakat bu noksanı bütün ömrünce yüreğinin en acı derdi olarak taşıdı. İlmin kıymetini, bilginin bir insan için ne kadar lâzım olduğunu çok iyi biliyordu..

(1) Kars Gazetesi. No. 124. 14 Mayıs 1932.

ŞENLİK

İlmi âr eyleme ey canım kardaş,
İlmi âr eyliyen berhudar olmaz.
Gece gündüz sarfet ilme âmalın,
İlimden ziyade güzel kâr olmaz..

İlimledir zarafeti insanın,
Ne farkı var cahil ile hayvanın..
İlimden kâm alan bilir imanın,
İlim bir cennettir yeri nar olmaz..

İçtimâî faciaların acılarını onun kadar belki kimse duymadı. Memleket aşkını, hürriyet zevkini sevgilisinin aşkı kadar benimsedi. Onun kadar yürekte arzuladı.

Şenliğe gelince: O yalnız oldukça kuvvetli bir hayale malikti. Koşmalarında vezin olmamakla beraber kulağa hoş gelecek kafiyeler de pek azdır. Onun eserlerinde esasen hissin ve lirizmin yeri yoktur. Keza koşmalarında içtimâî hâdiselere, millî duygulara yer vermemiştir.

Şenlik, - şairliği bertaraf - hikâyeciliği üzerinde durulabilecek bir halk hikâyecisidir. Lâtifşah, Sevdakârşah, Cihanşah ve Salman adlı dört büyük hikâyesi, hususiyetleri ve dili muhafaza edilerek toplanırsa Halk Edebiyatımız için büyük bir kazanç olur.

Şenliğin bir halk şairi olarak tam manasiyle tekâmül edememesinin sebepleri, Çarlık Rusyası zamanında pek çok ihmal edilen bir memleketin çocuğu olması, doğup büyüdüğü köyden bir tarafa çıkmaması ve bilhassa kendisine rehberlik edecek bir üstattan mahrum oluşu diye gösterebiliriz.

Şenliğin şairliği hakkında bir fikir sahibi olmamıza yardım eder düşüncesiyle, onun seçme koşmalarından bir kaç örnek veriyorum:

— I —

Yıgılın ahbablar yâran yoldaşlar,
Bir unulmaz derde düştüm bu gece..
Himmeti pîr ile âbî zülâlden,
Kevser bulağından içtim bu gece..

Kudret mektebinde verdiler dersi,
Zâhirde göründü arş ile kürsü..
Hıfzımda zaptoldu Arabî Farsî..
Lûgati İbranî seçtim bu gece...

Sefil Şenlik Haktan buldu kemali,
Bu fikirle vasfı halim demeli..
Hâlelenmiş gördüm güzel cemali,
Tağyiri hâl olup şaştım bu gece..

— II —

Mevlâyı seversen konak et beni,
Bu gece eğlenir yatar giderim..
Gözden ırak olur gönülden cüda,
Derbeder olurum iter giderim...

Çıra yakıp yanımızda oturma,
Zahmet edip eve haber götürme..
Bir içim su bir lokma nân getirme,
Niyet eder oruç tutar giderim...

Allahı seversen tânetme bize,
Hak kulun aybını vurmamış yüze..

Coşkun seller gibi akıp denize,
Bıldır yağan kardan beter giderim...

Sabahtan kalkanda han pulu iste,
Eğer vermez isem tekdir et kısta.. (1)
Atı koy mezada müşteri sesle,
Değeri değmeze satar giderim....

Cıldırılı Şenliğim aşk havasında,
Üryan gönlüm gezer aptal postunda..
Kahve ocağında peyke üstünde,
Yorgansız döşeksiz yatar giderim...

— III —

Yıgılın ahbablar yâran yoldaşlar,
Gamlı gönlüm vatanımdan yâdolup,
Kahpe Felek beni sürgün eyledi,
Dost ağlasın düşmanlarım şâdolup..

Daha geçti devran sürmek sırası,
Aşk okunun merhem bulmaz yarası..
Hiç kimsenin başa yanmaz çırası,
Çoklar bu sevdadan nâmurad olup...

Ustasından ders almıyan pirsizdir,
Bir gül gördüm dört etrafı harsızdır.
Koy desinler kul Şenliğe arsızdır,
El içinde bu iş bana adolup!...

(1) Kısta = Sıkıştır.

ŞENLİK

— IV —

Eğlen kardaş vasfı hâlim söyleyim,
Nazlı yâr hâlimden bilmeğe gelir.
Aklımı başımdan edip perişan,
Canuma bir ateş salmağa gelir...

Sendeki var bu nezaket bu eda,
Yüzünü görmeden yanarım oda..
Kaşları gazepnâk kirpiği cüda,
Tuşlayıp sineme çalmağa gelir...

Derbeder Şenliğin gam hanesiyim,
Yanarım oduna pervanesiyim,
İşitip ki aşkın divanesiyim,
Söyletip başıma gülmeğe gelir...

Bunlar Şenliğin oldukça seçkin ve mükemmel koşmalarıdır. Bunlardan başka on sekiz kıt'alık «doksan üç destan», yirmi kıt'alık «Beş yaşından yüz yaşına kadar bir kadının vasfı hâli...» adlı uzunca destanları ve bir çok koşmaları varsa da bunlar fikir ve san'at bakımından üzerinde durulamıyacak kadar basittirler.

Şenlik 1853 de Çıldırım Suhara köyünde doğmuştur. Kadir adlı bir babanın ve Zeliha adlı bir ananın çocuğudur. Ömrünü avcılık ve çiftçilikle geçirmiş, 1913 te aynı köyde ölmüştür. Mezar taşı için söylediği:

İster ihtiyar ol ister nevcivan,
Bu dünyada bâki kalan övünsün..
Meraksız, fikirsiz, gamsız her zaman,
Başatak şâdolup gülen övünsün..

ŞENLİK

Mısralarında şark tefekkürüne hâkim olan felsefenin asırlardanberi tekrar edilen izleri görünüyor.

**

Sümmani ötedenberi adını sık sık duymakta olduğu Çıldır, Şenlikle görüşmek arzusunu izhar ederdi. Nihayet bu arzuyu yerine getirmek için 1901 tarihlerinde Çıldır'a doğru yola çıktı. Oltu kasabasından Rus hududunu geçerek Göle ve Ardahan yolile Çıldır'a vardı. Bu sıralarda Şenlik, Çıldırın Posof köyünde Nebi Ağa adlı bir adamın düğününe davet edilmiş bulunuyordu. Sümmani zaten yolunun üzerinde bulunan Posofa uğradı. Orada düğün evinde Şenlik ile görüştü. Sümmanın Kars ve Çıldır halkı arasında ağızdan ağıza yayılmış büyük bir şöhreti vardı. Köylüler birdenbire bu meşhur halk şairini aralarında görünce pek çok sevindiler. Her ikisine de ayrı ayrı rica ederek onları karşılıklı bağlamalar ve nazireler söylemeğe davet ettiler. İki şair de bu teklifi memnuniyetle kabul ettiler. Şenlik, Sümmanın bu yolculuğu neden ihtiyar ettiğini anlamak istiyordu. Onun için söze ilk başlıyan kendisi oldu:

Şenlik:

Osmanlı yurdundan azmi râh ettin,
Ne sebepten sen bu yana gelüpsen?
Firkati âh ile menzile yettin,
Söyle neden bizim kâne gelüpsen?..

Sümmani:

Osmanlı yurdundan azmi râh ettim,
Nasip kısmet için nâne gelmişem..

ŞENLİK

On dört yıldır oldum şem'a pervane,
Onun için yane yane gelmişem...

Şenlik:

Kem kelâm çıkarmam asla dilimden,
Gönlümü yâdettim özge ilimden..
Çok âşıklar geldi gitti elimden,
Sen ola ki adve şana gülüpsen...

Sümmani:

Dost iline varmak şeref dediler,
Dertliler haline aref dediler..
Seni aşk ehline sarraf dediler,
Kıymet için gevher kâne gelmişem...

Şenlik:

Men bilirim aşk ehlinin hâlini,
Âşıklar kaldırır kilü kalini..
Gördün mü bu yerin kalmekalini?
Candan geçüp kızıl kana gelüpsen...

Sümmani:

Ezelden huddamım elifi baya,
Hak kulun emeğin vermesin zaya..
Bir can borçlu idim bârı hüdaya,
Vermek için can kurbana gelmişem...

ŞENLİK

Şenlik:

Dertli Şenlik çoktan duymuştur adın,
Kaçıncı babbadır kalbi küşadın..
Menim ile ülfet midir muradın?..
Söyle görüm imtihana gelüpsen...

Sümmani:

Kazayı Narmanda söylenir adım,
Otuz cüz Kur'andır kalbi küşadım..
Usta ile ülfet etmek muradım,
İster isen imtihana gelmişem... (1)

Bu suretle «Ağırlama» faslı bittikten sonra sıra bağlamalara geldi. Sümmani misafir olduğundan bağlamaya da yine ilkin Şenlik başladı:

Şenlik:

Darılmazsan konuk bir sualım var,
Görüm aklü usul erkânda mısın?..
Cevherin gizli mi yoksa aşikâr,
Acaba zâhir ya pünhanda mısın?...

(1) Sümmani bac ummaz şöhetü şandan,
Gönlümün dileği merdü merdandan..
Lâkin davet etsen dönmem meydandan,
Vahdet içre bir pünhana gelmişem...

ŞENLİK

Sümmani:

Mürşidi kâmile eyledim hizmet,
Gâh olur ki cüz'i erkân bizde var.
Erenler payından olursa himmet,
Gâhi zâhir, gâhi pünhan bizde var...

Şenlik:

Ne tarihte sırrın oldu aşikâr,
Sen kimin rahiyle eylersin tayyar..
Ve kimin maliyle olursun tüccar,
Metam alışkın meydanda mısın?..

Sümmani:

Tarih seksen dokuz aşkın aşikâr,
Kudretin rahiyle eylerim tayyar..
Ve kendi malımla olmuşum tüccar,
Himmeti pîr lûtfü ihsan bizde var....

Şenlik:

Ne mahbup sevmektir senin muradın,
Kaçınıcı babbadır kalbi küşadın?..
Mülki Âli Osmanda var mıdır adın,
Yoksa bir kazayı Narmanda mısın?...

Sümmani:

Bâkı mahbup sevmek aşk ile bu can,
Elimden ne gelir mevlâdan ihsan..

ŞENLİK

Ben şeref gözlemem söyleye eihan,
Bana kalsa üç beş yâran bizde var...

Şenlik:

Biçare Şenliği çoklar bulacak,
Ara yerde meydan kinde kalacak?..
Âşık da âşıkın hâlin bilecek,
Acaba katrei ummanda mısın?..

Sümmani:

Cümleden ednadır gedayi Sümman,
Elimden ne gelir mevlâdan ihsan..
Katrede katreyim değilim umman,
Bazı olur cüz'i umman bizde var...

Bu karşılıklı deyişler bağlamadan ziyade her iki âşıkın birbiri hakkında daha geniş malûmat sahibi olmaları ihtiyacıyla söylenir. Halk şairleri arasında bir an'ane halinde devam eden bağlamaların mevzuunu mukaddes kitaplardan kulak dolgunluğu ile alınmış bazı malûmat teşkil eder. Bunlar hemen hemen muayyen mevzular olup ekseriya mâna ve mefhum itibariyle hiç bir şey ifade etmezler. İşte Sümmani ile Şenliğin aşağıdaki bağlamaları da bu yolu takip etmektedir:

Sümmani:

— I —

Kulak ver sözüme ey usta Şenlik,
Dinle ben fakirin muhabbetinden.

ŞENLİK

Bu cümle ruhafrın mayası nedir?..
Bil gözesin, söyle bidayetinden...

Şenlik:

Sayei pîrimde olmazam mahrum,
Söylerim anlarsın kemalâtından..
Bir nur meknundur mayası kâf, nun,
Sebebi Resulün yüz hürmetinden..

Sümmani:

Anladım ermişsin sen de kemale,
Düşerim seninle bir kalmekale..
Hangisi halkoldu dağdan evvelâ,
Tarif eyle bana alâmetinden...

Şenlik:

Sen bir derya isen ben de bir deniz,
Sanma ki bu hâli bizler bilmeyiz..
Evvelâ halkoldu (cebeli kubeyz),
İstersen vasfedem alâmetinden...

Sümmani:

Anladım içmişsin pîrlerden dolu,
İdrakin fehmeder sağ ile solu..
Elbette semanın vardır bir yolu,
Tarif eyle bana bir cihetinden?.

Şenlik:

Men üstad görmişem değilim naşi,
Yanar yüreğimde aşkın ataşı..

ŞENLİK

Semanın bir yolu muallâ taşı,
Miracı Nebinin tarikatından....

Sümmani:

Muallâ taşının vardır durağı,
Nicedir acep gâhi mâhın ayağı..
Bana söyle hangi dağın budağı,
Söyle usta onun vaziyetinden?.

Şenlik:

Bir ayağı gümüş billûr budağı,
On sekiz bin tekmiil vardır ayağı..
Her birisi bir âlemin durağı,
Yaradanım halketmiş kudretinden...

Sümmani:

Barekâllah Şenlik iz'ann şendir,
Lâli gevher yığnağı hazinen tamdır.
Merdiven başında memuru kimdir?..
Söyle malûm olsun sır hikmetinden...

Şenlik:

Kendini bilmeyen her yerde hordur,
Âşıklık dediğin her şeyden zordur.
Adem Safiyyullah ruhu memurdur.
Meçhulün var mıdır sır hikmetinden?.

ŞENLİK

Sümmani:

Dertli Sümman sana verdi zahmeti,
Şimdi sakın olak edek rahatı..
Neye memur olmuş nedir hizmeti?..
Bari anlıyalım her cihetinden?..

Şenlik:

Sefil Şenlik bu müşkülün halleder,
Ruhlar ondan geldi hep ona gider.
Cümle ruhlar sura çektirip güder,
Müşkülün kaldı mı bir cihetinden?..

— II —

Şenlik:

Kimler aldı bu dünyanın yaşını,
Kimler gördü hayalini düşünü?..
Kimler verdi Beytullahın taşını?,
Araki bulasın usta Sümmani...

Sümmani:

Felek aldı bu dünyanın yaşını,
Hem de gördü hayalini düşünü..
Arafatdağ verdi onun taşını,
Onu ben bilirim usta Şenliği...

— 60 —

ŞENLİK

Şenlik:

Kimler bilir bu dünyanın huyunu?
Kimler gördü, gerdanını boynunu?..
Kimler verdi, Muhammedin suyunu?..
Araki bulasın usta Sümmani...

Sümmani:

Felek bilir bu dünyanın huyunu,
Hem de gördü gerdenini boyunu.
Semadan melekler verdi suyunu.
Onu ben bilirim usta Şenliği...

Şenlik:

Şenlik der ki bu dert beni götürür,
Bir gün olur menzilime yetirir.
Cenneti âlâda kimler oturur?..
Araki bulasın usta Sümmani!...

Sümmani:

Sümmani'yim hasret beni götürür,
Götürüp te muradına yetirir.
Cenneti âlâda İdris oturur.
Onu ben bilirim usta Şenliği!...

— III —

Sümmani:

Kimin yoktur hem anası babası?
Hangi derdin hiç bulunmaz çaresi?

— 61 —

ŞENLİK

Hangi türlü renkten Bihışt odası?..
Araki bulasın usta Şenliği....

Şenlik:

Ademin yoktur baba, anası,
Ölüm, derdin hiç bulunmaz çaresi.
Yeşil zebercetten Bihışt odası.
Onu men bilirim usta Sümmani...

— IV —

Şenlik:

Derdim ondur, dokuzunu söylemem ağyara men,
Sekizinde bir arzum var, yediye âvâre men..
Beş benim kisbû kârımdır dörde kıldım temenna.
İkiye muhabbetim var yalvarırım bire men...

Sümmani:

Âlestü bezminde geldim hak ikrara ben,
Hamdolsun hamdû senalar düşmedim inkâra ben.
Âdemi âdem eyleyen arifi irfan imiş,
Ya niçin can feda etmem öyle bir hünkâra ben..

Şenlik:

Otuz iki derdim var kırk sekiz dâva ile,
Üç yüz altmış altı burca çıktım on iki sahra ile..
Çardır mezhep, çardır kitap, çardır gönül sevda ile,
Tasdik ve ikrar eyledim varmadım inkâra men...

— 62 —

ŞENLİK

Sümmani:

Otuz iki farz beyan ettim kırk sekiz cuma ile,
Üç yüz altmış altı gündür tam on iki ay ile..
Okudum ezber eyledim ilm ile imlâ ile,
Tâ ezelden âşık oldum öyle bir hünkâra ben...

Şenlik:

Elli dört farz içinde demim var, devranım var..
Yetmiş bin mahbup içinde bir şahî hubanım var.
Altı bin altı yüz altmış altı derdim dermanım var.
Şenliğim tâ haşredek yâr oldum o yâra men...

Sümmani:

Elli dört farz beyan ettin gayet begayet,
Yetmiş bin mahbup içinde habibim nuru Ahmet.
Altı bin altı yüz altmış altı âyati beyyinat,
Sümmaniyim gulâm oldum öyle bir hünkâra ben..

— I —

Nazirler:

Sümmani:

Gönül müptelâdır buhağa hala,
Namusa, gayrete, ara fayda ne?
Bülbül olan çeker gülün kahrını,
Ayvaya, turunca, nara fayda ne?...

— 63 —

ŞENLİK

Benim gibi yâr aşkıyle tutuşan,
Bir zaman da böyle gezer perişan..
Bir nur doğsa âlem olsa ürüşan,
Akile, zelile, köre fayda ne?...

Sümman oldu yâr derdiyle perişan,
Âlemin serveri ol şahı huban..
İstersen korkak ol, ister kahraman,
Irak yerde nazlı yâra fayda ne?...

Şenlik:

Gönül müptelâdır edep erkâna,
Hileye, bühtana, şerre fayda ne?.
Bağban olan çeker bağın kahrını,
Gazele, dikene, hara fayda ne?..

Sevda beni etti böyle müşkül hâl,
Bir zaman aşk ile kurak kalmekal..
İster hayal söyle, ister vasfı hâl,
Sağıra, dilsiz, köre fayda ne?...

Şenlik arzyledi vasfı niyetin,
Bir zaman çok çektim cevru mihnetin..
İstersen nâdan ol, ister Eflâtun,
Hasret kalan intizara fayda ne?..

— II —

Şenlik

Güvenme dünyada devlete vara,
Fâni dünya bir insana kalmadı.

ŞENLİK

Seddi İskendere Rüstemi Zala,
Ali gibi aç arslana kalmadı..

Bu dünyada âdâleti var idi.
Deryada semekten haraç alırdı.
Cümle kuşlar divanına varırdı.
Davud oğlu Süleymana kalmadı..

Sefil Şenlik düştü bir ahüzara,
İtibar eylemem devlete vara,
Süzülür bedenden çekilir sure,
Cesedde mülk olan cana kalmadı..

Sümmani:

Nesine güvenem fani dünyanın,
Şimdiye dek bir sultana kalmadı,
Tutalım rahmı vahdethanenin
Gayri fâni bir civana kalmadı.

Halk şerrinden evvel levhi kalemde,
Dost ile dost idi herbir kelâmda,
Güzellerin tacı idi âlemde,
Güzel Yusufu Ken'ana kalmadı..

Ne yandım Sümmani aşk firkatına,
Aldanma dünyann bir ziynetine,
Cümle mahlûkatın yüz hürmetine,
Nebii âhır zamana kalmadı..

Sümmani, Şenlikte dört gün misafir kaldı. Bu müddet

hep karşılıklı koşmalar, bağlamalar, nazireler söylemekle geçirildi.

İki âşık bu kısa zaman içerisinde birbirleriyle candan seviştiler. Şenlik, birçok zahmetler çekerek uzun yollardan kendisiyle görüşmeğe gelen bu kıymetli misafirini elinden geldiği kadar memnun etmeğe çalıştı. Sümmani, kendisine karşı gösterilen büyük alâkanın hayranı oldu. Ayrılacağı gün Şenlik için bir de methiye söyledi..

Âşıklar dilinde mücevher satan,
Ehli dil Şenliğim sen misin kardeş!
Mağripten Maşrika beyan be beyan,
Âlemde ürüşan sen misin kardeş!..

Senki müzeyyendir gevherü kâni,
Lâl zeri yığnağı mücevher gani,
Bir görenler bir de arzular seni,
Can içinde şirin can mısın kardeş!..

Sümmani hüddamdır cevher satana,
Ben de geldim kardeş sizin vatana,
Lûtfün hana benzer hükmün sultana,
Bu Çıldır ilinde Han mısın kardeş!..

2 — Zülâlî: Asıl adı Yusuf olan Zülâlî Posofludur. Orada doğmuş, Umumî Harbin başlarına kadar orada yaşamış, sonra Tokata hicret etmiştir. Medrese tahsili görmüş, Arapça ve Farsça okumuştur.. Bu kısa malûmattan başka Zülâlinin gerek doğum ve ölüm tarihlerine, gerekse hayatına dair başka maalesef hakikî bir malûmata sahip değiliz. Zülâlî Şenlikle Sümmanın muasıdır. Ve her ikisi ile de

birçok defalar karşılaşmıştır. Zülâlinin Sümmani ile karşılaşması şu suretle olmuştur..

Sümmani Şenlikle görüştüktan sonra Posofa kadar gidip âşık Zülâlî ile de görüşmek istediğini ve bu yolculukta kendisine arkadaşlık etmesini ondan rica eder. Şenlik, Sümmanın bu teklifini kabul eder ve beraber Posofa giderler.

Halk toplanır, büyük bir meclis kurulur. Üç şair de bu mecliste karşılaşır. Halk her üç şaire de şöyle bir mevzu verir. «Âdem Peygamberden başlayarak meşhur peygamberlerin hikâyelerini koşma ile anlatmak..» Şairler bunu kabul ederler. Fakat önce hangisinin başlayacağı hakkında yeni bir münakaşa başgösterir. Bu sırada Digorlu (1) bir ihtiyar ayağa kalkarak:

— Zülâlî buranın yerlisidir. Hem de sizin konakçıdır. Şenlik Baba da buralı sayılır. Sümmani bu diyarın garibidir. Evvelâ o başlasın..

Bu teklif herkes tarafından kabul edilir. Üç şair on sekiz kıt'a içerisinde manzum bir (Peygamber Tarihi) meydana getirirler. Biz bunların elde edebildiğimiz üç kıt'asını aşağıya yazıyoruz:

Sümmani:

Âdem Safiyullah makamı peder,
Cennette igvaya bir kere düştü..
(Sürün) dedi mevlâm takdiri kader,
Cennetten dünyaya bir kere düştü..

(1) Digor: Posofun bir nahiye merkezidir..

MUHİBBİ

Şenlik:

Hısmı nar içinde gülistan gözü,
İbrahim Safaya bir kere düştü..
İsmaile gelen koç kurban kuzu,
Cennetten Minaya bir kere düştü...

Zülâli:

Turaptan bir avuç hak aldı kaddes,
Bu zemin lerzeye bir kere düştü..
Beytullah yerine Beytulumkaddes,
Kuruldu Kâbeye bir kere düştü..

3 — Muhibbi: Elde edebildiğimiz üç kıt'alık bir bağla-
masını aşağıya yazdığımız Muhibbi hakkında hiçbir malû-
mata sahip değiliz. Kars havalisinde Muhibbiye maledile-
rek söylenen birçok koşmalar varsa da bunların hakikaten
kendisinin olup olmadığı malûm değildir. Tercümeihâli hak-
kında hiçbir bilgiye malik olmadığımız Muhibbi, Ardahan
ve Posof taraflarında epeyce şöhrete malik bir halk şairidir.
Sümmani ve Şenliğin muasıdır. Her ikisi ile de ayrı ayrı
karşılaşmıştır.

Sümmani ile Muhibbinin aşağıdaki bağlamaları halk
dilinde meşhurdur.

Muhibbi:

Okuyup yüzdört kitabı tahsil edip bil de gel,
Yedi derya derununa gavvas olup dal da gel,
(Leyse men..) in ismi yerde yoksa gökde mi ola,
Canlı mıdır, cansız mıdır o mekânı bul da gel!..

MUHİBBİ

Sümmani:

Dört kitaptır yüz de suhuf hamdülillah bilmişem,
Haftı bahre gavvas olmaz bahri aşka dalmışem..
Kızıl öküzün adıdır gökte yok yerde ola
Tahtizenin meskenimdir ol cihanda bulmuşem...

Muhibbi:

Hangi mahlûk zahir olup cihan oldu velvele,
Hangi şecer rehber olup dolandı sağı sola.
Hangisin garkoldu hem nice umman göle
Bilmez isen âleme sor söz âşına ol da gel..

Sümmani:

Deve zühur oldu ulu Salih peygambere,
Asa idi ejder oldu ol Musayı rehber,
Firavn garkoldu bil hem bir bahri dâra,
Ravilerden sahîh haber rivayetten almışem..

Muhibbi:

Biliriz ki baki değil bu dehri fânî,
Bir cesette sekiz can taşırdı anın gönü,
Der Muhibbi âhırında mat ederim ben seni,
Bir üstada hizmet edip yol erkândan bil de gel..

Sümmani:

Hikmetinden sual olmaz oldur settarülgani,
Gar içinde nihan edip eshabı kehfiler canı,

NIHÂNİ

Sümmani der hak resuldür hem yanında yaranı,
Mürşidimden destur aldım yol erkândan bilmişem..

4 — Nihâni: Nihâni hakkında «Erzurum Şairleri» şu malûmatı veriyor: «Nihâni Hasankalelidir. Uzun zaman Rusyada kalmış, şiirlerinde gurbeti terennüm etmiştir.»

Bizim topladığımız malûmata göre: Nihâni, «Bardız» nahiyesinin «Güreşkin» köyünden olup 1889 da bu köyde doğmuştur (1). Nihâni bugün hayatta olup Büyük Harpten evvel Rusyada uzun müddet dolaşmış, Sümmani'nin şöhretli zamanlarına yetişmiş, onun koşmalarına birçok nazireler yapmıştır.

Burada Nihâniden bahsedişimizin sebebi de Sümmani'nin koşmalarını tanzir ettiği içindir. Nihâninin ince bir zevk ve hususî bir ahenk taşıyan güzel koşmaları vardır:

— I —

Hazin hazin esen gece yelleri,
Bu ağır kış yaz olsun da geleyim,
Sevdiğimin pek müşküldür halleri,
Küskün gönlüm haz olsun da geleyim..

Bâdisaba yâre söyle cevabı,
Âşık maşukunu arzular tabîi,
Dar günde yetişir Hızırı Nebi,
İniş yokuş düz olsun da geleyim..

İzhar olmamışam hele «Nihânım»,
Canım size kurban eşim yâranım,

(1) Bardız: Sarıkamışa bağlı bir nahiye merkezidir.

NIHÂNİ

Gelmeğe bırakmaz sabi sıbyanım,
Bunlar bütün vaz olsun da geleyim..

— II —

Tükenmez derdimi arzedem kime,
Âlem bilir benim her an derdim var,
Açma derunumu düşerim gama,
Dertlilerden daha yaman derdim var..

Kara bağrım aşk oduna kül edem,
Bir derdim bin oldu ben nasıl edem..
Yolumu itirdim nereden gidem,
Dağların tipisi bora derdi var..

Aşk ateşi dağlar bütün cihanı,
Bizden evvel murad alan kim, hani?..
Otuz bir yıl oldu ağlar Nihâni.
Sorsalar canına cânân derdi var..

Sümmaniye Nazireler::

— I — (1)

Bu nasıl sevdadır döner başımda,
Bu zalim feleğin çarhı tersine,
Sabavet çağımda onbir yaşımda,
İşledi sineme mıhı tersine..

(1) 13 numaralı koşmaya nazire.

NIHÂNİ

Acep kimler yâr şehrine varalar,
Bu fânî dünyada bahtı karalar,
Sinem üzre göz göz olmuş yaralar,
Tabib merhem sarar yakı tersine..

Sevdiğim yanıma vardığı vakit,
Hatırmı bir kez sorduğu vakit,
Söylenip yanımda durduğu vakit,
O zaman getirdi yuku tersine..

Neylesin Nihâni çektiği fırak,
Yıksın Efganı ıraktır ırak,
Sevdiğim dilberden geldi bir evrak,
Tali bana dedi oku tersine.

— II — (1)

Ezeldenberidir levhi kalemde,
Bu benim bahtımı kara yazdılar,
En kara talihli benim âlemde,
Bir ahımı yüzbin zara yazdılar..

Ezelden fânidir dünyanın adı,
Başa çıkmaz hiç kimsenin muradı,
Cümle insan bir âdemin evlâdı,
Kimin hayre, kimin şerre yazdılar...

Arif olan bilir âşık halini,
Çıkarır kalbinden kılûkalini,
Herkes yâre verdi arzuhalini,
Bizimkini rüzigâra yazdılar...

(1) 51 numaralı koşmaya nazire.

BAYBURTLU CELÂLİ

Sevdiğim hasretin kâr etti cana
Aşkınla gideyim bilmem ne yana,
.....
Nihâniyi bir kenara yazdılar.

Bu nazirelerden de anlaşılacağı üzere Sümmani'nin Nihâni üzerinde büyük tesirleri vardır. Nihâni'yi Sümmani'ye bir rakip olarak kabul etmekten ziyade onu Sümmani'nin en sadık bir muakkibi olarak tanımak mecburiyetindeyiz. Nihâni, zaten koşmalarının birinde Sümmani'yi üstad tanıdığını, ondan pek çok istifadeler ettiğini söyler.

Bayburtlu Celâli: Hayatı hakkında etraflı malûmat sahibi olamadığımız Bayburtlu Celâli, Sümmani'nin yaşadığı yıllar içinde yaşamış bir halk şairidir. O da büyük hemşehrisi Bayburtlu Zihni gibi memleket acılarını yakından duymuş ve bunu pek çok koşmalarında çok içten canlandırmıştır. Refikasının ölümü üzerine söylediği şu ağıt bilhassa dikkate değer.

Ev, bark etmek için tenli medeği (1)
Dizip koşmuş idin tepir eleği (2)
Şu kavdan yaptığım tecir tereği (3)
Divanı Bariye yadigâr götür.

Elinle ördüğün çöpür ağını
Kâhan (4) eylediğin kelem bağını (5)

(1) Medek = Samanlık.

(2) Tepir = Tahtadan kalbur.

(3) Tecir terek = Çamurdan yapılmış raf.

(4) Kâhan = Tohumun yabancı otlarını ayıklamak.

(5) Kelem = Lâhana.

BAYBURTLU CELÂLİ

Şu kabal (6) biçtiğin sap orağını
Al o tanrıya bergüzar götür.

Yetim gömleğini diken iğneyi,
Her gün yal verdiği topal ineği,
Ayran topladığın şu ak küleği,
Mahşer yağnağına sakla sar götür.

Üç kot arpa beş kot çavdar ekerdin,
Kesmik ekmegine hasret çekerdin,
Namertlere ağı merde şekerdin,
Sözünü tekrar et iftihar götür.

Ele kısmet balsa bize pay taşı
Yoklukla derdimiz deryadan aştı,
Açlıkla uğraşıp haylı savaştı ,
Çektiğin mihnetten ahuzar götür.

Öksüz kalmış idin emzik dağında;
Gamla kardeş idin gençlik çağında,
Bir dal yeşertmedin gönül bağında,
Gönül yarasından inkisar götür.

De ki, kadir mevlâm bize ilişme,
Dünyada sızlayan yarayıdeşme,
Celâli Babadan sorma söyleşme,
Bu dertli çobandan bir selâm götür..

Sümmani ile Bayburtlu Celâli'nin birbirleriyle çok ya-
kından alâkadar oldukları muhakkak olmakla beraber her

(6) Kabal = Dikenli kır otlarını biçmek işi.

BAYBURTLU CELÂLİ

İki şairin eserleri arasında, bu münasebeti aydınlatacak kâfi
bir vesikaya tesadüf edilemedi. Değerli halkiyatçılarımız-
dan Bay Mahmut Kemal'in lûtfettikleri aşağıdaki koşma
Sümmani tarafından Bayburtlu Celâli'ye yazılmış manzum
bir mektup olup bu husustaki yegâne vesikadır.

Hazreti Kur'anı tilâvet ettik,
Hamdolsun yetiştirdi hidayetimiz,
Risalet burcunun payına yettik.
Açıldı olbabda dirayetimiz.

Gördüm Molla Cami açıldı eser,
İlme müştak olan gezer mi serser,
Mevlâm imameti kılmuş müyesser,
Budur leyünehâr münacatımız.

Üstadım hocadır himmeti hazır,
Muhabbet bahsinde misli lânazir,
Farisî ilminde olmuştur vezir,
Himmetiye açıldı zekâvetimiz..

«Hafız Reşit» armağandır adımız,
Hurufu imlâdır her küşadımız,
Hüda mamur etsin bu muradımız,
Kalmasın gönülde dalâletimiz.

Hafız gider isen Bayburt şehrine,
İnşallah dalarsın ilmin bahrine,
Sümmani'den selâm aşkın nehrine,
Tapşur Celâli'ye emanetiniz.

ÜMMİLİĞİ

Ümmîliği: Sümmani, koşmalarının pek çoğunda ilmin ve okumuşluğun büyük kıymetinden bahseder; o, ilmin kevser lezzetine ezelden susamış bir âşıktır. Zaman zaman bu aşkını sazının tellerinde dile getirir. İster ki herkes kendisi gibi duysun. O, bilir ki bu köhne dünyanın yüzünü ağartan, insan denen bu fânî varlığa biraz şeref veren yalnız bu sihirli kelimedir.

İlmi ar eyleme ey canım kardeş,
İlmi arıleyen berhüdar olmaz,
Gece gündüz sarfet ilme âmâlin
İlimden ziyade güzel kâr olmaz..

İlimledir şerafeti insanın,
Ne farkı var cahil ile hayvanın,
İlimle kâm alan bulur imanın,
İlim bir cennettir yeri narolmaz..

Sümmani, koşmalarına sık sık mevzu yaptığı ilim denilen bu esrarlı pınardan maalesef kana kana içemedi, Bir koşmasında:

Küçükten okudum elifi bayı,
Âlâ bilmişizdir gani mevlâyı..

Diyor. O, işte alfabeden başlayarak islâmî ilimlerin hepsini öğrenecek, hilkatın sırrına varacaktı. Fakat maddî zaruret en büyük bir engeldi. Kur'anı hatmetmekle hidayete ereceğine kani idi.

Hazreti Kur'anı tilâvet ettik.
Hamdolsun yetiştî hidayetimiz,

ÜMMİLİĞİ

Risalet burcunun payına yettik,
Açıldı olbabda dirayetimiz..

Üstadın hocadır himmeti hazır,
Muhabbet bahsinde misli lânazir,
Farisî ilminde olmuştur vezir,
Himmetiyle açıldı zekâvetimiz..

«Sümmani hakkındaki neşriyat» kısmında kendisinden bahsedeceğimiz Hâşim Nezihi, «Âşık Sümmani» adlı küçük bir kitabda şunları söylüyor:

«Kendi yine koşmalarının birinde tamamen cahil olduğundan, okuma yazma bilmediğinden şikâyet ediyor. Son zamanlarda, zorla, «Elemtere» suresine kadar okuyabildiğini yine koşmalarından anlıyoruz.»

Hâşim Nezihi ne Sümmani'nin «tamamen cahil olduğundan» bahsettiği koşmayı, ne de «zorla Elemtere suresine kadar okuyabildiğini» itiraf ettiği diğer koşmayı topladığı şiirler arasına koymamış.

«Kerem ile Aslı» hikâyesinin maruf koşmalarından tutun da, «Karacaoğlan» ın harcîâlem olmuş diyişlerine kadar bütün bir halk edebiyatı mahsullerini «Âşık Sümmani» adını verdiği kitabına dolduran Hâşim Nezihi, elbetteki Sümmaniye de «tamamen cahildi.» diyebilmekte hiçbir mahzur görmez.

Büyük Harp öncesine kadar bizim tahsil hayatımızda okur yazarlıkla bilgi daima iki ayrı şey olarak gözönünde bulundurulurdu. O zamanki medrese tahsili; okuduğunu, duyduğunu yazı ile ifade etmeği, yani yazıyı ilim çerçevesi içerisine almazdı. Onun içindir ki parmakla gösterilen pek meşhur âlim hocaların, kadıların dahi bir satır yazı yazmadıkları gayet tabii telâkki edilen bir keyfiyetti. Binaenaleyh

zamanın telâkkisine göre okur yazar olmamak cahil olmak demek değildi. İşte Sümmani de Kur'an okuyabilecek kadar bir okuma seviyesine malik olmakla beraber adını dahi yazamıyacak derecede yazıdan mahrumdu; fakat hiçbir zaman cahil değildi.

Koşmalarının, destanlarının pek çoğunda medrese dilinin en koyu tâbirlerini daima muvaffakiyetle kullanılabilmektedir. Hattâ: «Taksimdar, Babüsselâm...» ilâh, gibi Osmanlı dilinde dahi pek az kullanılan birçok kelimeleri hatırı sayılır bir ustalıkla eserlerinde işliyebilmiştir. Bundan başka Sümmani zamanının pekçok hocalarile dinî münakaşalara girecek kadar islâmî ilimlerin esaslarına ve inceliklerine vâkıftı. Böyle olmakla beraber o, hiçbir medreseye devam etmemiş, hiçbir hocanın önünde diz çökmemişti. Hayatından bahsettiğimiz kısımda da söylediğimiz gibi o, bütün bu bilgilerini kuvvetli bir kulak hafızasına borçludur. Sümmanide keskin bir zekâ, bedîf bir zevk vardı. Benimsediği kelimeleri ve mefhumları derhal hafızasına nakşeder, onun bütün ince-liklerine varır, sonra yeri geldikçe kullanırdı.

Koşmalarını düşünerek, bularak değil, daima, irtica-len söylerdi. Her koşma'ya başlamadan evvel uzun bir zaman yalnız saz çalmakla vakit geçirir, sonra coşarak âdeta yazılısından okuyormuş gibi, çok kolay, eksiksiz ve pürüz-süz söylemeğe başlardı. Hulâsa olarak Sümmani ümmi ola-bilir; fakat yaşadığı ilim ve edebiyat muhitinde ve bu mu-hitin değerli şöhretleri arasında o, bir «ârif» olarak yetiş-miştir. Ona, yazı yazamadığı için, «cahildi» demek şüphesiz ki en kötü isnatlardan biri olur.

Edebî şahsiyeti:

Saz şairleri, divan edebiyatı şairlerinden, yalnız maz-mun olarak, pek çok şeyler almışlardır. Fakat bu, onları

hiçbir zaman divan şairlerinin bir devamı olarak kabul et-meğe bir sebep teşkil edemez. Bunun için Divan Edebiyatı şairlerimizin mensup olduklarını farzettığımız edebî mek-teplerin hiç birisine saz şairlerini sokamayız. Çünkü bir zümre edebiyatı olan Divan Edebiyatı ile asıl kütlenin öz malı olan Halk Edebiyatı tâ menşelerdenberi fikir, mâna ve mevzu itibariyle tamamiyle birbirinden ayrı olarak devam edegelmişlerdir.

Binaenaleyh bir halk şairinin edebî mesleğini incele-mek ve bu tetkikten ona edebî bir hüviyet çıkarabilmek için saz şairinin yaşadığı devirle, o devrin yetiştirdiği nesli göz önünde bulundurmak lâzımdır.

İşte Sümmani'ye de bütün şiirlerinin mevzuunu ilham eden bu iki mühim unsur olmuştur. Binaenaleyh Sümma-ni'nin edebî hüviyetini tetkik etmek bakımından onun şi-irlerini:

- 1 — İctimaî felâketleri terennüm eden şiirler;
- 2 — Nasihat ve ahlâk telkin eden şiirler.
- 3 — Lirik şiirler.

Diye bir sıraya koymak icap eder. Sümmani her şeyden evvel bedbaht bir neslin ve türlü felâketlerle dolu bir dev-rin evlâdıdır. O, çocukluğunu da, gençliğini de ve son nefe-sini de ardı arası gelmiyen mihnetler içinde bitirmiştir.

Üç kıt'anın nihayetsiz ufuklarına doğru akın eden mu-azzam Osmanlı imparatorluğu, şimdi baş döndürücü bir süratle yıkılıyordu. Çürük temelleri üzerinde mevcut kuv-vetini sarfederek ayakta durmaya çalışan bu köhne bina, şimdi yalnız felâket kasırgalarının zebun ve zavallı bir he-definden başka birşey değildi. Doksan üç harbinin doğu hudutlarımızda açtığı gedik daha kapanmadan Trablus harbi; ardından Balkanlar ve nihayet Büyük Harp... Haricî siyasetteki bu büyük kararsızlık, dahilde de asayiş ve sü-

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

kûn namına hiçbir şey bırakmıyor, yer yer isyanlar çıkıyor, zayıf devleti bir hayli uğraştıran eşkıyaların sonu gelmiyordu. Ve bütün bunların tabii neticesi olarak da açlık, hastalık, koyu ve korkunç bir sefalet, memleketi yer yer sarıyordu.

Mukaddes Türk yurdunun şimdi ve yalnız bir yangın yerine döndüğü ve onun asıl sahiplerinin bu kadar hırpalandığı bir devirde, şiirine mevzu arayan bir halk şairi neyi bulabilirdi? Bütün tellerinde yaralı gönülleri inleyen bu eski saz, artık ay yüzlü sevgilinin sırma saçlarını nasıl terennüm edebilirdi? Basit tellerinden binbir aşkın lâyemut destanlarını dinlediğimiz ozanların bu esrarlı kopuzu, şimdi - garip bir talihsizlik eseri olarak - çeşit felâketlerin yânik mersiyelerile feryat ediyordu.

İşte Büyük Harp içinde ölen bütün diğer halk şairleri gibi Sümmani'nin de koşmaları, destanları sırf bu millî felâketin birer canlı sembolünden başka bir şey değildir.

1 — İçtimaî felâketleri terennüm eden şiirler:

Sümmani'nin bu çeşit manzumeleri içinde, Umumî Harp için yazdıklarının gerek kemiyet ve gerek keyfiyet itibarile ehemmiyetleri büyüktür. Umumî Harbin başlangıcı sıralarındaki içtimaî hayatımızın geçirdiği büyük şarsıntıyı onun ağzından dinliyelim:

İntizam ahlâktan nas oldu beri
Kimsede kalmadı sürur eseri,
Bir dahi bozuldu çarhı çemberi,
Sahibi zaman, Mehdîi hünkâra kaldı.

Hürriyet, adâlet, müsavat mefhumlarının iptizale uğradığı, her kafadan bir ses çıktığı o zamanların siyasî icmaları onun kıt'alarında buluyoruz:

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Hanidir hürriyet, hani müsavat,
Kimi der âdâlet, kimi müsavat,
Herkes kendi fikrin eyler rivayet,
Akıldâne herkim kenara kaldı..

Çeşit çeşit felâketlerle karşı karşıya bulunan millet, yalnız kendi göz yaşlarıyla başbaşa bırakılıyor. Onun her cepheden bir yara, her sefaletten bir iz taşıyan asil benliği şimdi hakir görülüyor. O, bu acıların merhemini sonsuz göz yaşlarında mı bulacaktı?

Sümmani der akar bu çeşmim nemi,
Sermaye ettiler millete gamı,
Millete aydınlık derdin merhemi,
Bizi halkeyliyen Gaffara kaldı.

Sümmani bundan sonra seferberliğin ilânını ve Umumî Harbe girişimizi anlatıyor:

Bin üç yüz yirmi dokuza vardım,
Vücut ikliminde hicran göründü,
Akıl kabul etmez matemde kaldım,
Zeminde, semada tufan göründü.

Dağıldı çar yana hükmü irade,
Yürüdü mevç mevç seyyar, piyade,
Otuz bir arabî dediğin vâde,
Devranlı, lekeli zaman göründü.

On üç kıt'adan ibaret olan bu uzunca destanın her mısraında Sümmani'nin yânik ruhunun akislerini görmek daîma mümkündür. Bu ruh lirizmden ziyade halka nasihatın,

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

temkinin ve fedakârlığın aşılması ihtiyacıyla çarpmakta-
dır.

Fikrinden çıkmalı evlâdü âyal,
Din yolunda candan kurban göründü.

Düşünülmeden verilen kararların neticeleri daima fe-
lâketler doğurur:

Herkes ettiğinden utanmak lâzım,
Yarar renk arayıp boyanmak lâzım,
Elverir hasarat uyanmak lâzım,
Fikrimiz her yanda noksan göründü.

Memleketi felâkete sürükliyenlerin er, geç cezalarını
bulacakları kanaatindedir:

Boz bulanık akan sular durulur,
Fikri hainlerin boynu vurulur,
Hükmetmeğe sahipzaman kurulur,
Âlemi mânada âyan göründü..

Bedbinleştigi, büyük bir tevekküle bağlanarak tanrı-
nın yardımını beklediği zamanlar çok olmuştur.

Tanrıdan inayet erişe bilmem,
Hızrile hükümdar görüşebilmem,
Düşman birbirile vuruşabilmem.
Yoksa pek perişan zamana kaldık..

Asırlarca süren bu karanlık gecenin penbe şafaklarla
ebedî bir aydınlığa kavuşacağına imanı vardır.

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Ara yerde dağdağalar çok olur,
Devran benim diyen hain yok olur,
Her kimler ki birkaç sene sağ olur,
Dünya anlar için civan göründü..

**

Bu zevalin bir kemali yakındır,
Kimden kime işbu bürhan göründü.

«Bu zevalin bir kemali yakındır.» Çünkü o, bir eroğlu
erin zuhur edip düşmandan intikam alacağına kuvvetle
inanmaktadır:

Bir can zuhur eder eroğlu erden,
Doğmamış değildir rahmi mâderden,
Bir ünlü halâşkâr adu ekberden,
Arzu intikamın ala mı bilmem..

II — Halka nasihat ve ahlâk telkin eden şiirler:

Bu bakımdan Sümmani tam manasiyle bir halk filozo-
fudur. Ziya Paşanın darbı mesel haline geçen mısraları gibi,
onun da halk arasında bu kıymeti muhafaza eden pek çok
koşmaları, mısraları vardır. Sümmani, her şeyden habersiz,
koyu bir cehaletin derinliklerine yuvarlanmış hemşehrileri-
ne, şiirlerine mevzu yaptığı iyi ahlâk, özü, sözü bir, merd
ve fedakâr olmak gibi fazilet esaslarını öğretmeği kendisine
bir borç bilmıştır. Onun bu yoldaki destanlarının ve koş-
malarının her mısraı hayatî büyük hakikatleri ihtiva eder.
İşte bunlardan bir kaçı:

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Lâf edip âlemde varın söyleme,
İşine uygun diye yarın söyleme,
Her olur olmaza sırrın söyleme,
Şimdiki adama beh pazar olmaz,

Mazlûmların ahını alıp vebale girenler bahtiyar olamazlar.

Dinleme dünyanın kılûkalını,
Göresin kâmilin her kemalini,
Sıratma üstüne el vebalini,
Zira böyle adam bahtiyar olmaz..

Veraset kanunlarının ne kadar isabetli olduğunu o, hayatî tecrübeleriyle bilir. Bilir ki temiz bir muhitin mahsulü temiz olur; sevilir. Ayrikotu tarlasından kırmızı güller derilmez.

Katranı kaynatsan olur mu şeker,
Cinsi bozuk adam cinsine çeker,
Aslı kara demir gevherdar olmaz.

Keza, şahısların kendi kıymetleriyle ölçüldüğü, babadan mal kalıp kemal kalmadığı, daima kıymetini muhafaza eden bir hakikattir.

Zalimler içinden hicret et durma,
Bu hicret senindir kimseye sorma,
Asilzadelikle kendini kurma,
Mezar taşı ile iftihar olmaz.

Aile bağının esasını şu iki mısra ne güzel ifade ediyor:

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Evlât düşse babasının gözünden,
Değil hüda razı, berhüdar olmaz.

Sümmani'nin şiirlerinin gerek mâna ve gerek mevzu bakımından büyük bir kısmını bu ahlâkî koşmalar teşkil eder. Sümmani bu şiirlerde zamanının ahlâk esaslarını kendine has bir telkin kuvvetiyle halka aşılamağı âdeta vicdanî bir borç telâkki etmiştir. Muhtelif koşmalardan rasgele alınan aşağıdaki mısralara bakınız:

Tâ ezelden sana düşman olanlar,
Sakın teslim olma kafadar olmaz.

**

Sevilen bir yere çok gidip gelme,
Kesilir muhabbet itibar olmaz.

**

Dünyada eskiye itibar olsa,
Her sabah nur doğar bit pazarına.

**

Seni ağlatanın yurdundan savuş,
Dost kimseyi çekmez dert pazarına.

**

Elbet bir meslekte elin olmazsa,
Dava ile sultan olsan fayda ne.

**

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Tâ ezelden gelen işe fikreyle,
Başa geçip pişman olsan fayda ne.

**

Varıp nâdan ile söz söze çatma,
Meyli ağyar olup ciğerin yakma,
Dosta can feda et gayriye bakma,
Yâri gösterenin gözünü tanı.

**

Bir kişinin olsa neslinde bozuk,
Ne kadar iyolsa (1) zulûmkâr olur.

**

Lekesi bulunan ahvale bakma,
Hür yaşayım dersin süzen (sözüne) sahip ol.

**

Refik olursan hızana (2),
İşin uğramaz düzene,
Tohum ekersen hozana (3),
Harmanda mahzun olursun.

**

(1) İyi olsa.

(2) Hızan = Aç gözlü, çingene tabiatlı.

(3) Hozan = Sürülmemiş tarla.

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Kimse görmez gözündeki keranı (1),
El gözünde çöpü destan ederler.

**

Mücevherim desen kendi kendine,
Seni bir paraya satar eloğlu.

**

Yiğitin koynunda harçlık olmazsa,
Ashı bülbül olsa dili lâl olur.

**

Her kişiye esrar verme faş eder,
Her adam özünde sır kabul etmez.

**

Kişi dâva ie Musayım dese,
Velâkin huzuru Tûr kabul etmez.

**

Gibi mısraları her zaman kıymetlerini muhafaza edecek, değerli sözlerdir. Sümmani koşmalarının pek çoğunda da iktisadî hayatın esaslarına temas eder. Ticaretin temeli olan doğruluk, türlü türlü mısralar halinde onun koşmalarında yer bulmuştur. İşte bunlardan da birkaçı:

(1) Keran: Büyük yapı odunu.

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Sermayesiz açma pazar,
Dükkânda mahzun oursun.

*
**

Şerik arasına girerse hiyle,
Günbegün yıkılır kâr kabul etmez.

*
**

Girme haset ile alış verişe,
Cehdet ulaşsın mert pazarına.

*
**

Ahır haraptır haramzadenin,
Çalıp çırpma ile kesbükâr olmaz.

*
**

Kesbi ticaret et daim helâldan,
Uzatma harama el kapısını.

*
**

Her hayırsız ticarete bendolma,
Zarar gelir birgün kârı incitir.

III — Lirik şiirler:

Sümmani'nin, bütün ömrünce, türlü felâketleri terennüm eden bedbin bir mihnet şairi olduğunu gördükten son-

EDEBÎ ŞAHSİYETİ

ra ondan Emrah'ın ve Karacaoğlan'ın lirizmini beklemek yersiz olur.

Görmedim dünyada bir şadlık demi,
Geçti civan ömrüm gülmez encamı,
Her boyun sitemi, feleğin gamı,
Vurdu her taraftan taş birer birer.

Diyen Sümmani, hayatının acıklı bir icmalini yapmış, oluyor. O, maddî, manevî her türlü acıyı tatmıştır. Koşmalarının pek çoğunda insan oğlunun ancak yüze gülen bir iyi gün dostu olduğundan şikâyet eder:

Dostlar yüz çevirdi eylemez ülfet,
Sayü gayret etsek dizde yok takat,
Gönül bahçesine gelmedi devlet,
Biçare Sümmani ihtiyar oldu.

Aşağıdaki iki koşma temiz bir aşkın sade bir ifadesidir.

— I —

Varıp gidem bir kâmile danuşam,
Belki benim şu derdimden bilen var,
Bir güzelin ateşine yanımuşam.
Şu ah ile firkatine yanan var.

Derya kenarında ufacık taşlar,
Nedir bu feleğin yaptığı işler.
Deryada balıklar, havada kuşlar,
Belki benim şu derdimden bilen var.

İKİ DESTAN

Der Sümmani yarab gönlüm hoş eyle,
Ya bana bir sabır bağrım taş eyle,
Ya bir çift kanat ver beni kuş eyle,
Tez yetişem dost bağında talan var.

— II —

Çoktanberi terki vatan olmuşam,
Diyarı gurbette candan usandım.
El kahrı çekmekten ömrüm hiç oldu,
Akdi çeşmim yaşı nemden usandım.

Deli gönül ister dağları aş,
Dünyada ne kaldı gelmemiş başa,
Benim gam yükümü yüklesem taş,
Taş da dile gelir senden usandım.

Canım kurban olsun merdoğlu merde,
Benim emeklerim hiç oldu, nerde?
Sümmani göç eyle durma bu yerde,
Ay, yıl, hafta değil günden usandım..

İki destan:

Sümmani elem ve hicranın şairidir. O, ruhunun tâ derinliklerine kadar azabın her türlü ile doludur. Sümmani bedbindir; onun eserlerinde şuh, şakrak bir eda aramak boştur. Hele mizahtan eser yoktur. Toplıyabildiğimiz bütün şiirleri içinde yalnız «Yedin de fesimi gülersin fare.» nakaratlı bir koşması ince bir mizahla doludur. Fakat bu bir tek koşma bile hakikî neş'eden uzaktır. Her mısramın altında

Ben razı değilim hicran'e gam'e
Garip gönlüm demden deme salan var.

(I) Uşaklıktan doğru yolu gözlirem
El zanneder bu ahvalda yalan var.

Akıttım didemden kanlı yaşımı
Kalmakal'dan kurtaramam başımı
Ggönül kalasının mermer taşını

(I) Hicran kalemile kırıp delen var.

Sümmani der nolur gönlüm hoşetse
Yar bizimle üçbeş bade nuş'etse
Bir çift kanat verse ya bir kuş'etse
Tez yetişsem dost bağında talan var.

(I) Sabavetten doğru rahı gözlirem.

(I) Hicran temranile kırıp delen var.
(e)

İKİ DESTAN

âdeta görünmiyen satırlar halinde yaralı bir kalbin derin feryatları gizlidir.

Bu, Sümmani'nin yegâne orijinalitesidir.

Çeşit çeşit felâketlerin her biriyle ayrı ayrı kavrulan, bir memleketin halk şairinden neş'e, kahkaha beklemek boş bir emelden başka nedir? Onun içindir ki Sümmani'nin birçok uzun destanları sırf bu mahallî felâketlerin canlı tasvirleriyle doludur. Bunlardan elimize geçirdiğimiz iki uzun destandan birisi, 1309 yılında, Tortumda bir heyelânın sebebiyet verdiği tüyler ürpertici bir facianın hikyâesidir. Sümmani:

Kazayı Tortumda oldu vukuat,
Gören gözler düştü ahı figana,
Bin üç yüz dokuzda ettik rivayet,
Bunu destan edip saldı her yana..

Diye anlatmağa başladığı hâdise şöyle cereyan etmiştir: Tortumun on kilometre kadar garbindeki «Hınzorik» köyü halkını aylardanberi tabii bir felâket tehdit etmektedir. Köye tam manasiyle hâkim bir mevkide bulunan «Hınzorik dağı» köye doğru yavaş yavaş kaymaktadır. Köylüler hükûmete müracaat ederler, gönderilen mühendisler hiç bir tehlikenin mevcut olmadığına dair rapor verirler. Yürüyen bir dağ karşısında hükûmet adamlarının duran kafasından bir fayda çıkmıyacağını anlıyan zavallı halk, her zaman olduğu gibi, hocalara baş vurur; dağın yerinde durması için dualar edilir, kurbanlar kesilir. Fakat bir sabah günün ilk ışıkları meş'um dağın yer yer açılan çatlaklarını doldurmadan ufukları korkunç gürültüler sarar. Koca dağ henüz uykusundan uyanan köyü bir siyah ve nihayetsiz gece halinde kaplar. Sümmani'nin:

İKİ DESTAN

âdeta görünmiyen satırlar halinde yaralı bir kalbin derin feryatları gizlidir.

Bu, Sümmani'nin yegâne orijinalitesidir.

Çeşit çeşit felâketlerin her biriyle ayrı ayrı kavrulan, bir memleketin halk şairinden neş'e, kahkaha beklemek boş bir emelden başka nedir? Onun içindir ki Sümmani'nin birçok uzun destanları sırf bu mahallî felâketlerin canlı tasvirleriyle doludur. Bunlardan elimize geçirdiğimiz iki uzun destandan birisi, 1309 yılında, Tortumda bir heyelânın sebebiyet verdiği tüyler ürpertici bir facianın hikyâesidir. Sümmani:

Kazayı Tortumda oldu vukuat,
Gören gözler düştü ahu figana,
Bin üç yüz dokuzda ettik rivayet,
Bunu destan edip saldık her yana..

Diye anlatmağa başladığı hâdise şöyle cereyan etmiş- tir: Tortumun on kilometre kadar garbindeki «Hınzorik» köyü halkını aylardanberi tabii bir felâket tehdit etmekte- dir. Köye tam manasiyle hâkim bir mevkide bulunan «Hın- zorik dağı» köye doğru yavaş yavaş kaymaktadır. Köylü- ler hükûmete müracaat ederler, gönderilen mühendisler hiç bir tehlikenin mevcut olmadığına dair rapor verirler. Yürüyen bir dağ karşısında hükûmet adamlarının duran kafasından bir fayda çıkmıyacağını anlıyan zavallı halk, her zaman olduğu gibi, hocalara baş vurur; dağın ye- rinde durması için dualar edilir, kurbanlar kesilir. Fakat bir sabah günün ilk ışıkları meş'um dağın yer yer açılan çat- laklarını doldurmadan ufukları korkunç gürültüler sarar. Koca dağ henüz uykusundan uyanan köyü bir siyah ve nihayetsiz gece halinde kaplar. Sümmani'nin:

İKİ DESTAN

Sarsıldı dereleler, söküldü dağlar,
Her taraf boğuldu toza dumana.

Diye tasvirine çalıştığı bu felâket o kadar müthiş ve anî olmuştur ki, şafakla sürüyü alarak köyden çıkan çobandan başka kimse kurtulmamış, büyük ve mamur bir köy olan «Hınzorik» in yerinde geniş bir harabeden başka birşey kalmamıştır. «Hınzorik» için:

Meleşir düzlerde malı, hayvanı,
Kim sahiplik etsin bu kadar canı,
Hani sahiplerin, çobanın hani?
Kara haberlerin gitsin her yana!

Diyen Sümmani:

«Hınzorik» kütükten ismin silindi,
Sanarsın aslından olmuş virane...

Mısralarile de «Hınzorik»in hazin akıbetini tesbite çalışmış oluyor.

Diğer destana gelince: Bu, bizzat Sümmani'nin de içinde bulunduğu diğer bir felâketin tasviridir. On dokuz kıt'a dan ibaret olan bu destanın mevzuunu teşkil eden vak'a da şudur. Narmanın «Şekerli» köyünde bir sunnet düğünü oluyor. Düğüne Sümmani de davetlidir. Düğün evi, ekseri köy evleri gibi, çürüktür. Halbuki davetli pek çoktur. Nihayet bu kadar insanın oynayıp sıçramasına tahammül edemiyen çürük bina kapanır. Sümmani bu uğursuz düğünün destanına şu mısralarla başlıyor:

SÜMMANİ VE TASAVVUF

Kânunuevvelde vardım bir toya,
Cemaatli bir meskene yetiştim.

Sümmani derin ve etraflı bir görüşün mahsulü olan bu destanda en küçük bir hâdiseyi dahi gözden kaçırmamış, bütün tasvir kudretiyle işlemeğe çalışmıştır.

Sazımı almadan yahu elime,
Tezene vurmadan daha teline,
Tekellüm girmeden hele dilime,
Bir ses geldi bin figana yetiştim.

Kimi der gelmeğe iktidarım yok,
Kimi der hemşirem, kimi yârim yok,
Kimi der validem, can ciğerim yok,
«Can kurtarın» diyen cana yetiştim.

Sümmani bu uzun destanında topraktan çıkarılan her cesedi ayrı ayrı tasvir eder ve destanını:

Yoktur ferah yerki edeyim firar,
Bozuldu mutbaklar oldu tarümar,
Sümmani destanın olsun yadigâr,
Üç yüz dokuz bu destana yetiştim.

Mısralariyle bitiriyor.

Sümmani ve tasavvuf:

Umumiyetle halk şairlerinin eserlerinde islâmî edebiyatın vasfı mümeyyizi olan tasavvuf ve vahdeti vücut felsefesine de rastlanır. Cemali mutlak ve kemali mutlak esasen

SÜMMANİ VE TASAVVUF

halk şairinin de künhüne varmak istediği ve ötedenberi hayalini işgal ettiği iki meçhuldür.

Binaenaleyh Sofiliği tıpkı divan şairleri gibi terennüm eden halk şairleri de pek çoktur. İşte bu umumî kaideye tâbi olan Sümmani de tasavvufa ait fikirlerini, içinde yaşadığı halkı düşünerek, basit bir şekilde izah etmek istemiştir. İlâhî tarzında söylediği koşmalarının birinde:

Ol güzel Allahı gözler gözlerim.

Diyor.

Bu, Cemali mutlak'ın Sümmani'ye göre izahından başka bir şey değildir. Keza Kemal ve Cemal'in münasebeti şu iki küçük mısran içine sokulmuştur:

Her dosta yetişmez mahbub cemallık,
Cemallığa lâyık olan kemallık.

Bir şiirinin sonlarını şu iki mısra ile bitiriyor:

Eğer bulam dersen vashı didarı,
Ondan gayrısında usanmak lâzım.

Plâtonik aşkda «Rüyeti didar» a vâsıl olmak için bütün varlığımızdan geçmemiz, âdeta benliğimizden sıyrılmanız icap etmiyor mu?

Kimden sual edem kimden öğrenem,
Göstere cânânın yol kapısını,
Cânânım varırken ben kime gidem,
Cânândır gösteren hal kapısını..

SÜMMANİ HAKKINDAKİ NEŞRİYAT

Diye kendisinden bahsedilen bu «cânân» mecazî bir aşkın kahramanı değil, aşkı ilâhînin Sümmani'nin hayalindeki bir sembolüdür. Çünkü o:

Takıp aşk zilini köçeklenmeli.

dedikten sonra hakikî aşka vâsıl olan erin,

Er odur konmadan rahmi madere,
Dal verip gül açıp çiçeklenmeli.

diye çok zor bir imtihan geçirmesini istiyor.

SÜMMANİ HAKKINDAKİ NEŞRİYAT

1 — «Meçhul Halk Şairlerinden Âşık Sümmani»: Matbuatımızda ilk defa olarak Sümmaniden bahseden yazıyı 1926 da Erzurumda intişar eden «Türk Çocuğu» adlı mecmuanın birinci ve ikinci sayılarında görüyoruz (1).

Süreyya Raif tarafından «Meçhul halk şairlerinden Âşık Sümmani» adıyla neşredilen bu iki tetkik yazısı, her şeyden evvel Sümmani adını ilk olarak Türk matbuatına geçirdiği için büyük bir kıymeti taşımaktadır. Süreyya Raif, birinci yazısında halk edebiyatına dair birkaç sözden sonra Sümmani'nin kısa olarak hayatından bahsediyor, sonra da bazı şiirlerinin tahlilini yapıyor.

«Sümmani'nin şiirlerinde selis bir uslûp, tam bir vezin bazan ahenksizlik, taktillerde gayritabîlik göze çarpmakta-

(1) Türk Çocuğu, «Meçhul halk şairlerinden âşık Sümmani» Süreyya Raif. 1 Nisan 1926, No. 1-2.

SÜMMANİ HAKKINDAKİ NEŞRİYAT

dır. İnce his ve hayal, munis fikir ifade eden on bir heceli yazılarında, Türkçeye tam manasiyle hâkim olamadığı için kafiye hatalarına tesadüf etmek kabildir. Bunlara kafiye demektense yarım kafiye «assonnace» demek daha doğrudur. Ruhan mariz olan bu halk şairi daima kendini dinliyenlerin seviyesini düşündüğü ve onların bedîî zevklerini tatmine çalıştığı için çok ciddî ve çok hoppa yazılar yazmamış olduğundan eserlerinde şuh ve kıvraklık namına bir şey görülmez.» (Türk Çocuğu. 23 Nisan 1926, sayı 2).

«Sümmani Acem Şenliği, Karşı Sezaî gibi mutasavvıf halk şairlerine intisap ederek okuyup yazmak, saz çalmak öğrenir. Gülizar isminde bir acem dilberine âşık olmuştu. Gün geçtikçe maşukasının iftirakına tahammül edemiyeceğini anlayan Sümmani, müteaddit defalar İrana, Gürcistana gitmiş.

Kalksak bu yerlerden hicret eylesek,
Yârana yoldaşa minnet eylesek,
Yârı arzulasak niyet eylesek,
Benim yolum Gürcistana düşüptür.

Bakın Buharada bu nasıl haldir.
İlâhî sevdâyı başımdan kaldır,
Yâr diyarı buraya üç yıllık yoldur,
Benim yolum Bedeşşana düşüptür.

Diyerek uzak memleketlerde gezmiş fakat maşukasını bir ikinci defa görememiştir.» (Türk Çocuğu, 1 Nisan 1926, sayı 1).

Süreyya Raifin ayrı ayrı iki makalesinden alınan bu parçalarda şu noktaların üzerinde durmak lâzımdır:

A — Sümmani'nin şiirlerinde görülen kafiye hataları

SÜMMANİ HAKKINDAKİ NEŞRİYAT

onun Türkçeye hâkim olamayışından değil, bütün halk şairleri gibi irticalen şiir söylemesindendir. Bu hal Karacaoğlan'dan Dertli'ye kadar en şöhretli halk şairlerinde dahi sık sık tesadüf edilen bir keyfiyettir. Sebebinin şairin kafiye bulmak için - münevver şairler gibi - uzunboylu düşünmesinde, o an için diline ne gelirse hemen söylemesinde aramalıdır.

B — Sümmani'nin Çıldırli Şenliğe intisap ederek okuyup yazma ve saz çalma öğrenmesi de ihtimal dahilinde değildir. Çünkü: evvelâ Şenlik de Sümmani gibi ümmidir. Saz çalmayı öğrenmek ve ona intisap etmek işine gelince, Sümmani gerek söz ve gerek saz itibarıyla Şenlikten daha üstad olduğundan buna da imkân yoktur.

C — Sümmani'nin İrana ve Gürcistana seyahat meselesi de vâki olan bir keyfiyet değildir. Sümmani o meşhur seyahati yalnız hayalinde yaşamış ve bunu uzun bir destanla yaşıtmıştır.

2 — «Erzurum Şairleri»: Ziyaeddin Fahri, Erzurum ve muhiti şairlerinin hayatlarını tetkik ederek meydana getirdiği «Erzurum Şairleri» adlı eserinin bir haşiyesinde Sümmani'den şu suretle bahsetmektedir.

«... Sümmani'ye gelince, bu şair on dokuzuncu asırdan ziyade yirminci asra aittir. Narmanlıdır. Erzurum, Tortum ve Narman havalisinde şiirleriyle kendisini tanıtmış, maşerinin teveccühüne nail olmuş bir halk şairidir. İleride felsefî kültürden, zamanlarının ilmî terbiyesinden mahrum, münhasıran halkî ve tabîî bir edebiyatın mahsulleri olan bu gibi Erzurum şairlerini ayrı bir tetkik ile tanıtmak tasavvurundayız. Yalnız burada şunu söyleyelim ki halk arasında «Âşık Sümmani» diye anılan Sümmani; bu nevi edebiyatın en tipik bir şahsiyetidir. Kendi zamanında, takriben yirmi sene evvel Tortumda (Hınzorik) dağının inhidamından mü-

SÜMMANİ HAKKINDAKİ NEŞRİYAT

tevellit içtimâî felâketi yanık bir mersiyesinde yaşatmış, hürriyet ilânının kendi düşüncesine göre dikkate şayan bir edebiyatını yapmış, elhasıl elimizde mevcut koşma ve destanlarına nazaran içtimâî hayatın birçok cilvelerini şiirlerine mevzu intihap etmiştir. Bu itibarla kıymeti muzaaftır.» (Erzurum Şairleri: Ziyaeddin Fahri. 1927, S. 13).

3 — Âşık Sümmani: Hâşim Nezihi tarafından Sinop hapisleri ağzından toplanarak, Sinop Halkevi neşriyatının ikinci cisini teşkil eden bu eser, 32 sayfa içerisinde 26 koşmadan ibarettir. Muharrir eserin mukaddimesinde bu şiirleri nasıl topladığını anlatıyor:

«Sinop hapishanesi (900)e yakın mevcutlu bir yerdir. Oraya evimiz tarafından açtığımız derslane hocalığını yapmak üzere gelirken bir gün Zekeriya Çavuş adlı birinin dersten sonra yazısının düzgünlüğünü göstermek üzere bir koşma yazıp getirdiğini gördüm. Nerede bulduğunu sordüğümde: «Muallim efendi, ben bunlardan çok bilirim» dedi. O günden sona Zekeriya Çavuşun yakasını bırakmadım ve hemen her gün onu dersten sonra bir kenara çakip bildiklerini not etmeğe çalıştım...» (Âşık Sümmani: Hâşim Nezihi. S. 3, 1934).

Hâşim Nezihi, Zekeriya Çavuşun söylediği bu koşmaları hiç bir tetkike lüzum görmeden Sümmani'ye maletmiş ve bu adla kitabı meydana getirmiş. Halbuki eser, bir halk edebiyatı antolojisi olacak kadar, muhtelif halk şairlerinin isimsiz koşmalarından mürekkeptir. Hattâ Kerem ile Aşh hikâyesinin halk tarafından ezberlenen maruf koşmaları da bu eserde yer almıştır:

Şu karşıkı yüce dağlar,
Acab bizim dağlar-mola?

SÜMMANİ HAKKINDAKİ NEŞRİYAT

Kara yaslı benim anam,
Oğul der de ağlar-mola?

Kâbeden gelir hacılar,
Yürekte çoktur acılar,
Evdeki gıfte bacılar,
Kardeş der de ağlar-mola?

Yol üstünde biten otlar,
Her gelen bizi öğütler,
Kavim, kardeş, koç yiğitler,
Yoldaş der de ağlar-mola?

Nedir cürmüm, nedir hatam?
Nece gurbetlerde yatam,
Ak sakallı benim atam,
Oğul der de ağlar-mola?!

Bu koşmayı, İkbâl Kitaphanesi neşriyatından olan «Kerem ile Aşh» hikâyesinin 208 inci sahifesinde, yalnız son mısraın «Kerem der de ağlar-mola» şeklinde değişmiş olarak buluyoruz. Kitabda bunun gibi Dertliden, Karşık Sezaie kadar daha birçok halk şairinin de koşmaları vardır.

4 — Sümmani'nin koşmaları mektep kitaplarına, ilk defa olarak, değerli hocam Mustafa Nihadın kalemıyla girmiştir (1). Liselerin son sınıfları için yazdığı «Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi» adlı kitabının 195 inci sahifesinde, muasır halk şairleri içinde Sümmani'nin de adı geçiyor. «... Kozanlı Dadaloğlu, Sivaslı Ruhsatı, Sümmani,

(1) Metinlerle muasır Türk Edebiyatı Tarihi. Mustafa Nihat. S: 195 - 199. Devlet Matbaası, 1934.

SÜMMANİ HAKKINDAKİ NEŞRİYAT

Maraşlı Hezari, Celâli meşhurdur.» Aynı kitabın 199 uncu sahifesinde de Sümmani'nin şu koşmasını görüyoruz:

Dağlar bülbül olmuş gülşen bağında
Bana ol gülşenden çıkmak göründü.
Bir zaman ermedim dost otağına,
Dembedem bedene kıymak göründü.

Dünyada görmedim bir şadlık demi,
Bahri Ceyhun olmuş dü çeşmim nemi,
Bunca yıl besledim bu bedenimi,
Artık bundan böyle yıkmak göründü.

Sümmani sadık ol dönme bu işten,
Ezel nuş eyledin camı elestden,
Cânane bir kuştur uçtu kafesten,
Bana peşi sıra bakmak göründü..

5 — Sümmani ile Gülperi: (1) Sümmani ile sevgilisi Gülperinin aşklarını bir halk masalı haline koyarak anlatan bu kitap, Sümmani'nin adını kitap halinde meydana getiren ilk eser oluyor. Kitap bu şerefi daima muhafaza etmekle beraber şu noktalardan kusurludur.

Sümmani henüz bütün canlılığıyla geniş bir halk kütlesi arasında yaşayan çok yakın bir tarihin adamıdır. Öyle ki onunla bizzat konuşanlar, beraber yaşayanlar henüz aramızdadır ve pek çoktur. Sümmani'nin hakikî hayatına, aşkına hattâ ömrünün her gününe çok yakından şahit olan bir muhit - kendilerini zorlasalar da - onu efsanevî bir şah-

(1) Sümmani ile Gülperi. M. U. Yusuf Ziya Kitabevi, İstanbul.

SÜMMANİ HAKKINDAKİ NEŞRİYAT

siyet olarak kabul edemezler. Kerem ile Aşlı, Ferhat ile Şirin gibi halk masallarımızın anonim kisvesine büründürülerek meydana getirilen «Sümmani ile Gülperi» her şeyden evvel gülünç olmaktan kurtulamıyor. Bugün Kerem ile Aşlı'nın, Leylâ ile Mecnun'un aşkını yaşatmamıza imkân var mı? Kerem gibi yanan bir âşık, Mecnun gibi başında kuşların yuva yaptığı bir deliyi bugün nasıl karşılırsak, yirmi yıl evvel aramızda yaşayan hakikî Sümmani'nin de bu muhayyel âşıklığını öyle kabul etmemiz icap ediyor. Sonra Sümmaniye yetiştiren muhit çok iyi bilir ki, o, yalnız Güpleri adlı bir sevgili için koşmalar, destanlar, methiyeler yapan mecazî bir aşkın bedmest olmuş bir fedaisi değildir.

O, mâşerî felâketlerin, bir kelime ile halk içtimaiyatının biricik nâzımıdır. «Sümmani ile Gülperi»de bu cihetlere hiç temas edilmeden, Gülperi adlı bir sevgilinin ardında ömrünü nihayete erdiren bir Sümmaniden bahsediliyor ki bu, bizim hakikî Sümmani ile hiçbir münasebeti olmıyan muhayyel bir şahsiyet vaziyetinden bir türlü kurtulamıyor. Sonra kitaptaki bütün koşmalar büyük bir lâkaydinin kurbanı olmuştur. Kafiye bozuk, heceler noksandır. Bu bozukluk tertip hatalarıyla bir kat daha aittirilmiş, değerli halk şairinin zevkle okunacak bir koşması kalmamıştır. Halbuki Sümmani hemen bütün şiirlerini hece vezninin (11) sayısıyla ve bunu 6+5 duraklarına bölerek söylemiştir. Bilhassa kafiyelerin intihabında, onların yarım değil tam olmalarına çok dikkat etmiştir. Bu iki nokta onun bütün şiirlerinde nazarı dikkati çekecek kadar büyük bir titizliğin mahsulüdür.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ŞİİRLER

DESTANLAR — KOŞMALAR — BAĞLAMALAR

NAZİRELER — SEMAİLER

D E S T A N L A R

A

— 1 —

Kazayı Tortumda oldu vukuat (1)
Gören gözler düştü ahüfigana,
Bin üç yüz dokuzda ettik rivayet,
Bunu destan edip saldı her yana!

Bu gama müsterek ölümler sağlar,
Görenler ah eder yürekten ağlar,
Sarsıldı dereler, söküldü dağlar,
Her taraf boğuldu toza dumana!

---

(1) Bu destana dair malûmat; metinde 89 uncu sayfada-
dır.

— 107 —

DESTANLAR

Bozuldu devranı, geldi zevali,
Görünmez hiç göze cihanın malı,
Dediler terkedin malı melalı,
Ahüzar erişti şimdi her yana!

Görünmez bir hışım geldi ulaştı,
Vakayı anlatan diller dolıştı,
Analar çocuğun bıraktı kaçtı,
Bakanlar olmadı sabi sübyana!

Bunca sabi sübyan bu kadar kişi,
Cenabı lemyezel işledi işi,
Ezildi binlerce insanın başı,
Bütün garkoldular al, kızıl kana!

Meleşir düzlerde malı hayvanı,
Kim sahiplik etsin bu kadar canı,
Hani sahiplerin çobanın hani
Kara haberlerin gitsin her yana!

Bu can esrarını görenler yandı,
Can kafesten çıkıp tenden usandı,
Bu rivayet padişaha dayandı.
Gazete yazdırdı cümle cihana!

«Hınzorik»in gam efkârı bilindi,
İşitenin bağı gönlü delindi.
«Hınzorik» kütükten ismin silindi,
Sanarsın aslından olmuş virane!

Budur son alâmet bozuldu devran,
Biçare Sümmânî eylesin seyran,

DESTANLAR

Tahammül yok yaza buna bir destan,
Bir eser bıraka cümle cihana!...

1

— 2 —

Kimden sual edem, kimden öğrenem,
Göstere cânana yol kapısını,
Cânanım var iken ben kime gidem?
Cânandır gösteren hal kapısını.

Şeriat, tarikat maksuda yoldur,
Halkeden haliktir halkolan kuldur,
Sağ yanında olan evrakı doldur,
Çalış kapatasm sol kapısını,

Her belâya tahammül kıl, şükreyle,
Her nefeste yaratamı zikreyle,
Her kelâmı derununda fikreyle,
Açma malâyani dil kapısını..

Özün dureyleme sen bir kemalden,
Rıza talep eyle o zülcelâlden,
Kesbi ticaret et daim helâlden,
Uzatma harama el kapısını.

Emelde zayıfım, cürümüm de pek çok,
Yaman söz sineme değer sanki ok,
Ne insanım sinek kadar fehmim yok,
Saklar haramiden bal kapısını.

DESTANLAR

Divaneler kendi kendin öğerler,
Nihayet huzurda boyun eğerler,
Şüphe yoktur gelir kapın döğerler,
Eğer döğmüş isen el kapısını.

Hissemend olmazsan ehliâriften,
Her zaman çıkarsın doğru tarikten,
Bihaber gezersin şer'i şeriften
Ya merden öğrendin yol kapısını?

Bir dilber severim göze görünmez,
Bahçivansız bağı gülü derilmez,
Yağma yoktur sır şehrine girilmez,
Girmek ister isen bul kapısını.

Sümmani bihaber vardığı rahdan,
Sinem dur olmadı hicrandan ahdan,
Her ne isterisen iste Allahdan
Derden deva sanma kul kapısını. (1)

— 3 —

Dinleyin vâsfeden devranı demi, (2)
Cihan halkı bütün berdara kaldı.
Değilsin müneccim bulunma zanda,
Neden fehmedersin dildare kaldı.

(1) Derden: Derdine.

(2) Bu destana ait malûmat; metinde 82 inci sayfa.
dadır.

— 110 —

DESTANLAR

İntizam ahlâkdan nas oldu beri
Kimsede kalmadı sürûr eseri
Bir dahi bozuldu çarhı çenberi,
Sahipzaman, mehdii hünkâra kaldı.

Hanidir hürriyet hani müriüvvet,
Kimi der adâlet, kimi müsavat
Harkes kendi fikrin eyler rivayet,
Akıldâne her kim kenara kaldı.

Elbet başgösterir sahipzaman,
Tâ burcu eflâke dayandı figan
Gamden azad olan sabi sübyan,
Sahibi Zülfikar Haydara kaldı.

Milleti islâma düştü bir firkat,
Hep tarihler doldu oldu işaret,
Dinin sahibinden yetiše himmet,
Bizi şadeylemek muhtara kaldı.

Sümmani der akar bu çeşmim nemi,
Sermaye ettiler millete gamı,
Millete aydınlık derdin merhemi,
Bizi halkeyleyen gaffara kaldı.

K

— 4 —

Bir adam sabahtan bir küfür etse,
Gör neler yazılır o cana lâyük.

.....
.....

— 111 —

DESTANLAR

Sağ melek der dünyada ben kaldım ezi
Bu yolda insandan hak olmaz razı,
Vakit geldi çattı sabah namazı,
Belki kılar döner rahmana lâyük.

Sol melek der bu kul ayrılmaz lâftan,
Sakındırmaz kendini havfı hilâftan,
Şems zuhur etti kullei kaftan
Destur ver yazayım nirana lâyük.

Sağ melek der dünyada kaldım cüda,
Âlemin matlubu hazreti hüda.
Vakit öğle olsun bu eyler eda,
Belki kılar döner rahmana lâyük.

Sol melek der hayır yok gidişinde
Ahreti unutmış dünya işinde,
Azraîl geziyor herdem peşinde,
Destur ver yazayım nirana lâyük.

Sağ melek der dünyada kaldım ezi,
Lâtfeyle sözümü tut bazı bazı,
Hepsinden âlâdır ikindi farzı,
Belki kılar döner rahmana lâyük.

Sol melek der bu kul korkmaz mevlâdan,
Şemis pervaz etti uçtu yuvadan,
Sakınmaz kendini gamdan belâdan,
Destur ver yazayım nirana lâyük.

Sağ melek der dünyada kaldım cüda,
Âlemin matlubu hazreti hüda,

DESTANLAR

Vakit akşam olsun bu eyler eda,
Belki kılar döner rahmana lâyük.

Sol melek der böyle olmaz adâlet,
Kalbi, gözü, gönlü olmuş melâmet,
Güneş battı, cihan oldu zulûmat,
Destur ver yazayım nirana lâyük.

Sağ melek der ey âsi sana noldu?
Çoğaldı isyanın defterin doldu,
Kerem eyle yatsı namazı kaldı
Belki kılar döner rahmana lâyük.

Sol melek der bu kul güvenir çağa,
Musibetlik çökmüş göze kabağa
Terketti namazı girdi yatağa,
Destur ver yazayım nirana lâyük.

Sağ melek der zalim böyle mi olsun,
Bunca emeklerim hiçe mi kalsın
Yaz nedem Allahdan belâsın bulsun
Olzaman yazılır nirana lâyük.

M

— 5 —

Kânunuevvelde vardım bir toya (1)
Cemaatli bir meskene yetiştim.
Davetçi dağıldı yoksula baya,
Dem çekmeden bu mihmana yetiştim.

(1) Bu destana dair malûmat metinde 90 ıncı sayfadadır.

DESTANLAR

Otağ şereflendi kuruldu divan,
Dışarda cemoldu nice nevcivan,
Elleşdi güreşdi üç dört pehlivan,
Arslan cangi bir meydana yetiştim,

Meydana cemoldu bay ile geda
Vakit önle idi verildi salâ
Herkes namazını eyledi eda,
Emri hakdan o fermana yetişdim.

O divanda eda ettik namazı,
El kaldırıp hakka ettik niyazı,
Herkes hanesine kıldı pervazı,
Rahat olup bir iskâna yetiştim.

Ahbabı iskânda bu idi usul,
Kuşandı berberler sanatta makbul
Orda icra oldu sünneti resul
Tekbir veren çok lisana yetiştim.

Tekbirde lisanlar verdi avazı,
Herkes taksimine oldular razı,
Dediler: «Sümmani kalk indir sazi
Dem çekelim» hoş zamana yetiştim.

Sazımı almadan yahu elime,
Tezene vurmada sazın teline,
Tekellüm girmeden hele dilime
Bir ses geldi bin figana yetiştim.

Bir figandır düştü nasın katında,
Âlem beyhuş olup kaldı matemde,

DESTANLAR

Dediler «dam çöktü şenlik altında
Kaldı» böyle bir amana yetiştim.

Kimi der gelmeğe iktidarım yok,
Kimi der hemşirem, kimi yârim yok,
Kimi der validem, can ciğerim yok,
«Can kurtarım» diyen cana yetiştim.

Bunların halini görenler şaşdı,
Görülmemiş bir hal gözler kamaştı,
Herkes cenazesin alıp paylaştı,
Aman Allah ne figane yetiştim.

Bunların halini görenler yandı
Figan sadasından dağlar sallandı,
Defter tuttuk altmış beşe dayandı,
Dosta giden bu kurbana yetiştim.

Bu nasıl zulümdür erişti bize,
Topraklar saçıldı yüz ile göze,
Eştiler sonrada çıktı cenaze,
Arttı figan ah amana yetiştim.

Çıktı bir cenaze: Kime danışak?
Canhanede damarları yumuşak,
Ruh kafesten uçmuş göğsünde uşak,
Bırakmamış o civana yetiştim.

Çıktı bir cenaze: şerefli şanlı
Ayaklar kırılmış çar yanı kanlı,
Muradı gözünde taze nişanlı
Meyyit olmuş nazik cana yetiştim.

DESTANLAR

Çıktı bir cenaze: şahin bakışlı
Kılâpdun giyinmiş her yer nakışlı,
Bir mina gerdanlı, anber kokuşlu,
Zannedersin mahtabana yetiştim.

Şenlik ağlıyarak bağladı safı
Şiven sesi sardı herbir etrafı,
Çıktı bir ergen kız elinde tefi,
Kollar kırık o sultana yetiştim.

Bu nasıl hüzündür, bu ne alâmet?
Bu nasıl belâdır, bu ne kıyamet
Elli yedi canlı çıktı selâmet,
Hamdettiler bu ihsana yetiştim.

Bir fırtına oldu, büyük bir tufan,
Ne yana döndümse geldi «el'eman»
Cemolup hafızlar okundu kur'an,
Emri haktan bu fermana yetiştim.

Yoktur ferah yer ki edeyim firar.
Bozuldu mutbaklar oldu tarümar,
Sümmani destanın olsun yadigâr,
«Üç yüz dokuz» bu destana yetiştim.

— 6 —

Yaralandım yâr elinden yaram var (1)
Yâr yarama merhem sara mı bilmem?

(1) Umumî harp için.

— 116 —

DESTANLAR

Gam çeken gönülde yüz bin verem var,
Bu dert beni benden ala mı bilmem?..

Ben nöbet beklerim gam nikabında
Can arzusunda, ten azabında,
Çok müddet dur oldu hayal habında,
Yar sürur sürunu çala mı bilmem.

Bir can zuhur eder er oğlu erden,
Doğmamış değildir rahmi maderden,
Bir ünlü halâskâr adu ekberden,
Arzu intikamın ala mı bilmem?..

Bu nice tahammül, bu nice karar?
Sahip sadaret eyledi firar,
Müsavi değildir kâr ile zarar,
Yanıp bir dahi gele mi bilmem?..

Yanlış renk gösterir bağdaki güller,
Acaip mevkide öter bülbüller,
Pâre pâre oldu erbabı diller,
Garip zaman; güller sola mı bilmem?..

Yol gösteren tarik ile gidemez,
Öğreten öğrenir havayı heves,
Boş kadeh adamı sermest edemez,
Gitsem demhaneye dola mı bilmem?..

Bahçıvan lâzımdır becere bağı,
İdrâki fehmede bülbülü, zağı,
Bir fiyat sarfeder çürüğü sağı,
Bu bahre bir gavvas dala mı bilmem?..

— 117 —

DESTANLAR

Sümmani, bu nasıl alış verişlik
Bu nasıl ahbaplık, sarmasarıklık,
Milleti islâma karmakarışık,
(L), (B) muharremi bula mı bilmem.

R

— 7 —

Ey efendim derdim kime söyleyim,
Günden güne can figana düşüptür,
Kalmışım hasrette ya ben nideyim,
Gece günüm el'emanı düşüptür

Felek beni koydu can ateşimde
Gündüz hayalimde gece düşümde
Tarih seksen dokuz onbir yaşında
Yar ateşi cismü cana düşüptür.

Kalksak bu yerlerden hicret eylesek
Yarana, yoldaşa minnet eylesek
Yarı oyulasak, niyet eylesek
Benim yolum Gücistana düşüptür.

Vardık Gürcistanda kıldık kararı
Günbegün bulmakta ömrüm zavalı
Orda bulamazsın şahı meralı
Senin yolun Türkistana düşüptür

Kimseler bilmiyor garip halimden
Ben geda ayrıldım lebi balimden
Bana derler yanılmışsın yolundan
Senin yolun bir ormana düşüptür

DESTANLAR

Ormandan çıkınca düşölsam dara
Nolur pirim beni o yerde ara
Önümüze çıktı Belhibuhara
Dedim belki yar bu yana düşüptür

Belhde, Buharada bu nasıl haldir
Yarap bu sevdayı serimden kaldır
Yar yurdu buraya üç yıllık yoldur
Derler yolun bir Türkmana düşüptür

Türkmanda güzel çok nedem vasfını
Gönül arar orda bulmaz hasmını
Onlar der ki: biz bilmeyiz ismini
Senin yolun Nemruthana düşüptür

O nemrutlar bizim sırrı duyarlar
Kement atup zulumata koyarlar
Onlar sağ sağ insan gönü oyarlar
Onlar kasdı şirin cana düşüptür

Yüreğimde bir hasretin dağı var
Önümüzde sihirbazlar bağı var
İleride canavarlar dağı var
Gamlı gönlüm bir hicrana düşüptür

Sümmani neylesin dünyada malı
Ölenedek çeker bu ahuzarı
Yedi millet dil bilmezden o yanı
Yâr diyarı Bedehşana düşüptür.

DESTANLAR

S

— 8 —

Acep seni nasıl hoşnut edeyim,
Ağam nefis, paşam nefis, han nefis
Ben senin elinden nere gideyim
Zira elindedir cismücan nefis

Çektiğim meşakkat senin yüzünden
Helâk olur her kim gitse izinden
Kabil değil çıkmak senin sözünden
Alış nefis, tutuş nefis, yan nefis.

Kendi fikren hizmet eder kanarsın
Kemlik eder iyilik ettim sanarsın
Beni yandırırısın sen de yanarsın
Var mı ara yerde ya sen ben nefis

Bilmedin hiç kadir cehalet ettin
Aldatıp âlemi rezalet ettin
Yetmez mi bu kadar dalâlet ettin
Usan nefis, utan nefis, dön nefis

Havai heveste olmuşsun vezir
Sorsam var mı müşkül dersin lânazir
Huzuru bâride olursun rezil
İnan bana gel inan nefis

Bu dünyanın her zevkinde payın var
Yalan yalıtış her bir şeyde elin var
Bunca arzu ettin elde neyin var
Şeref nefis şöhrat nefis şan nefis

DESTANLAR

Dilberlerin âlâsını arzu et
Yeşil dağın lâlesini arzu et
Yarın gönül kalesini arzu et
Âciz Sümmani'yi bir yol an nefis

Ü

— 9 —

Bin üç yüz yirmi dokuza vardım (1)
Vücut ikliminde hicran göründü
Akıl kabul etmez matemde kaldım
Zeminde semada tufan göründü.

Ejderha seyrinde vatanlı ihvan
Vakti saadette dur olan devran
Acaba geldi mi böyle bir tufan
Melekler katında aman göründü.

Dağıldı çaryana hükümî irade
Yürüdü mevç mevç seyyar piyade
Otuz bir arabî dediğin vâde
Devranlı lekeli zaman göründü.

Bezli can eden var işbu rahlarda
Nice tutsaklar var desti ahlarda
İkinci üçüncü ordugâhlarda
Vasfı kabil değil tufan göründü.

(1) Bu destana dair malûmat metinde (80) inci sayfada-
dadır.

DESTANLAR

Her kinde var ise lâfzai celâl
Emrine muntazır olmalı derhal
Fikrinden çıkmak evlâdü ayal
Din yolunda candan kurban göründü

Akıldâne alır bu renkten hisse
Zerre kadar idrâk fehmi var ise
Kem bakarlar şimdi halis muhlise
Dost sandığın kullar düşman göründü

Hali izhar etsem dil paralanır
Sanarım yakında yol yarılanır
Mülke fesat veren kul paralanır
Ahvale münasip cevân göründü

Herkes ettiğinden utanmak lâzım
Yarar renk arayıp boyanmak lâzım
Elverir hasaret uyanmak lâzım
Fikrimiz her yanda noksan göründü

Çok kimseler yanlış fikre sapılır
Evvel kapar amma sonra kapılır
Bir ebniye temelinden yapılır
Yapılmaya derler nişan göründü

Matem çeken ihraç olur bu gamdan
Yetişir bir himmet gavsı âzamdan
Bu iş baş gösterir Arap Acemden
Hamdederler hazik Lokman göründü

Boz bulanık akan sular durulur
Fikri hainlerin boynu vurulur

DESTANLAR

Hükmetmeğe sahip zaman kurulur
Âlemi mânada ayan göründü

Ara yerde dağdağalar çok olur
Devran benim diyen hain yok olur
Her kimler ki birkaç sene sağ olur
Dünya anlar için civan göründü

Sümmani hayalden fikrin sakındır
Nasihati öz başına takındır
Bu zevalin bir kemali yakındır
Kimden kime işbu bürhan göründü

Z

— 10 —

Ey gönül tarikat babından çıkma
Şeytandan şefaât şifadar olmaz
Terki salât ile oturup kalkma
Konuşma puşt ile namus ar olmaz

Yoksulluk dediğin ömürler söker
Katrani kaynatsan olur mu şeker
Cinsi bozuk adam cinsine çeker
Aşl kara demir gevherdar olmaz

Lâf edip âlemde varın söyleme
İşe uygun diye yarın söyleme
Her olur olmaza sırrın söyleme
Şimdiki adama beh pazar olmaz

KOŞMALAR

Dinleme dünyanın kılı kalini
Göresin kâmilin her kemalini
Sıratma üstüne il vebalini
Zira böyle adam bahtiyar olmaz

Zalimler içinden hicret et durma
Bu hicret senindir kimseye sorma
Asilzadlikle kendini kurma
Mezar taşı ile iftihar olmaz

Hissement ol kâmillerin sözünden
Başka yoktur kazan özü özünden
Evlât düşse atasının gözünden
Değil huda razı berhudar olmaz

Kâmilî olmaz mı her bir gedanın
Lezzeti yok mudur şirin sedanın
Âhır haraptır haramzadenin
Çalıp çırpma ile kesbükâr olmaz

Böğürüp meydanda hışma gelenler
Sonra tövbe edip pişman olanlar
Tâ ezelden sana düşman olanlar
Sakın teslim olma kafadar olmaz

Seyrettim dünyanın kalmekalini
Seyrettim kâmilin pürkemalini
Sakın alma bir zennenin dulunu
Gönlü havadadır vefadar olmaz

Sümmani ah edip sararıp solma
Gelen mevlâdandır kimseden bilme
Sevilen bir yere çok gidip gelme
Kesilir muhabbet itibar olmaz

K O Ş M A L A R

A

— 11 —

Dertsiz iken dert ehlinden dert aldım
Aşkın ocağına göz baka baka
On birinde ben ustamdan vird aldım
Gûş verdim kâmile söz baka baka

Lâleyi, sünbülü giyinmiş dağlar
Gitti şita geldi müzeyyen çağlar
Uyandı şecerler bezendi bağlar
Bizim bağa gelmiyor yaz baka baka

Kan ağlar dideler gam ile geçti
Arzusun bulanlar dem ile geçti
Şu bizim tecelli gam ile geçti
Konmadı gönlüme şaz baka baka

Cânan derki maksut ili görünmez
Perişan bağımın gülü görünmez
Yar der ki Sümmani kulu görünmez
Usandım canımdan göz baka baka

— 127 —

DESTANLAR

— 12 —

Her nere gidersen vefadarın al
Sana yarayacak bergüzarın al
Efkârın cenk ise zülfikarın al
Her kılıç giremez fet pazarına

Şarabı rabbımın âbında eğlen
Sakii yaverin kabında eğlen
Asil hanedanın babında eğlen
Bir cüz'î sarmaya kart pazarına

Gönül aradığı maksuda erse
Arzu iştîyakın fikrine dalsa
Dünyada eskiye itibar olsa
Her sabah nur doğar bit pazarına

Özüne sahip ol sevme yalanı
Sen seni tamir et verme talanı
Bilir misin seni senden çalanı
Uğratma yırtıcı kurt pazarına

Can feda eyleme yaramaz işe
İdrakin düşürme yüzbin teşvişe
Girme haset ile alış verişe
Cehdet ulaşasın mert pazarına

Evvel bir katre ol deryaya karış
Deryada dalmağa hizmet et, alış
Seni güldürenin yurdundan savuş
Dost kimseyi çekmez dert pazarına

— 128 —

KOŞMALAR

Sümmani dilberden gördüğün nişan
Râhında tenbelsin fikrinde noksan
Öyle bir nazenine olursan mihman
Şehri harap, zihni kıt pazarına

E

— 13 —

Devranı âlemi seyran ederken
Bir sameddi koku geldi tersine
Baktım çar etrafı seyran eyledim
Kondı bu göñüme korku tersine

Bu aşkın râhını gezdim piyade
Cânan beni mecnun etti rüyada
Derdim bin tabibe kıldım ifade
Onlar sardı bana yakı tersine

Bu dârı dünyada olmadım şikâr
Eyyah geçti ömrüm oldu tarûmar
Yardan name gelmiş bana bergüzar
Talih emreylemiş oku tersine

Elharisi kelmahrumdur kim iver
Böyle buyurmuştur habibi server
Sümmani kiminin ikbali yaver
Kiminin dolandır çarkı tersine

— 14 —

Gözden irak düşen gönül güzeli
Unutma bizleri âdalet eyle

Sümmani — 9

— 129 —

KOŞMALAR

Değil gurbet elde, ezel ezeli
Ben seni severim merhamet eyle

Vefasızlık etme yakışmaz sana
Güzelce hizmet et yola erkâna
Hasretin, firkatin kâr etti cana
Üç beş kelâm söyle, mürüvvet eyle

Aşkın verdi gene gam effkârıma
Firkatin dağ gibi çöktü serime
Bir şifa görmedim can ciğerime
Gel sen derman eyle kemalet eyle

Nizam ehli olki bulasın rağbet
Ey güzel âşık hoş eyle hizmet
Vefanın emridir düşküne hizmet
Gel etme gel güzel mürüvvet eyle

— 15 —

Çekme şu dünyanın endişesini
Demir eyle gönlün dört köşesini
Kemlik ile kırsan gam şişesini
Dönüp ana derman olsan fayda ne

Arabî Farisî dilin olmazsa
Bülbüle münasip gülün almazsa
Elbet bir meslekte elin olmazsa
Dâva ile sultan olsan fayda ne

Bir gün olur yaradani anmazsın
Mecnun gibi aşk uğruna yanmazsın

— 130 —

KOŞMALAR

Bir güzelin sinesine konmazsın
Hayal ile mihman olsan fayda ne

Sümnnai der yaradani zikreyle
Birliğin bilip daim şükreyle
Tâ ezelden gelen işe fikreyle
Başa geçip pişman olsan fayda ne

— 16 —

Sen de bildin ben bu derde düşmüşsem
Hükmedip üstüme gelirsin fare
Isıtmannın alevinden yanıyışam
Zammedip üstüme gülersin fare

Görmedim sen gibi kalbi pahılı
Mevlâm sana vermemiştir akılı
Görmez misin burda bunca tahılı
Yedin de fesimi gülersin fare

Zalim nerden de geldin sen bu dağa
Gözlerin bakıyor sol ile sağa
Sanki kâr eyledim geldim ben bağa
Yedin de fesimi gülersin fare

Kediler kalbinden seni dilerler
Seni yer de ağzın burnun silerler
Köye gitsek üstümüze gülerler
Yedin de fesimi gülersin fare

Zalim bu dağları sen nerden aştın
Sen de benim ile bâde mi içtin

— 131 —

KOŞMALAR

Sümmani dedeye düşman mı düştün
Yedin de fesimi gülersin fare

İ

— 17 —

Ahlâkda, kelâmda, ikbalde, halde
Göğcek huzurunda göçeklenmeli
Atvarda, esrarda, her hüsnü halde
Gerçek huzurunda gerçeklenmeli

Erbabı anasır gelmeden dehre
Ervahın iskânı sulbu pedere
Er odur konmadan rahmi mâdere
Bal verip, gül açıp, çiçeklenmeli

Azmetmek istersen beyti tavafa
Hüccaç ki el bağlar dizilir safa
Her libasla varamazsın arafa
Bürünüp ihrama leçeklenmeli

Ehli hüner isen dergâhına gir
Hünerde ehil ol avgâhına gir
Tarîki mevlevi dergâhına gir
Takip aşk zilini köçeklenmeli

Sümnnai aşk ile çektin azabı
Gönlüne münasip gelmez cevabı
Bulmak ister isen selâmet babı
Her lisanda mahir gerçeklenmeli

— 132 —

Derdim müneccime kıldım şikâyet
Bu kara bahtıma gör ne fal açtı
Tahammül kalmadı sabreylemeğe
Bu sevda serimde kalmakal açtı.

Yüz sürmeğe hâkipayi görünmez
Cemâli perdeli müyi görünmez
Ben deryaya baktım suyu görünmez
Bazı sağ gösterir bazı sol açtı.

Sümmani bu yola girdi severek
Kul ermez maksuda asla everek
Bu gün bu gün yarın yarın diyerek
Yar siyah zülfünde beyaz gül açtı.

KOŞMALAR

I

— 18 —

Penek kazasında bağlar seyrinde
Bir gelin seyrettim eller kınalı
Al ihram örtünmüş servi kamette
Yakışmış obaya beller kınalı

Nazlısın nazenin hangi can için
Münasipsin vezir için han için
Bülbül terkeylemiş gülü sen için
Her kadem hastıkça yerler kınalı

Sümmani methetti şirin söz ile
Yaktın beni yavrum elâ göz ile
Bağlardan azmetmiş yüzbin naz ile
Tekellüm damışır diller kınalı

— 19 —

Derdi cânanına kıldım şikâyet
Sevgilim bahtıma gör ne fal açtı
Tahammül kılmaya kalmadı takat
Bu sevda serimde kalmakal açtı

Yüz tutmaya hakipayı görünmez
Cemali mürdeyi muyu görünmez
Ben deryaya baktım rahı görünmez
Bazı sağ gösterir bazı sol açtı

— 133 —

KOŞMALAR

Sümmani bu derde oldu müsterek
Kul ermez maksuda meğer iverek
Bugün bugün yarın olur diyerek
Yâr siyah zülfünde beyaz gül açtı

— 20 —

Ne mekândan geldin ne mekândansın
Evvelâ gözünü aç özünü tanı
Mâsevadem ile ne devrandasın
Sapındırma rahın izini tanı

Hidayet elifden lûtf mimdendir
Zihnî ikaz eden fehmet cündendir
Nutuk nerden gelir cevap kimdendir
Derununda hallet sözünü tanı

Varıp nâdân ile sözsöze çatma
Meyli ağyar olup ciğerin yakma
Dosta can feda et gayriye bakma
Yârı gösterenin gözünü tanı

Yoktur hiç kimseye hiylesi yârın
Mesteder müstakî cilvesi yârın
Şemîsden şuleli şulesi yârın
Agâh ol sırrına râzını tanı

Sevdigin dilbere arzı can isen
Misli yok dilberin âşkanısın
Sümmani sevenin sen kurbanısın
Var pirimuğanın kızını tanı

— 134 —

KOŞMALAR

K

— 21 —

Tersine mi döndü devran biz için
Firkatli matemli zamane kaldık
Bundan böyle ahüefgan biz için
Hainler einden amane kadık

Her ne yana baksam işler harabat
Var mı işten anlar sahibi ferhat
Ne düzende devlet, ne doğru millet
Büsbütün ten mecruh hicrana kaldık

Tanrıdan inayet erişe bilmem
Hızır ile hükümdar görüşe bilmem
Düşman birbirile vuruşa bilmem
Yoksa pek perişan zamana kaldık

Yaralar açıldı sultan derdinden
Ciğer pâre pâre ihvan derdinden
Sümmani mecnundur vatan derdinden
Anınçin böylece figana kaldık

— 22 —

Yahşi güzel olsa yaman diyilmez
Dostlar gönül her güzele eğilmez
Aşk bağının ham meyvesi soyulmaz
Mizaç ehli olmak erişmek gerek

— 135 —

KOŞMALAR

Perişan talihim ezel beezel
Nolur a vefasız biraz yola gel
Nidem seni böyle nidem a güzel
Mürüvvet eylemek, barışmak gerek

Sümmani bu, sever seni ziyade
Nasıl bunu dille etsin ifade
Yâr köyüne erişilmez piyade
Binip aşk otına erişmek gerek

— 23 —

Uyandım gafletten oldum perişan
Bir nur doğdu âlem oldu ürüşan
Selâm verdi bana üç hop dervişan
Lisanları bir hoş sadası tek tek

Aldılar abdesti uyandım hapdan
Dediler ahlımız hakü türabdan
Okuttular üç harf yeşil yapraktan
Okudum harfini noktasın tek tek

Okudum harfini zihnim bulandı
Yaralarım göz göz oldu sulandı
Baktım çar köşede kadeh dolandı
Nuşettim pirlerin bâdesin tek tek

İçtim bâdesini gördüm rengini
Tam on sekiz saat sürdüm cengini
Yâr yüzünde saydım on beş bengini
Hal, halin altında noktasın tek tek

— 136 —

KOŞMALAR

Dizemedim gözüm ben bu elfazı
Yüreğimi yaktı kâfirin kızı
Kara gördüm artık kış ile yazı
Felek attı bize sillesin tek tek

Dediler Sümmani gel çekme elem
Adamı çürütür derdile verem
Seninçin dünyada kavuşmak haram
Böyle yazmış kalem hudasın tek tek

L

— 24 —

Hulûsla severim değildir yalan (1)
Beyim tasdik eyle dilimde değil
Tez ulaş bağma eylerler talan
Bir sadık muhibbim yanımda değil

Acep ne şekildir bu gurbet eller
Yâr peşine gitsem bana ne derler
Herkesin bağında öter bülbüller
Ben gülüm, bülbülüm dalımda değil

Ben bübülüm daldan dala uçmazam
Haram olsun yâdellere göçmezem
Candan geçer ikrarımdan geçmezem
Velâkin irade elimde değil

(1) Sümmani bu koşmayı sevgilisinin ağzından söylüyor.

— 137 —

KOŞMALAR

Olmadım dünyada gönlü münevver
Sürur taksiminden bulmadım eser
Mücevher kolbağı, zernişan kemer
Her daim yasdayım belimde değil

— 25 —

Temelden bozuldu bu demi devran
Güş ver cevabıma özen (1) sahip ol
Öyle bir zamanki fitnei zaman
Tekellümün düşün sözen (2) sahip ol

Dinle nasihatım elden bırakma
Yazıkla sen seni vücudün yakma
Lekesi bulunan ahvale bakma
Hür yaşayım dersin gözen (3) sahip ol

Dinle Sümmaniyi düşme tuzığa
Engine açılma çekil kırağa
Aferinle varıp batma batağa
Adımın doğru at izen sahip ol (4)

M

— 26 —

Gönülden isterim yara varmağa
Yollar çakır diken yol bulamadım

-
- (1) Özüne.
(2) Sözüne.
(3) Gözüne.
(4) İzine.

— 138 —

KOŞMALAR

Dolaştım ülkeler İran ilini
Gönlüme münasip yar bulamadım

Güzel olan neyler türlü bohçayı
O yar için sarfetmedin akçayı
Binler ile gezdim bağı bahçeyi
Yara el değmemiş nar bulamadım

Der Sümmani yoktur bir sadık dostuna
Feleğe ok attım yayımı astım
Yağmur ile yağdım yel ile estim
Yangın yüreğime kar bulamadım

— 27 —

Çoktanberi terki vatan olmuşam
Diyarı gurbette candan usandım
İl kahri çekmeden ömrüm hiç oldu
Aktı çeşmim yaşı nemden usandım

Deli gönül ister dağları aşı
Dünyada ne kaldı gelmemiş başa
Benim gam yükümü yüklesem taş
Taş da dile gelir senden usandım

Canım kurban olsun merdoğlu merde
Benim emeklerim hiç oldu nerde
Sümmani göçeyle durma bu yerde
Ay, yıl, hafta değil günden usandım

— 28 —

Dinleyin ağalar durun bacılar
Bu garip gönlüme güz gele korkam

— 139 —

KOŞMALAR

Ne bilir sözünü ben divaneler
Gönül sinoruna yoz gele korkam

Aşıklar güzeli herdem ögerler
Sözün bilmez hatırına değerler
Darılırlar, gücenirler, sögerler
Yüzümden o yâre söz gele korkam

Acep nedir Sümmanın ilâcı
Bu nasihat olsun sizlere bacı
Dedim belki olam bağa bağbancı
Ben bağa girmeden güz gele korkam

— 29 —

Yahşi güzel olsa yaman denilmez
Münnet ile atlas dahi giyilmez
Ham ağacın ham meyvesi yenilmez
Ehlidil olup da yetişmek lâzım

Sevdiğim bir güzel kalem kaş amma
Edâh, cilveli sernakkaş amma
Güzelin safası, zevki hoş amma
Evvelce uğrunda çalışmak lâzım

Sümmani bu hâli gördü rüyada
Bunu nasıl dille etsin ifade
Ona erişemez gitse piyade
Bimip aşk atına ulaşmak lâzım

— 30 —

Bir vakit beraber gezdiğim güzel
Şimdi ayrıldı da ondan ağlarım

— 140 —

KOŞMALAR

Severim ben onu ezelbezel
Yaktı beni nari hicran ağlarım

Her köşeden gül kokusun duyardım
Her görüşte başka lezzet duyardım
Kâh o bana, kâh ben ona uyardım
Şimdi onlar oldu yalan ağlarım

Tatlı tatlı konuşurduk gülerdik
Gönül bahçesinden güller dererdik
Başbaşa verir de gönül eğlerdik
Şimdi başlaştı devran ağlarım

Elâ gözden, kara kaştan ayrıldım
Hem ahbabdan, hem yoldaştan ayrıldım
Ahu gözlü, nazlı desttan ayrıldım
Onun için durmam hemen ağlarım

Dolaşırdık bahçelerde bağlarda
O günler kaldılar şimdi her arda
Seneler bağrımı gelir dağlar da
Onun için zarü giryan ağlarım

— 31 —

Arzu maksuduma firkat ahıma
Nöbet doldu ermeden mi gideyim
Gönül matlubunu âdil şahıma
Derde şifa sormadan mı gideyim

Bir bahçıvan oldum becermek müşkül
Gonca olamadım konduram bülbül
Yâr senin göğsünde goncalarla gül
Geldi hazan dermeden mi gideyim

— 141 —

KOŞMALAR

Köprüsü yok bir seylâbe yanaştım
Geçit bilmem hayal habe yanaştım
Zaman geçti yeni baba yanaştım
Yâr şehrine girmeden mi gideyim

Ben yâri severdim, yâr ederdi naz
Ne yâr yârim dedi, ne ben oldum vaz
Bilmem ara yerde ne bu itiraz
Kâkülünü örmeden mi gideyim

Kuludur Sümmâni eyle merhamet
Zayıflar elinden tutmak mürüvvet
Geçti ömrüm hiç bitmedi bu hasret
Câna seni görmeden mi gideyim

— 32 —

Elde ârif çoktur methetme anı
Sen de o ahvale boyanmak lâzım
Onlar ne veçhile buldu cânânı
Cânânın eherine dayanmak lâzım

Fikrinden dureyle bu ham hayali
Ellerin kapsında bulmazsın malı
Âlemler ki olur ağyardan hâli
Sen huzuru yârde uyanmak lâzım

Elde ipka değil aldanma varlık
Varlık pazarında çekersin darlık
Serdar huzurunda olmaz serdarlık
Serdarın emrine inanmak lâzım

— 142 —

KOŞMALAR

Sakiden mey almış mestane isen
Terki ziynet eyle divane isen
Gönül şem'asında pervane isen
O yârin uğruna hep yanmak lâzım

Gûlamın Sümmâni nedir efkârı
Acep hallede mi perverdigârı
Eğer bulam dersin vaslı didarı
Ondan gayrısından usanmak lâzım

— 33 —

Millete bir iylik bizlere sürur (1)
Hidayet mevlâdan olursa beğim

Yalan söylemektir bizim kârımız
Ara yerden kalktı namus, arımız
Gittikçe artıyor külûkalmız
Ahûzar sahibi pek çoktur beğim

Çalıp çırpma bizim milletin işi
Ara yere düşmüş yemek teşvişi
Hiç kimsede yoktur vatan telâş
Yalnız nefesine çalışır beğim

Ahlâkımız bozuk, islâm adımız
Hep bir milletdeniz yoktur yadımız
Düşmandan alırız elbet dâdımız
Ruhanî peygamber yardımcı beğim

(1) Erzurum valisi Nâzım Paşaya.

— 143 —

KOŞMALAR

Ben şair değilim içmedim bâde
Gizli sırlarımı vermezem yâde
Beğim kime edem halim ifade
Belki merhem sara yarama beğim

— 34 —

Havayı hevesden gam penahına
Ölmeyince kılıkal bulamadım
Ben nice kurbanım dostun rahına
Yokladım kendimde hal bulamadım

Can kurban eyledim hazreti pîre
Gönlümü kaptırdım başka hüner
Yüz bin çiçek cemeyledim bir yere
Yoğurdum içinde bal bulamadım

Derdinden rahatım eylemem hazer
Bu aşkın topuzu serimi ezer
Kime meftun oldum kıldımsa nazar
Kendimden günahkâr kul bulamadım

Her bir müştak bu şikâra yetişmez
Cehdetmeyen o dildare yetişmez
Canım ister, elim yare yetişmez
İfade vermeğe yol bulamadım

Gönül ihraç olmaz kuru dâvadan
Umar matlubunu âbı havadan
Bu fânî dünyada fili fenadan
Derkenar olmaya yol bulamadım

— 144 —

KOŞMALAR

Dedim gönül refik olma hilâfa
Ezelden meftunum bahri kâkfa
Yükledim metaim vardım sarrafa
İçinde bir tane lâl bulamadım

Sümmani'yim gözyaşlarım yürüdü
Bu aşkın ateşi serim bürüdü
Neye el attımsa koptu çürüdü
Câna senden başka dal bulamadım

— 35 —

Terkettim ağyarı döndüm didare
Güzel ismi rahı gözler gözlerim
Bu aşkın elinden kavruldum nare
O ulu dergâhı gözler gözlerim

Vardım saf saf olmuş durmuş divana
Ben de el bağladım geçtim bir yana
Gönlümü bağladım gani suphana
Bir dili agâhı gözler gözlerim

Kavuştı yer ile göğün arası
Dedim nedir, kaldırmanın çaresi
İnzal oldu «Süphanek» sîresi
Ol Süphanallahu gözler gözlerim

Orda kaldırdılar Arşîâlâyı
Dedim kimler sever yalan fenâyı
Göge hat çektiler «Allahülâ» yı
Ol güzel Allahı gözler gözlerim

— 145 —

KOŞMALAR

İsyanım çoğaldı günahım zengin
Bu aşkın elinden sarardı rengim
Muhammet avgâhım kible tufengim
Bakar nişangâhı gözler gözlerim

Güvenilmez buna bu ahır zaman
Ahirette karşı gelir mi iman
Çok nebiye vardım olmadı derman
Binbir adlı şahı gözler gözlerim

Sümmani söyledi nasihat için
Nasihat alana şeriat için
Yarın kıyamette şefaât için
Ol Resulullahı gözler gözlerim

N

— 36 —

Bugün bir güzele meyil vermişim
Sararım sineme nicolur olsun
Varır kapısına kavga ederim
Dökerim kanımı nicolur olsun

Seyyah olur âlemleri gezerim
Taşlar vurup kara bağrım ezerim
Kendi dertlerimi kendim yazarım
Yazarım derdimi nicolur olsun

Sümmani sazını çalar çuradan
Yiğit olan seçer akı karadan
Bugünkü kısmeti verir yaradan
Yarınki kısmetim nicolur olsun

— 146 —

KOŞMALAR

— 37 —

Ya ben derdim kime şekva edeyim
Hicran benim, firkat benim, verem ben
Bengi bir tabibe sual edeyim
Mecruh benim, Lokmanı ben, saran ben

Bu dert benden olur mu ki hiç nihan
Kişi kemaline bu mudur nişan
Soldu gülşen bozulalı gülistan
Bahçesi ben, bahçıvan ben, deren ben

Vefalıdır acır sandım ben anı
Çıktım yola arda koydum vatanı
Kime sual edem ben o cânânı
Gelici ben, gidici ben, varan ben

Ahvalime nice çekmeyim aman
Harap oldum anı gördüğüm zaman
Bakmadı ahıma ol şahı huban
Aldanan ben, sızlanan ben, yeren ben

Ben gözüümü senden etmem hiç beri
Söyle güzel nasıl dönem ben geri
Ne edem de unutam o gözleri
Ülfet eden, nefret eden, gören ben

Sümmani der vardım cânân eline
Rahmetmedi gözlerimin seline
Her varımı, her yoğumu eline
Teslim edip, teslim olup veren ben

— 147 —

KOŞMALAR

— 38 —

Gönül ne beklersin viran köşkünü
Geldi geçti ömrün ne hayaldesin
Felek vurup bir gün tarümar eyler
Geçti Süleymanlar ne hayaldesin

Kadir mevlâm sen bilirsin halimi
Dünya karanlıktır bilmem yolumu
Yakına getirdik biz de ölümü
Ahırın ölumdür ne hayaldesin

Bu fâni dünyadır yoktur bir fayda
Gözümüz yoldadır canım hayhayda
Ruh teslim edeydim şu aziz ayda
Ayın tamam oldu ne hayaldasın

Bu fâni dünyadır bellidir belli
Ne şal giyen kalır ne yüzü allı
İstersen yüz yaşa ister yüz elli
Ahırın ölumdür ne hayaldasın

Yarabbi Sümman'a eyle inayet
Salavatla bula ömrü nihayet
Habibim Muhammet eyle şefaât
Dürüldü defterin ne hayaldasın

— 39 —

Sabah seherinde çıksam niyaza
Bülbüller kumrular başlar avaza
Bir yiğit sıdkile dursa namaza
Cennet libasları giyer sabahtan

— 148 —

KOŞMALAR

Cennetin bağında al güller biter
Güllerin dalında bülbüller öter
Şol gani mevlâmız âleme yeter
Herkes bir kısmet verir sabahtan

Küçükten okudum elifi bayı
Âlâ bilmişizdir gani mevlâyı
Geceye halkettin yıldızı ayı
Anlar aşar güneş doğar sabahtan

Der Sümmani benim canım üzüldü
Ak alınma kara yazı yazıldı
Kefenim biçildi kabrim kazıldı
Dostlar ağlar, düşman güler sabahtan

— 40 —

Havalandın gene gönül havaya
Varıp kanadını kırtırlar bir gün
Bu can baki değil sana kafeste
Toprakta bir çukur yararlar bir gün

Seni harap eder çok düşme hâba
Girmek ister isen eğer savaba
Kemlik etme sakın düşme azaba
Gelir seni elbet ararlar bir gün

Gece gündüz kesme sakın gayreti
Bir pula satılır namerdin eti
Sümmani yıllardır gezdi gurbeti
Belki bu derdini sorarlar bir gün

— 149 —

KOŞMALAR

— 41 —

Gel gönül güvenme köşke, saraya
Kazanıp safasın sürebilmezsin (1)
Bu dünya mal olmaz yoksula, baya
İnsansın bir kararda durabilmezsin

Güvenme âlemde gençliğe, çağa
Gel gönül yapışma çürük budağa
Ne evlâda güven ne bahçe, bağa
Becerip yemişin derebilmezsin

Güvenme mercanım, lâlîm var diye
Bâbı sadarette elim var diye
Güvenme dünyada malım var diye
Cemedip safasın sürebilmezsin

Cümlemin matlubu Hazreti Hüda
Lûtfu kereminden etmesin cüda
Yarana, ahababa eyler elveda
Bir gördüğün, bir de görebilmezsin

Ne yaptı Sümmani aşkın rahına
Canım kurban olsun şahlar şahına
Akibet yolcuyuz ahret rahına
Gittiğin menzilden dönebilmezsin

— 42 —

Bilmezsen ilnî ibare
Lisanda mahzun olursun

(1) Kazanıp safasın sürmemek de var.

— 150 —

KOŞMALAR

Bir ibare bir dubara
İrfanda mahzun olursun

Sen sana bak eyle yazık
Tebdil tutup al sen azık
Sefinen çıkarsa bozuk
Deryada mahzun olursun

Sen sana bak eyle nazar
Sen sana bak kime benzer
Sermayesiz açma pazar
Dükkânda mahzun olursun

Refik olursan hızana
İşin uğramaz düzene
Tohum ekersen hozana
Harmanda mahzun olursun

Sümmani söyler eş'arı
Her yerde açmaz esrarı
Benim demezse muhtarı
Divanda mahzun olursun

R

— 43 —

Tarih seksen dokuz on bir yaşında
Cemoldu başıma iş birer birer
On sekiz yıl oldu aşkın peşinde
Döktüm dost yolunda yaş birer birer

— 151 —

KOŞMALAR

Görmedim dünyada bir şadlık demi
Geçti civan ömrüm gülmez encami
Her boyun sitemi, feleğin gamı
Vurdu her taraftan taş birer birer

Sümmaniyim hani benim otağım
Günbegün budandı dalm budacağım
Devroldu devranım çevrildi çağım
Döküldü dihenden diş birer birer

— 44 —

Ey ağalar size tarif eyleyim
Simüzer sahibi gonca gül olur
Sözü iki olmaz insan içinde
Söylediği lisan hemen bal olur

Mevlâm fırsat verme asla bedhaha
Hiç aman vermez ki çıkam sabaha
Yiğidin borçlusu gelse kabağa
Ashı koçak olsa rengi kül olur

Sümmani her daim haktan dilese
İnip aşkın deryasını boylasa
Yiğidin koynunda harçlık olmazsa
Ashı bülbül olsa dili lal olur.

— 45 —

Varıp gidem bir kâmile danışam
Belki benim şu derdimden bilen var

— 152 —

KOŞMALAR

Bir güzelin ateşine yanmışam
Şu ah ile firkatine yanan var

Derya kenarında ufacık taşlar
Nedir bu feleğin yaptığı işler
Deryada balıklar, havada kuşlar
Belki benim şu derdimden bilen var

Der Sümmani yarab gönlüm hoş eyle
Ya bana bir sabır bağrım taş eyle
Ya bir çift kanat ver beni kuş eyle
Tez yetişem dost bağında talan var

— 46 —

Gönül ne beklersin diyar gurbeti
Şimdi humar gözlüm ağlar dolanır
Neyleyim ki bir murada ermedim
Ah çeker yüreğim sızlar dolanır

Nazlı yâr girmişti huplar çağına
Korkarım toz kona yâr kabağına
Gene bahar geldi cânân bağına
Sallanıp gelniler, kızlar dolanır

Ne bir sadık oldum, ne bir yalancı
Felek vurup bağa etti bağbancı
Her seher avını tezdiren avcı
Çıkar dağ başında izler dolanır

Bu dünyada lezzet olur, tat olur
Kimin gam firaklı, kimin şad olur

— 153 —

KOŞMALAR

Acem kızı Sümmani'den yad olur
Şimdi yâr kapsında yozlar dolanır

— 47 —

Ben de şu dünyaya uryan gelmişim
Benim şu dünyada yanam mı var
İstemem dünyanın dolusu malı
Hükmini vermeğe fermanım mı var

Eğer âşık isen maşukun getir
Eğer Şirin isen Ferhadı yetir
Bana derler gam yükünü sen götür
Benim deve katar kervanım mı var

Sümmani der yüz çevirdi mekkârlar
Ağu oldu yediğimiz şekerler
Güzel sevdi diye adım çekerler
Benim birden gayri cânânım mı var

— 48 —

Kulak verin bu sözüme ey ihvan
Dinleyin kim arzıhalim nicedir
Muhiplerim, benim sadık dostlarım
Vâkıf olun kim ahvalim nicedir

Hâlimi aduya etmeyin izhar
Ey dostlar gönülde hayli keder var
Yaktı derunumu benim ol nigâr
Görün şimdi benim hâlim nicedir

— 154 —

KOŞMALAR

Sümmani'de tazelendi yareler
Firkat onu bir kat daha pareler
Yol vermedi geçen dağlar, dereler
Dostlar benim lebilâlim nicedir

— 49 —

Bahar gelir gene karşı dağlara
Mor menekşe, lâle bitmek içindir
Bülbül figan eder, iner bağlara
Bir gül goncasiyle yatmak içindir

Ezelden dünya fânidir fâni
Bugün varız yahu, ya yarın hani
Hak bize çok verdi aklu iz'ani
Aşka daim hizmet etmek içindir

Hey ağalar gönül asla tek olmaz
Konar göçer hiç kimseye yük olmaz
Can emanet bir kimseye mülk olmaz
Bu dünyaya gelen gitmek içindir

— 50 —

Ne kadar hup olsa şecer üstünde
Dalında bir çiçek açmayı bilir
Açılır allanır tazeden taze
Gönül arzedene saçmayı bilir

Adam var esrarı benden nihandır
Zâhiri, melâmi batın sultandır
Adam var ki bir muhiti ummandır
Adam var ki yiyip içmeyi bilir

— 155 —

KOŞMALAR

Adam var gösterir dert belâsını
Adam var fetheder Kan kalesini
Adam var getirir müptelâsını
Adam var yalnız kaçmayı bilir

Adam var dercetmiş metni Kur'anı
Adam var devretmiş bahri ummanı
Her bir halden bihaberdir Sümmani
Sazına üç beş tel koşmayı bilir

— 51 —

Üç beş hurufattan hisse kapanlar
Her yahşiyi, her yamanı ta'neyler
Bir iki ilâçla deva yapanlar
Eflâtunu ve Lokmanı tan'eyler

Sağa sola meydan edip lâf eden
Havâî hevese ömrün sarfeden
Gündüz bile gölgesinden havfeden
Rüstem gibi pehlivanı ta'neyler

İbare okuyup mâna seçmeyen
Aşkın şarabından katre içmeyen
Kendi hanesine sözü geçmeyen
Adâlette Süleymanı ta'neyler

Dert benimdir bana eller değmesin
Bu sevdadan vaz gel artık demesin
Cânân huzurunda boyun eğmesin
O âşıkı kul Sümmani ta'neyler

— 156 —

KOŞMALAR

— 52 —

Ervahı ezelde, levhi kalemdede
Bahtımızı bir biçare yazdılar
Gönül perişandır devri âlemde
Bir günümü yüz bin zara yazdılar

Bulmadık şad zülfün iradesini
Çekerim bu gamın ziyadesini
Herkes dosta verdi ifadesini
Bizimkini rüzigâra yazdılar

Aşk benimle daim eyler kalmekal
Dahi sebretmeğe kalmadı mecal
Derdim taksimdara kıldım arzuhal
Dedi ezel bahtın kara yazdılar

Gönül gülistanında har oldu diye
Hasretlik cismimde var oldu diye
Sevdiğim sevdiğin pir oldu diye
Erbabı gazezler yara yazdılar

Dünyayı sevenler veli değildir
Terki can edenler deli değildir
İnsan oğlu gamdan hâli değildir
Her birini bir efkâra yazdılar

Nedir bu sevdanın nihayetinde
Yâdlar gezer yarın vilâyetinde
Herkes diyarında, muhabbetinde
Bilmem bizi ne civara yazdılar

— 157 —

KOŞMALAR

Kadrimi bilmeze eyledim minnet
Derdini artıran görmesin cennet
Sarrafı verdiler yâra bin kıymet
Benim kıymetimi pare yazdılar

Döner mi kavlınden sıdkı sadıklar
Dost ile dost olur bağı yanıklar
Aşk kaydine geçti bunca âşıklar
Sümmaniye bir kenara yazdılar

— 53 —

Ezel bahar gelse ulu dağlara
Aheste aheste karı incitir
Çokta çok aldanma nefsin fendine
Galip gelir bir gün arı incitir

Bu derdin elinden çıkam dağlara
El ulaşmaz inem tııl çağlara
Gel güvenme çiçeği çok bağlara
Nasip olmaz ise bari incitir

Tam ihlâssız muhabbete bent olma
Aptal olup şerafete bent olma
Her hayırsız ticarete bend olma
Zarar gelir bir gün kârı incitir

Her sail göremez dosdoğru rahı
Fehmü idrak etmez şerefli mahı
Kendi tecellisi, kendi talihi
Sümman gibi günahkârı incitir

— 158 —

KOŞMALAR

— 54 —

Ervahı ezelde levhi kalemde
Herkes bir türlü ihsan ederler
Kimi gam çeker de hayal habında
Kimini tahtında sultan ederler

Adamın söz ile bağırm ezerler
Aheste aheste raha dizerler
Elden ele, kaptan kaba süzerler
Yuğururlar sonra insan ederler

Gene tazeledin köhne yaramı
Herkesin bir gûna arzu, meramı
Kimse görmez gözündeki keramı
El gözündü çöpü destan ederler

Sümmani değilsin her işe agâh
Geçer gençlik fayda vermez ahuvah
İstersen geda ol ister padişah
Sonunda hakile yeksan ederler

— 55 —

Her kime yetişse lûtfu rabbani
Titreşir vücudü cümle âzalar
Eğer benim dese keremler kâni
Vücut iklimine düşer cezveler

Erlər künyesinde sadık âşık ol
Aşk yolunda daim bağı yanık ol
Ser verip sır verme kavli sadık ol
Belki seni o zümreye yazalar

— 159 —

KOŞMALAR

Hakikat ilminde o ahyâ iken
Dü çüşmî âleme tutiya iken
Mahbubu hâtemüilenbiya iken
Dil rahında gördü nice kazalar

Gönülden bir huba bağladım ülfet
Ne kadar methetsem yoktur nihayet
Can ki cânânındır ahır âkibet
Nedir sende ara yerde nizalar

Sümmani âşıktır derunu dilden
Gönül arzu çeker ne gelir elden
Bir mahbub sevmişim daim ezelden
Köhneyi pir eder gene tazeler

— 56 —

Derdü gamla dolmuş aşkın çibânı
Vücut ikliminden başı gösterir
İki vezir zaptçylemiş bu teni
Biri yaman biri yahşi gösterir

Birine aldandıp ciğerin yakma
Birinden ayrılıp derkenar çıkma
Varıp nadan ile söz söze çakma
Her sözünde kantar taşı gösterir

Semaya gariptir müştakım ahı
O ahı zayetmez adli ilâhi
Fal ehline sorsam hal ehli rahi
Kendine münasip işi gösterir

— 160 —

KOŞMALAR

Kalp bir şehristandır şehrin çar deri
Çar memur dikmiştir ser giriftarı
Her dide lâyıq mı göre didarı
Serde olan gözün şaşı gösterir

Kulundur Sümmani âşıkı fani
Âşıkların gerek canda cânânı
Her kimde var ise bu hal nişanı
Titreşir vücudü cuşu gösterir

— 57 —

İlmini bilmiyen murada ermez
Ah çekip dünyada kalbini silmez
Fenanın dünyada hiç yüzü gülmez
Hakka sadikane işgüzar olur

Öldür âsi nefsin gel kılma yazık
Teptili muhkem tut al yola azık
Bir kişinin olsa neslinde bozuk
Ne kadar iyolsa zulümkar olur

Biçare Sümmani edna can iken
Âlem şahı bize hup sultan iken
Sen anan karnında katre kan iken
Gelir geçer çağın ihtiyar olur

Ş

— 58 —

Elâ gözlerine kurban olduğum
Giyin libasların gel yavaş yavaş

— 161 —

KOŞMALAR

O nişter kirpikler bağrımı deldi
Ağlama gül yüzlüm gül yavaş yavaş

Canım kurban olsun merdoğlu merde
Siz beni bu yerde uğrattız derde (1)
Sazımız nem almış tutmuyor perde
Birazdan koşalım tel yavaş yavaş

Âşık Sümman eyler hakka niyazı
Öyle iş tutalım hakolsun razı
Vakit tek mil oldu kılak namazı (2)
Yapalım ahrete yol yavaş yavaş

— 59 —

Kulak verip dört köşeyi dinledim
Arkam sıra giybet eden çok imiş
Çok yaşayıp mihnet ile ölmeden
Az yaşayıp dem sürmesi iyimış

Siz olun sırdaşım ey karlı dağlar
Hastanın halinden ne bilir sağlar
Her nerde gördümse dertliler ağlar
Aradım cihanı dertsiz yok imiş

— 60 —

Âşıklar elinde mücevher satan
Ehlidil Şenliğim sen misin kardaş

- (1) Uğrattınız.
(2) Kılalım.

— 162 —

KOŞMALAR

Mağripten meşrika beyan bebeyan
Âlemde ürüşan sen misin kardaş

Senki müzeyyendir gevherü kâni
Lâlizer yığnağı mücevher kâni
Bir görenler bir de arzular seni
Can içinde şirin can mısın kardaş

Sümmani hüddamdır cevher satana
Ben de geldim kardaş sizin vatana
Lûtfun bana benzer, hükmün sultana
Bu Çıldır ilinde can mısın kardaş

U

— 61 —

Haniya gençliğin yüce emeli
Şimdi her ayıbın aşikâr oldu
Geçti nevrestelik tenden ayrıldı
İdraki fikrimiz tarümar oldu

Dostlar yüz çevirdi eylemez ülfet
Sayü gayret etsek dizde yok takat
Gönül bahçesine gelmedi devlet
Biçare Sümmani ihtiyar oldu

— 62 —

Kahramanı katil olsan âlemde
Gelir bir gün sana çatar eloğlu

— 163 —

Abdi hukukundan vazgeçer sanma
Akıbet yakandan tutar eloğlu

Kendini vermezsen akıl pendine
Daim aldanırsın aşkın fendine
Mücevherim desen kendi kendine
Seni bir paraya satar eloğlu

Sümmani fehmin ne her bir kelâmda
Var mıdır taksimın dariüsselâmda
Ağrı dağı olsan dahi âlemde
Akıl mizaniyle tartar eloğlu

— 63 —

Kulak verin sözlerime ey ihvan
Dinleyin kim benim hâlim nicoldu (1)
Dostlarım, candan aziz dostlarım
Bilmiş olun kim ahvalim nicoldu

Hâlimi aduya etmeyin izhar
Yâranlar, gönülde dert var, keder var
Yaktı derunumu ol ahu nigâr
Görün şimdi benim hâlim nicoldu

Sümmani der sağalmadı yaralar
Firkat onu bir kat daha paralar
Yol vermedi geçen dağlar, dereler
Dostlar benim lebi lâlîm nicoldu

(1) Nicoldu = Nice oldu.

— 164 —

— 64 —

Ne yüzden terkettiler mülkü İranı
Muhabbet ne oldu, vefa nicoldu
Onunçin unuttun cümle cihanı
O yerde sürdüğün safa nicoldu

Nice diyarlarda pazar açardım
Nice demler ile devran geçirdin
Nice ahbabları kondun göçürdün
Eğer safa, eğer cefa nicoldu

Sümmani'yim düştüm aha, figana
İtibar olur mu akli noksana
Adular elinden kaldık amana

— 65 —

Ne gamda gamkeşim, ne demde sürur
Dihenim fehmetmez dâde düş oldu
Ne bir sevdakârım, ne bir pervane
Ne yakar, ne yanar oda düş oldu

müşkülü hallolmaz ahvalde kaldım
Sefinemi hicranı ummana saldım
Dertsiz idim dert ehlinden dert aldım
Ferah iken çeşmim derde düş oldu

Merhemi, şifayı, derdi bilmezdim
Safayı, mihneti, kahrı bilmezdim
Eğer dehri, eğer bahri bilmezdim
Dalgasından zerre nokta düş oldu

— 165 —

KOŞMALAR

İster idim duram kurbunda kadim
Cânânın hasreti var canda kadim
Görür iken çeşmim seyranda kadim
Şimdi ara yerde perde düş oldu

Gönül ister varam yurduna yarın
Göbül den meftunum virdine yarın
Ben yandım âlemde derdine yarm
Ne yapam bir yarım bâde düş oldu

Dertlilerin ahı semadan geçti
Uğrattı gemisin deryadan geçti
Çok âşıklar ehli künyeden geçti
Ahırında Sümman geda düş oldu

Ü

— 66 —

Dağlar bülbül olmuş gülşen bağında
Bize ol gülşenden çıkmak göründü
Bir zaman ermedim dost otağıma
Dembedem bedene kıymak göründü

Dünyada görmedim bir şadlık demi
Bahri Ceyhun olmuş dü çeşmim nemi
Bunca yıl besledim bu bedenimi
Artık bundan böyle yıkmak göründü

Sümmani sadık ol dönme bu işten
Ezel nüşeyledin camı elestden
Cânâna bir kuştur uçu kafesten
Bize peşi sıra bakmak göründü

— 166 —

KOŞMALAR

Y

— 67 —

Bir vefasız dilber aldattı beni
Serimi sevdaya saldı eyvah ey
Gene tazelendi eski yaralar
Düşmanlar peşime güldü eyvah ey

Ben sana ne dedim ey kaşı keman
Şadettin cihanı dillere destan
Koynun içi cennet bağı gülistan
Turunç memelerin soldu eyvah ey

Sümmani biçare kadrin bilen yar
Çok mu çekeceğim derdin yalan yar
Evvel benimle söyleyip gülen yar
Şimdi irak yerde kaldı eyvah ey

Z

— 68 —

İlmi ar eyleme ey canım kardaş
İlmi areyleyen berhüdar olmaz
Gece gündüz sarfet ilme âmalın
İlimden ziyade güzel kâr olmaz

İlimledir şerafeti insanın
Ne farkı var cahil ile hayvanın
İlimle kâm alan bulur imanının
İlim bir cennettir yeri nâr olmaz

— 167 —

KOŞMALAR

Aldanıp dünyaya uyma havaya
Ömrün aziz tut da çıkar fezaya
Hulûsi pâk ile yalvar hüdaya
Bu fânî dünyadır bize yâr olmaz

Sümman yoktur bu dünyanın binası
Çekilir mi bunca cevrü cefası
Bir yârin ki sana olmaz vefası
Etme meyil o da sana yâr olmaz

— 69 —

Olmazsa bir hakîn temeli halis
Onu kaynatmaya zer kabul etmez
Mümin mir'atına hiç konar mı is
Kâmilin aynası kir kabul etmez

Olmazsa bir kulda aşkın eseri
Cânân ellerinden gelmez haberi
Ser verir semaya servi şeceri
Yaprak açar, lâkin bar kabul etmez

Kâmil olan kâmil sözün gûş eder
Şarabı rabbimin hamrin nuş eder
Her kişiye esrar verme faş eder
Her adam özünde sır kabul etmez

Doğruluk bâbında şifadır sille
Velâkin eğriye çektirir çile
Şerik arasına girerse hiyle
Günbegün yıkılır kâr kabul etmez

— 168 —

KOŞMALAR

Nâdan ben ahdim vefayım dese
Her derdine hazik şifayım dese
Kişi dâva ile Mûsayım dese
Velâkin huzuru Tur kabul etmez

Sümmani bu sırrın sermayesidir
Hazreti pîrlerin hedayasidir
Gönül yara ermek can pahasıdır
İraktan irâğa yâr kabul etmez

— 70 —

Hazreti Kur'anı tilâvet ettik (1)
Hamdolsun yetiştî hidayetimiz
Rîsalet burcunun payına yettik
Açıldı olbabda dirayetimiz

Gördüm molla câmi açıldı eser
İlme müştak olan gezer mi serser
Mevlâm imameti kılmış müyesser
Budur leylü nehar münacatımız

Üstadım hocadır himmeti hazır
Muhabbet bahsinde misli lânazir
Farisî ilminde olmuştur vezir
Himmetile açıldı zekâvetimiz

«Hafız Reşit» armağandır adımız
Hurufu imlâdır her küşadımız

(1) Sümmani bu koşmayı Bayburtlu Celâliye yazıp
göndermişti. Metin (Sahife: 76)

— 169 —

KOŞMALAR

Hüda ma'mur eylesin bu muradımız
Kalmasın gönülde dalâletimiz

Hafız gider isen Bayburt şehrine
İnşallah dalarsın ilmin bahrine
Sümmani'den selâm aşkın nehrine
Tapşur Celâliye emanetimiz

— 71 —

Dem olur ki senin işin bitirir
Seni helâk pazarma götürür
Tayyar eder havasına götürür
Bu nefsin fendini bulmamış olmaz

Her bir hâli düşün sendedir işler
Sanırım bildirdi sana görmüşler
Timar etme nefsin mar gibi dişler
Serine bir topuz çalmamış olmaz

Mücevher deryada nedir işaret
Bunda selavat ne, nedir rivayet
Olalım selâmet alalım himmet
İhlâs kapısında kalmamış olmaz

Sümmani fikrine yerinmek olmaz
Dermanın var iken sürünmek olmaz
Yüzmekle deryada yürünmek olmaz
Mücevher istersen dalmamış olmaz

KOŞMALAR

— 72 —

Akıl ermez şu dünyanın işine
Kimi zevku safa ziynet bulamaz
Kimisi düşmüştür mal telâşına
Kiminin malı çok, rahat bulamaz

Kimisi okumuş, kimisi yazmış
Kimi marifetli cevaplar dizmiş
Kimisi şekerli taamdan bezmiş
kimisi bir parça nimet bulamaz

Kimisi okumuş, kimisi satmış
Dinleyen anlamış, zihnine yatmış
Kiminin yılhusı (1) dağları tutmuş
Kimisi binmeğe bir at bulamaz

Sümmani yanmıştır firkate, nara
Firkat beni koymaz çıkam kenara
Bana derler niçin gitmezsin yara
Hiç demezler haktan ruhsat bulamaz

(1) Yıllı = At sürüsü.

BAĞLAMALAR

Felek aldı bu dünyanın başını
Hem de gördü hayalini, düşünü
Arafatdağ verdi onun taşını
Onu ben bilirim usta Şenliği

Felek bilir bu dünyanın huyunu
Hem de gördü gerdenini boyunu
Semadan melekler verdi suyunu
Onu ben bilirim usta Şenliği

Sümmani'yim hasret beni götürür
Götürüp te muradıma yetirir
Cenneti âlâda İdris oturur
Onu ben bilirim usta Şenliği

Hey ağalar kaptan kaba koyuldum
Dokuz ay bir kapta yattım uyudum

Mevlâm izin verdi cihana geldim
Gözüm açtım ne hoş şehre gelmişim

Önümüzde gidip gelir ünümüz
Birer birer sayılıdır günümüz
Vâde ile durur bizim canımız
Ben de bu dünyayı göregelmişim

Bunu da bilmeyen naşidir naşi
Anası erkektir, doğanı dişi
Kırk sekiz çeşmenin bir olur başı
Çeşmenin gözesin göregelmişim

Der Sümmani anı bilmeğe ne var
İçerisi sudur çevresi duvar
Üçyüz altmış altı mecrası var
Kırk sekiz pazarlı yere gelmişim

N

— 75 —

Kulak ver sözüme ey usta Şenlik
Dinle ben fakirin muhabbetinden
Bu cümle ruhların mayası nedir
Bil gözesin, söyle bidayetinden

Anladım ermişsin sen de kemale
Düşerim seninle bir kalmekale
Hangisi halkoldu dağdan evvelâ
Tarif eyle bana âlâmetinden

— 176 —

Anladım içmişsin pîrlerden dolu
İdrakin fehmeder sağ ile solu
Elbette semanın vardır bir yolu
Tarif eyle bana bir cihetinden

Muallâ taşının vardır durağı
Nicedir gûhu mahın ayağı
Bana söyle hangi dağın budağı
Söyle usta onun vaziyetinden

Barekâllah Şenlik iz'anın şendir
Lâ'li gevher yığnağı hazinen tamdır
Merdiven başında memuru kimdir
Söyle malûm olsun sır hikmetinden

Dertli Sümman sana verdi zahmeti
Şimdi sakın olak (1) edek rahatı
Neye memur olmuş, nedir hizmeti
Bâri anlıyalım her cihetinden

— 76 —

Elestü bezminde geldim hak ikrare ben
Hamdolsun hâmdü senâlar düşmedim inkâre ben
Âdemi âdem eyleyen, arifi irfan imiş
Yan niçin can feda etmem öyle bir hünkâra ben

Otuz iki farz beyan ettin, kırk sekiz cuma ile
Üçyüz altmış altı gündür tam oniki ay ile

(1) Olak = Olalım.

KOŞMALAR

Okudum ezber eyledim ilmile imlâ ile
Tâ ezelden âşık oldum öyle bir hünkâra ben

Elli dört farz beyan ettin gayet begayet
Yetmiş bin mahbup içinde habibim nuru Ahmet
Altı bin altı yüz altmış altı ayâtı beyinat
Sümmani'yim gulâm oldum öyle bir hünkâra ben

R

— 77 —

Cenneti âlâya İdris sultan (1)
Hak emriyle girdi çıkmaz al haber
Hakka âsi oldu o mel'ûn şeytan
O cennetten çıktı girmez al haber

Usta kurban olam çekirme yası
Lâyık mı giyeyim oddan libası
Ezazil boynuna lânet halkası
Âsi oldu girdi çıkmaz al haber

Sümmani ders almış bir pîrdaneden
Yanmayı öğrenmiş o pervaneden
Bunca mahlûk usta rahmi anadan
Vakteriştî çıktı girmez al haber

— 78 —

Nuru ziya olsa olmaz zülümat
Dünyada ışığı göz neden alır

(1) Metin: 35

— 178 —

BAĞLAMALAR

Tende mi, canda mı söyle marifet
Dil tekellüm eder söz neden alır

Takdire ne yapar kuvvet pazısı
Hâşa bozulur mu kader yazısı
Yemek, içmek, kuçmak nefsin arzusu
Bu vücut ervahı haz neden alır

Sarıda, yeşilde, alda eğlenmez
İncide, mercanda, lâ'ide eğlenmez
Ayalde, evlâtta, malda eğlenmez
Bu gönül kararı haz neden alır

Sümmani vafettin sen bu eş'arı
Bunu halletmektir erlerin kârı
Küreiarzdadır şita baharı
Bu vücut iklimin yaz neden alır

— 179 —

NAZİRELER

E

— 79 —

Gönül müptelâdır buhağa hala (1)
Namusa, gayrete, ara fayda ne
Bülbül olan çeker gülün kahrını
Ayvaya, turunca, nara fayda ne

Benim gibi yâr aşkıyle tutuşan
Bir zaman da böyle gezer perişan
Bir nur doğsa âlem olsa ürüşan
Alile, zelile, köre fayda ne

Sümman oldu yâr derdiyle perişan
Âlemin serveri ol şahı huban
İstersen korkak ol, ister kahraman
İrak yerde nazlı yâra fayda ne

(1) Şenliğe nazireler, metin: 63.

— 180 —

NAZİRELER

I

— 80 —

Nesine güvenem fâni dünyanın (1)
Şimdiyedek bir sultana kalmadı
Tutalım rahımı vahdethanenin
Gayri fâni bir civana kalmadı

Halk gerrinden evvel levhi kalemd
Dost ile dost idi her bir kelâmda
Güzellerin tacı idi âlemde
Güzel Yusufu Kenane kalmadı

Ne yandın Sümmani aşk firkatine
Aldanma dünyanın bir ziynetine
Cümle mahlûkatın yüz hürmetine
Nebîi ahır zamana kalmadı

M

— 81 —

Dört kitaptır yüz de suhuf hamdülillâh bilmişem(1)
Haftı bahre gavvas olmaz bahri aşka dalmuşam
Kızıl öküzün adıdır gökte yok, yerde ola
Tahtı zemin meskenimdir ol cihanda bulmuşam

Deve zuhur oldu ulu Salih peygambere
Asâ idi ejder oldu ol Musa'yı rehber

(1) Muhibbî'ye nazireler. Metin: 70.

— 181 —

NAZİRELER

Firavn garkoldu bil hem bir bahrı dara
Ravilerden sahih haber rivayetin almışam

Hikmetinden sual olmaz oldur settarülgani
Gar içinde nihan edip ashabı kehfiler canı
Sümmani der hak resuldür hem yanında yârını
Mürşidimden destur alıp yol erkândan bilmişem

M

— 82 —

Osmanlı yurdundan azmi rah ettim (1)
Nasip kısmet için nane gelmişem
Ondört yıldır oldum şem'a pervane
Onun için yana yana gelmişem

Dost iline varmak şeref dediler
Dertliler haline aref dediler
Seni aşk ehline sarraf dediler
Kıymet için gevher kâne gelmişem

Ezelden huddamım elifi baya
Hak kulun emeğin vermesin zaya
Bir can borçlu idim barı hüdaya
Vermek için can kurbanı gelmişem

(1) Şenliçe nazireler. Metin: 67

NAZİRELER

Kazayı Narmanda söylenir adım
Otuz cüz Kur'andır kalbi küşadım
Usta ile ülfet etmek muradım
İster isen imtihana gelmişem

R

— 83 —

Mürşidi kâmile eyledim hizmet (1)
Kâh olur ki cüz'i erkân bizde var
Erenler bâbından olursa himmet
Kâhi zahir, kâhi pünhan bizde var

Tarih seksen dokuz aşkım aşıkâr
Kudretin rahiyle eylerim tayyar
Ve kendi malımla olmuşam tüccar
Himmeti pîr lûtfu ihsan bizde var

Bâki mahbup sevmek aşk ile bu can
Elimden ne gelir mevlâdan ihsan
Ben şeref gözlemem söyleye cihan
Bana kalsa üç beş yâran bizde var

Cümleden ednadır gedayı Sümman
Elimden ne gelir mevlâdan ihsan
Katreden katreyim değilim umman
Bazı olur cüz'i umman bizde var

(1) Metin: 58

SEMAİ

— 84 —

Sabavettenberi gönlümü sitem yaktı yandırdı
Beni bir hap içre koyup çok adular uyandırdı
Derunu derdû ahımı semavata dayandırdı
Tutup çaki giribanım cefalarla dolandırdı
Doğrusu bu, bu âlemde beni candan usandırdı
Gözü yaşlı, gönlü gamlı dolandıkça dolandırdı

Felek sulbu pederden aldı beni bir kana kattı
Dokuz ay müddet ile başımı bir zindana attı
Onbirine kadem bastım bu sinem hicrana attı
Beni mecnun eden Leylâ muradım ne yana attı
Doğrusu bu, bu âlemde beni candan usandırdı
Gözü yaşlı, gönlü gamlı dolandıkça dolandırdı

Ne rahat eyledi başım, ne bir gün durdu figanım
Feleğin destine geçti bırakmaz hiç giribanım
Seyyahı âlem oldum, durmadı ah ile nâlânım
Sümmani göklere çıktı efendim ahu efganım
Doğrusu bu, bu âlemde beni candan usandırdı
Gözü yaşlı, gönlü gamlı dolandıkça dolandırdı

S O N

— 184 —

KİTABİYAT — İNDEKS — FİHRİST

KİTABIYAT

- Abdürrahim Şerif Beygu** : Erzurum tarihi
Ahmet Talât : (1) Âşık Tokatlı Nuri. Çankırı Matbaası, 1933 .
 (2) Türk şiirlerinin vezni. Ahmet İhsan matbaası, 1933.
Evliya Çelebi : Seyahatname.
Hüseyin Cahit Yalçın : «Edebiyat gecesi», Fikir Hareketleri. Sayı, 169, 1937.
Haşim Nezihi : Âşık Sümmani
İsmail Habip : Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi, 1925, İstanbul.
Mustafa Nihat : Metinlerle muasır Türk Edebiyatı Tarihi. Devlet Matbaası 1934.
M. U. : Sümmani ile Gülperi. Yusuf Ziya Kitabevi, İstanbul.
M. Halit Bayrı : Yenitürk mecmuası. 1938, mart
Nesip Âli : Âşık Sümmani. Varlık gazetesindeki tefrikalar. 1932 Erzurum.
Süreyya Raif : Meçhul Halk Şairlerinden Âşık Sümmani. Türk Çocuğu mecmuası, sayı: 1 - 2. 1926 Erzurum.
Tortumlu Ekrem : «Âşık Sümmani hakkında». Kars gazetesi, sayı: 124. Mayıs 1932.
Yusuf Ziya : (1) Halk Edebiyatı Antolojisi. Kanaat Kitabevi. 1933.
 (2) Seyrani. Sühulet Kitabevi. 1933.
Ziyaeddin Fahri : Erzurum Şairleri. 1927.

İNDEKS

- A**
 Âşıkpaşa: 11
 Ahmet Kutsi: 17
 Ahmediye. 26,28
 Ahmediye «Medrese»: 28
 Aylaktaş: 30, 37, 41, 42
 Ahmet Onbaşı: 37, 47
 Ardahan: 47, 53, 68
B
 Bayburtlu Zihni: 3, 19, 73
 Battal Gazi: 26, 41
 Bekir Efendi: 34
 Bayburt: 35
 Bedehşan: 38, 43, 44
 Belh: 45
 Buhara: 45
 Bardız: 70
 Bayburtlu Celâli: 73, 74, 75
C
 Cezayir: 28
 Celâli: 29,100
 Caferiye «Medrese»: 34

Cihanşah: 49

Ç

Çıldır: 39, 46, 47, 48, 52, 53
 Çıldırılı Şenlik: 44, 53, 97

D

Diğor: 68
 Dertli: 97, 99

E

Emrah: 3, 29, 83
 Erzurum: 21, 22, 27, 28, 29, 33, 34, 35, 37, 39, 44, 46; 48; 97

Evliya Çelebi: 22
 Envârülâşkın: 26
 Erbabî: 29, 33, 34, 35, 36, 37
 Erzincan: 35, 37
 Ergenekon: 41

F

Fuat Köprülü: 21
 Ferhat ile Şirin: 101

G

Gülperi: 30, 40, 43, 44, 45,
100, 101
Gürcistan: 45, 46, 96, 97,
Göle: 47, 53
Güreşkin: 70
Gül'izar: 96

H

Hüseyin Cahit: 17
Hatuniye «Medrese»: 28
Hasan Dayı: 25, 26, 27, 35
Hüseyin: 25, 26, 27, 29; 30,
42, 43
Hüseyin Farkî: 33
Hasankale: 44, 70
Hâşim Nezihi: 77, 98

İ

İspir: 22
İd: 22
İlhaniler: 28
İbrahim Hakkı: 29
İrşadî: 29

K

Kızılırmak: 15
Karacaoğlan: 3, 21, 77, 89,
97
Kasım oğulları: 25
Kankalesi: 26

Konya: 33, 34
Karaars: 33
Kırım: 37, 39
Kafkasya: 38
Kars:: 39, 44, 446, 47, 53, 68
Karşlı Sezai: 44, 96, 99
Kadir: 52
Kazanlı Dadaloğlu: 99
Kireçli «dağ»: 23
Köroğlu: 41
Kerem ile Aslı: 41, 77, 98,
99, 101

L

Leylâ ile Meçnun: 41, 101
Lâtifşah: 47, 49

M

M. Halit: 20
Mahmut Ragıp: 29
Muhibbî 68
Mahmut Kemal: 75
Mustafa Nihat: 99
Maraşlı Hezarî: 100

N

Narman: 15, 22, 26, 44, 47,
92, 97
Nef'i: 29
Natıkî: 29
Nâzım Paşa: 48

Nebi Ağa: 53
Nihanî: 70

O

Olti: 37, 47, 53
Oğuz: 41

P

Pitkir: 37
Posof: 53, 66, 67, 68

S

S. Nüzhet: 20
Salih Zeki: 21
Sami kale: 22, 23, 25, 44
Saracî: 29
Solakzade 34
Süreyya Raif: 44, 95, 96
Sevdakâr Şah: 47, 49
Selman: 47, 49
Suhara: 52
Sarıkamış: 70
Sinop: 98
Sivaslı Ruhsatî: 99

Ş

Şekerli: 15, 92
Şehvarî: 29
Şenlik: 39, 46, 47, 48, 49, 52,
55, 57, 65, 66, 67,
68, 96

Şah Abbas: 43
Şevki Çavuş: 25

T

Torum: 21, 22, 24, 44, 48,
91, 97
Tortum sancağı: 22
Tortum çayı: 22
Türkistan: 28, 46
Tahir ile Zühre: 41
Tortumlu Ekrem: 46, 48

V

Veli: 34

Y

Yunus Emre: 3, 23, 24, 29
Yusuf Ziya: 20
Yakutiye «Medrese»: 28
Yusuf: 66

Z

Ziya Gökâlp: 16
Ziyaeddin Fahri: 19, 20, 33,
35, 97, 98
Zihni «Bayburtlu»: 29
Zeliha: 52
Zülâlî: 66, 67
Ziya Paşa: 83
Zekeriya Çavuş: 83

F İ H R İ S T

Sahife

- 3 : Önsöz
5 : Sümmani'ye

BİRİNCİ KISIM

- 7 : Halk ve saray
11 : Halk Edebiyatına toplu bir bakış
16 : Halk Edebiyatı ve folklor
18 : Bizde Halk Bilgisi çalışmaları

İKİNCİ KISIM

- 21 : Tortumun yakın tarihi
22 : Sümmani'nin doğduğu memleket
23 : Hayatı
28 : Erzumun edebî ve ilmî muhitine bir bakış.
33 : Sümmani ve Erbabî
37 : Dolastığı yerler
41 : Efsanevî hayatı
44 : Münasebette bulunduğu diğer şairler
48 : Şenlik
66 : Zülâli

Sahife

- 68 : Muhibbî
- 70 : Nihanî
- 73 : Bayburtlu Celâli
- 76 : Ümmîliği
- 78 : Edebî şahsiyeti
- 90 : İki destan
- 93 : Sümmani ve tasavvuf
- 95 : Sümmani hakkındaki neşriyat

ÜÇÜNCÜ KISIM «Şiirler»

- 105 : Destanlar
  - 125 : Koşmalar
  - 173 : Bağlamalar
  - 180 : Nazireler
  - 184 : Semai
  - 186 : Kitabiyat
  - 187 : İndeks
  - 191 : Fihrist
-